

Bygdeforskning

Gro Follo, Marit S. Haugen og
Brit Logstein

Skal – skal ikke? Om avtaler og samlivsbrudd i landbruket

Rapport 12/2012

ISSN 1503-2035

Norsk senter for bygdeforskning
Universitetsenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim

Telefon: +47 73 59 17 29
Epost: post@bygdeforskning.no

Rapport 12/2012

Utgivelsesår: 2012

Antall sider: 103

ISSN 1503-2035

Tittel: Skal – skal ikke? Om avtaler og samlivsbrudd i landbruket
Forfatter: Gro Follo, Marit S. Haugen og Brit Logstein
Utgiver: Norsk senter for bygdeforskning
Utgiversted: Trondheim
Prosjekt: Kjærlighet i landbruket – en risikosport?
Prosjekt nummer: 6240.00
Oppdragsgiver: Norges forskningsråd og
Forskningsmidler over jordbruksavtalen
Oppdragsgivers ref.: 190162/I10

Kort sammendrag

Rapporten viser at de fleste landbrukspar ikke har avtaler som regulerer deres formuesforhold. Den baserer seg på ulike datakilder som en spørreundersøkelse blant bønder, analyse av inngåtte ektepakter og intervjuer. En relativt liten andel gifte landbrukspar har skrevet ektepakt. Analysen av ektepaktene viser at de i første rekke blir opprettet for å sikre den ene parten særeeie på gården, og ikke for å sikre tilgiftet ektefelle bedre rettigheter. Mens ekteskapsloven i stor grad regulerer hvordan deling skal skje ved skilsmisse, er samboende landbrukspar i mye større grad avhengig av skrevne avtaler for å sikre den enkeltes interesser. Spørreundersøkelsen avdekker imidlertid at de fleste samboere ikke har samboeravtale. Intervjuene viser at mange kvier seg for å ta opp spørsmål omkring økonomiske avtaler. Det er stor usikkerhet omkring regelverket og hvilke rettigheter en har.

Stikkord

Skilsmisse, samlivsbrudd, landbrukspar, samboeravtale, ektepakt.
Divorce, cohabitation break-up, farm couple, cohabitation agreement, marriage settlement

Forord

Denne rapporten er utarbeidet som en del av forskningsprosjektet «Kjærlighet i landbruket – en risikosport? Ekteskap, samboerskap og skilsmisser i landbruket». Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd og forskningsmidler over jordbruksavtalen. Rapporten bygger på tallmateriale fra undersøkelsen «Trender i norsk landbruk 2010», innholdsanalyse av et utvalg ektepakter, samt intervjumateriale med samboende og gifte landbrukspar og personer som har opplevd samlivsbrudd eller skilsmisse. Vi takker Tove M. Bolstad for nyttige kommentarer og opplæring i mange juridiske aspekt knyttet til parforhold på gård. Vi vil også takke Bondelagets advokater Jan Bangen og Rune Rylandsholm for god hjelp til å forstå de juridiske sidene ved ektepakter og lovens bestemmelser. Eventuelle feil og mangler i rapporten er imidlertid forfatterne hele og fulle ansvar.

En takk også til Anne Snellingen Bye ved Statistisk sentralbyrå som hjalp oss å trekke et tilfeldig utvalg av til sammen 600 gifte landbrukspar. Dette utvalget ble koblet til Brønnøysundregistrene for å finne fram til hvorvidt de hadde tinglyste ektepakter. Vi vil også takke alle dem som stilte opp til intervju (gifte, samboende, skilte og de som har opplevd samlivsbrudd) i forbindelse med prosjektet. De har delt sine erfaringer og gitt oss verdifull innsikt i hvordan de tenker rundt betydningen av å ha en samboeravtale eller ektepakt, hvor vanskelig et brudd kan være, og hvilken betydning avtaler kan ha dersom kjærligheten tar slutt og paret går hver til sitt. En stor takk går til Norges Bygdekvinnelag som på bakgrunn av praktisk erfaring så at det var viktig å ta opp prosjektets tema. De var en viktig støttespiller for å få prosjektet realisert. Vi vil også takke prosjektets referansegruppe for konstruktive bidrag. Referansegruppa har bestått av representanter fra Norges Bygdekvinnelag, Norges Bygdeungdomslag, Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag.

Trondheim, desember 2012

Gro Follo

Marit S. Haugen

Brit Logstein

Sammendrag

Et av målene for prosjektet «Kjærlighet i landbruket – en risikosport? Ekteskap, samboerskap og skilsmisser i landbruket» var å øke kunnskapen om hvorvidt landbrukspar etablerer avtaler omkring økonomi, eiendoms- og formuesforhold, og hva som skjer i tilfelle samlivsbrudd. Prosjektet har tidligere kartlagt sivil status blant norske bønder og vist at andelen skilte bønder har økt jevnt de siste tiårene. I tillegg er det mange landbrukspar som velger samboerskap. Vel en av fem bønder under 40 år er samboende, og de fleste av disse har felles barn (Follo og Haugen 2010).

Basert på data fra undersøkelsen «Trender i norsk landbruk» har vi for første gang opplysninger om hvorvidt bønder lager egne avtaler som regulerer ektefeller/samboere sine formuesforhold. Hovedfunnet er at det er en relativt liten andel gifte bønder som har ektepakt (11 %) og en liten andel samboende bønder som har samboeravtale (8 %). Blant de samboende er det mange som svarer at de har planer om å skrive en slik avtale (32 %). Imidlertid viser undersøkelsen at majoriteten av samboende bønder verken har eller har planer om å lage en samboeravtale.

Det er ingen store forskjeller mellom mannlige og kvinnelige brukere med hensyn til avtaler. I den grad vi finner noen forskjell er det en svak overvekt av mannlige brukere som har skrevet ektepakt (11 %) sammenlignet med kvinnelige brukere (9 %). De som har skrevet ektepakt er i gjennomsnitt noe yngre enn de som ikke har ektepakt. Når det gjelder samboeravtaler er tendensen motsatt, det er en noe høyere gjennomsnittsalder blant de som har skrevet samboeravtale. Blant de med høyere utdanning er det en større andel som har ektepakt, og det er en høyere andel som har samboeravtale sammenlignet med de som har mindre utdanning. Ektepar med barn fra tidligere forhold har en større tendens til å ha skrevet ektepakt sammenliknet med de som ikke har særkullsbarn. For samboere er det liten forskjell mellom de samboerparene som har særkullsbarn og de som ikke har det. Det er uansett få som har samboeravtale. Eksempelvis er det bare syv prosent av samboende brukere med særkullsbarn som har samboeravtale.

Brukers arbeidsmengde på gården, hvorvidt han eller hun jobber på gården heltid eller deltid, ser ut til å ha liten betydning for om en har ektepakt. Ektefellens/samboerens arbeidsmengde på gården ser heller ikke ut til å ha noen betydning for om paret har ektepakt eller samboeravtale. Husholdsinntektens størrelse ser ut til å ha betydning for om en har skrevet egne avtaler. Det er her snakk om husholdets samlede inntekter både fra gårdsdrift, lønnsinntekt og eventuelt trygde- og pensjonsinntekter. Det er en noe høyere andel av landbrukspar som har en relativt høy samlet netto husholdsinntekt som har skrevet ektepakt. For samboende bønder har en langt større andel med relativt høy samlet netto husholdsinntekt skrevet samboeravtale, sammenlignet med de med lavere inntekt. Blant gifte landbrukspar er det de med størst jordbruks- og skogbruksareal som har den høyeste andelen med ektepakt. Det

er en del fylkesvise forskjeller med hensyn til avtaler. Et tilleggsutvalg i fire fylker viser eksempelvis at andelen som svarer at de har skrevet ektepakt eller samboeravtale er minst i Rogaland (8 %) og størst i Sør-Trøndelag (15 %).

Oppsummert fra undersøkelsen «Trender 2010», kan vi si at relativt få landbrukspar har avtaler (samboeravtale eller ektepakt), men at sannsynligheten for å ha avtale øker med høy utdanning, høy samlet nettoinntekt i husholdet, og om paret har særkullsbarn.

Studien av ektepakter registrert i Brønnøysundregisteret bekrefter at ektepakt ikke er vanlig blant bønder. Av et tilfeldig utvalg på 600 gifte landbrukspar i to fylker (Nord-Trøndelag og Rogaland) var det bare 35 som hadde tinglyst ektepakt. Det tilsvarer seks prosent, og er en noe lavere andel enn de som i undersøkelsen «Trender 2010» svarte at de hadde skrevet en ektepakt. I likhet med Trendmaterialet viser også dette materialet at det er regionale forskjeller, og det ser ut til å være mindre vanlig å skrive ektepakt blant landbrukspar i Rogaland sammenlignet med i Nord-Trøndelag.

De fleste ektepaktene ble tinglyst i perioden 1990-94, mens det er relativt få som ble tinglyst etter 1999. Det kan tyde på at den nye ekteskapsloven (med utvidet rett til skjevdeling) har gjort at de fleste opplever at det er mindre grunn til å skrive ektepakt. I underkant av en fjerdedel av ektepaktene er tinglyst før ekteskapet, mens de resterende er skrevet etter at en er gift. Når ektepakten først er tinglyst blir det i liten grad senere revidert eller erstattet, selv om dette er fullt mulig. Videre blir ektepaktene skrevet og tinglyst tidlig i livet til både kvinnene og mennene.

Innholdet i de analyserte ektepaktene viste at ektepaktene i all hovedsak ble opprettet for å etablere særøie, og dette er knyttet til gårdsbruket. I 34 av de 35 ektepaktene vi har analysert er det avtalt særøie, hvorav ni stykker fullt særøie. Hensikten med ektepaktens etablering av særøie, ser ut til å være et ønske om å ivareta gården og gårdeiers part ved skilsmisse. Ingen av ektepaktene benytter seg av muligheten til å avtale en opptrapping av felleseie over tid. Bare i ett tilfelle er ektepakten brukt til å overføre en ideell halvpart av gården til ektefellen. Ved å opprette særøie på gården vil den andre ektefellen ikke få noe av gården i tilfelle skilsmisse – og etter ekteskapsloven av 1991 heller ikke del av en eventuell verdistigning i perioden ekteskapet har vart. Ektepaktene viser at tilgiftedes interesser ivaretas ved gårdeiers død ved at «særøie blir felleseie ved død», men ikke ved et eventuelt samlivsbrudd.

Intervjuene viste at relativt få har søkt juridisk eller økonomisk rådgivning i forbindelse med at de etablerte seg som par på en gård. De som har hatt rådgivning har i stor grad fått det i forbindelse med selve gårdsovertakelsen. Dersom en av partene allerede hadde overtatt gården før parinnngåelse, virker det mer tilfeldig om de søker rådgivning for å sikre den tilflyttede partens interesser. Selv om ekspertene anbefaler landbrukspar å gifte seg, velger mange å være samboere. Statistikken viser at få av disse har skrevet samboeravtale. Våre intervjuer viser at mens noen har et svært bevisst forhold til å sikre hverandres rettigheter, har andre enten utsatt eller ikke

diskutert det å lage en samboeravtale. Felles for mange av dem som har opplevd et samlivsbrudd er at de råder andre som etablerer seg på gård til å diskutere økonomi i starten av forholdet, og bli enige om avtaler som sikrer begge interesser. Generelt er det særlig kvinner som argumenterer med at den som flytter til en gård må være oppmerksom på fallgruvene og sikre at en ikke risikerer å stå tomhendt igjen om en flytter fra gården.

Intervjuene har vist at i en del av de tilfellene det har vært brudd, har en avtale gjort situasjonen enklere for de involverte. Samtidig er det ikke slik at en avtale nødvendigvis sikrer begge interesser. En ektepakt med avtalt særøie kan i realiteten begrense de rettighetene som er regulert i dagens lovverk for ektefeller og dermed kan tilgiftet komme dårligere ut med en ektepakt enn uten en slik. I vårt intervjumateriale har vi imidlertid funnet eksempler på at ektepar har avtalt kompensasjon til tilgiftet ektefelle dersom gården var den enes særøie.

Vårt intervjumateriale understreker det mange rådgivere forteller, det er særlig samboere som er dårlig sikret dersom de ikke skriver en samboeravtale som gir den tilflyttede rettigheter og kompensasjon for bidrag enten i form av arbeid på eller investeringer i gården.

Det råder stor usikkerhet og forvirring rundt regelverket og hvilke rettigheter den enkelte har. Mange synes dette kan være et vanskelig tema å ta opp i starten av et forhold, og intervjuene viser at det ikke nødvendigvis blir enklere senere i samlivet. Så lenge parforholdet fungerer godt er det da heller ikke en problemstilling som får mye oppmerksomhet i hverdagslivet. Først når samlivsbruddet er en realitet, dukker mange ubesvarte spørsmål opp, og de må løse både praktiske, emosjonelle og økonomiske problemstillinger og dilemma. Intervjumaterialet har vist at det ikke er enkle løsninger og fasitsvar på hvordan bruddoppjøret skal gjennomføres. Selv med en avtale som regulerer de økonomiske forholdene, ser vi i praksis at de tar mange andre hensyn enn de rent juridiske.

Mange sliter etter et samlivsbrudd. I vårt materiale er det særlig mennene som har fått psykiske problemer i forbindelse med samlivsbruddet, og det har i perioder ført til problemer med gårdsdrifta. Ingen av gårdene er blitt lagt ned som følge av samlivsbrudd, men vi har sett at noen har måttet legge om drifta. De som har flyttet fra gården har opplevd økonomiske utfordringer med å etablere seg på nytt, men alle har greid seg bra.

Samlivsbrudd i landbruket innebærer ekstra utfordringer ved bruddoppjøret. Det kan dreie seg om store verdier (og stor gjeldsbelastning), men disse er bundet opp i bygninger og driftsapparat som ikke kan realiseres uten at det går utover næringsdrifta. Hjem og arbeidsplass er knyttet sammen, gården har ofte vært i den ene partens familie i flere generasjoner, og det er gjerne forventninger knyttet til at gården skal føres videre til neste generasjon. Videre er husholdets (parets) økonomi i stor grad sammenvevd med gårdsøkonomien, og dette kan skape ekstra utfordringer ved samlivsbrudd.

Økningen i samlivsbrudd berører ikke bare det enkelte par og deres familie, men det vil også kunne bety et strukturelt problem for landbruket. Et brudd kan innebære store utfordringer for selve gårdsdrifta og føre til økonomiske og driftsmessige vansker. Produksjonen blir dårligere og i verste fall kan det innebære en nedleggelse.

Landbruket som næring går gjennom en utvikling der produksjonsenhetene vokser, kapitalkravene blir større og gjeldsbyrden øker. Videre gir nye organisasjonsformer i landbruket, som for eksempel samdrifter der flere eiere går sammen om felles fjøs, en ny type utfordring med hensyn til eierskap og formuesforhold mellom ektefeller og samboere. Dette øker viktigheten av at landbrukspar reflekterer over spørsmålene knyttet til avtaler som regulerer eiendoms- og formuesforholdene.

Dette forskningsprosjektet har avdekket at det er nødvendig å fokusere mer på parforhold og avtaler og hva et samlivsbrudd på gård kan medføre. Rådgivning til landbrukspar i en etableringsfase burde være obligatorisk. Slik vil det bli enklere for par å orientere seg om gjeldene regelverk, men også å ta opp vanskelige spørsmål rundt formuesforhold og avtaler med partner. Tema omkring eierskap og formuesforhold i landbruket burde være et naturlig samtaleemne i landbruksorganisasjonene og blant landbruksbefolkningen.

English summary

One of the main objectives of the project «Love on the farm: A risky business? Marital settlements, cohabiting agreements and divorces in family farms» was to increase knowledge about whether and how Norwegian farm couples negotiate their economic relationships and what happens in case of relationship breakups. Because family farms are both a location for domestic life and a business, married and cohabiting couples face particular challenges when they separate. The majority of registered farmers in Norway are men, and, as women generally move to their husband's family's farm, it is more often they who leave the farm when the relationship ends.

In the first phase of the project a statistical analysis of the farming population's marital status was undertaken. Although the farm divorce rate is lower than for the population as a whole, it is rising, with the proportion of farmers who are currently divorced climbing from one to eight percent between 1979 and 2007. Moreover, ten percent of farmers are cohabiting. Amongst these, the cohabitation rate rises to one in five among farmers under 40 years of age, the majority of these with children from the relationship (Follo and Haugen 2010).

The following research questions are explored in this report:

- How common is it for married and cohabiting farm couples to enter relationship contracts (marriage settlements or cohabiting agreements)?
- How do marriage settlements reflect and ensure individual rights and collective family farm goals respectively? Do these issues differ depending on the principal farm owner's gender? What are the positions of spouses and how are their contributions valued?
- What kind of legal advice do they seek and receive when entering their relationship?
- What happens when a farm couple decides to split? How do they reach their decisions on the division of farm assets? Does a settlement agreement facilitate a smoother and fairer resource allocation?

Both quantitative and qualitative data were used to address these questions. The survey «Trends in Norwegian agriculture» (Trends 2010) provided us with information on how often farm couples enter formal marriage agreements or cohabitation contracts. Married couples' formal rights are regulated by law. However, it is possible through a written contract to agree on a distribution of property that differs from the requirements of the Marriage Act. The main finding of this analysis was that only a relatively small proportion of married farmers had written such a legal contract and recorded it in the Register of Marriage. Eleven per cent of married farmers responding to the survey indicated that they have a written marriage settlement. In Norway cohabiting couples are less protected by law and thus more dependent on voluntary written contracts in case of a breakup (or death). While only eight per cent had a

written cohabiting agreement, nearly one third (32%) stated that they intended to write such an agreement. However, that still leaves the majority of cohabiting farmers without a written agreement or any intention to write one in the future.

The survey «Trends 2010», shows that relatively few farm couples have made legal contracts (cohabitation agreements or marriage settlements), but that the probability of having an agreement increases with education, total net household income, and the presence of children from a previous relationship.

A content analysis of 35 marriage settlements recorded in the Register of Marriage revealed that the majority were made to establish a separate property arrangement for the farm owner. In other words, they protected the family farm rather than protecting the contribution of the in-coming partner. Less than one quarter of the settlements were pre-nuptial. Once the settlement was recorded, it was rarely revised or replaced even though the option was available. By establishing a separate property arrangement for the farmer, the spouse loses entitlement not only to a share of the total asset value of the farm, but also to any increase in the asset value that occurred during the marriage. Although settlements are generally not made to secure the in-coming partner in cases of divorce, in the majority of the settlements it is agreed that the spouse will become the farm owner should the farmer die.

In-depth interviews undertaken among married and cohabiting couples and those who had experienced a relationship breakup revealed that few had sought legal or financial advice on their relationship. When couples had received advice, it was generally in connection with the farm takeover. Where one of the partners owned the farm before establishing the relationship, the decision of whether to seek advice to ensure also the in-coming partner's interests appeared to be random. Although experts recommend that farm couples marry, many choose cohabitation. Our interviews show that while some are very conscious of ensuring each other's rights and have made an agreement accordingly, others have either deferred or not discussed the issue. Many of those who have experienced a breakup advise others to discuss economic issues and property rights at the beginning of the relationship, and agree on arrangements that ensure the interests of both. As the majority of incomers to the farm, women from failed relationships argued that it is important right from the start to be aware of the pitfalls and ensure property rights in the case of a breakup – or face leaving the farm with nothing.

Interviews illustrate that in some of cases of breakup, a settlement makes coping with the situation easier for the couple involved. However, an agreement does not necessarily ensure the interests of both partners. A marriage with agreed separate property can in fact limit the rights regulated in the Norwegian Marriage Act for spouses. Our interview data highlights what many advisers say: cohabitants are particularly poorly secured without an agreement that gives the incoming partner rights and compensation for contributions such as work or investment in the farm.

There is considerable uncertainty and confusion among farm couples about the rules and the rights of the individual. Some argue that it is difficult to address economic issues and property rights at the beginning of a relationship, but our interviews indicate that it is not necessarily easier later in the relationship. As long as the relationship works well the issue does not receive a lot of attention in everyday life. Those who had experienced a relationship breakup had to solve not only practical and emotional issues, but financial difficulties and dilemmas as well. Interviews show that there are no simple solutions or definitive answers on how to manage a breakup. Even with an agreement that regulates the economic conditions, in practice many other considerations are also taken into account.

Many struggle after a relational breakup. Our interviews showed that it was especially the men who experienced psychological issues, and these occasionally led to problems with the daily operation of the farm. While none of the farmers left farming as a result of the breakup, some were forced to alter their production. Those of the couple who moved from the farm generally experienced financial challenges and structural constraints as a result of needing to find a new house in the same area, and to establish a new home for themselves and their children.

Agriculture as an industry is currently going through a restructuring process with production units increasing in area, capital requirements becoming higher and indebtedness levels growing. New ways of organizing agricultural production, such as collective arrangements where farmers pool and allocate resources, are creating new challenges for the distribution of property in the case of a relationship breakup. To secure both partners' interests it is thus becoming increasingly important for farm couples to be familiar with their property rights and how these can be legally assured.

This research has shown that there is a need for greater focus on farm couples, settlements and the consequences of relationship breakup. Compulsory counseling when a couple establish themselves on a farm would increase the probability that farmers and their spouses are informed and address the many difficult issues centered around property rights and agreements.

Innhold

Forord	3
Sammendrag	5
English summary	9
Innhold	13
Tabelliste	14
Figurliste	15
1. Innledning	17
1.1 Bakgrunn for rapporten	17
1.2 Oppbygging av rapporten.....	18
2. Parforhold, avtaler og jus	21
2.1 Ekteskap.....	21
2.2 Samboerforhold.....	24
3. Datamateriale og metode	27
3.1 Trendmaterialet.....	27
3.2 Ektepakter	28
3.3 Intervjuer.....	28
4. Hva sier Trend-data om ektepakt/samboeravtale?.....	31
4.1 Sivil status og ektepakt/samboeravtale.....	31
4.2 Fylkesvise/regionale forskjeller.....	32
4.3 Hvem skriver avtaler?.....	32
4.4 Oppsummering.....	40
5. Tinglyste ektepakter og deres innhold.....	43
5.1 Ytre trekk ved ektepaktene	43
5.2 Indre trekk ved ektepaktene	45
5.3 Oppsummering.....	53
6. Intervjumaterialet	55
6.1 Historier.....	55
6.2 Generelle tema i intervjuene.....	62
6.3 Ektefeller og avtaler	70
6.4 Samboere og avtaler.....	72
6.5 Rådgivning.....	74
6.6 Oppsummering.....	77
7. Sluttkommentarer.....	79

Referanser	81
Vedlegg.....	83
Vedlegg 1: Skjema for ektepakt.....	84
Vedlegg 2: Veiledning, Samboeravtale, Testamente (JURK)	88
Vedlegg 3: Eksempel på samboeravtale (DnB)	100

Tabelliste

Tabell 1: Oversikt over intervjumaterialet.....	29
Tabell 2: Sivil status blant bønder (brukere). Prosent	31
Tabell 3: Andel brukere med ektepakt/samboeravtale, etter sivil status. Prosent.....	32
Tabell 4: Andel brukere med ektepakt/samboeravtale, etter noen fylker og hele landet. Prosent	32
Tabell 5: Andel brukere med ektepakt, etter brukers kjønn. Prosent.....	33
Tabell 6: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers kjønn. Prosent	33
Tabell 7: Brukere med/uten ektepakt. N(1041). Gjennomsnittsalder og standardavvik (Sd)	33
Tabell 8: Brukere med/uten samboeravtale. N(183). Gjennomsnittsalder og standardavvik (Sd)	34
Tabell 9: Andel brukere med ektepakt, etter brukers høyest fullførte utdanning. Prosent.....	34
Tabell 10: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers høyest fullførte utdanning. Prosent.....	34
Tabell 11: Andel brukere med ektepakt, etter om bruker har/ ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent	35
Tabell 12: Andel brukere med samboeravtale, etter om bruker har/ ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent	35
Tabell 13: Andel brukere med ektepakt, etter om brukers ektefelle har/ ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent.....	36
Tabell 14: Andel brukere med samboeravtale, etter om brukers samboer har/ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent.....	36
Tabell 15: Andel brukere med ektepakt, etter brukers arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent	36
Tabell 16: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent	38
Tabell 17: Andel brukere med ektepakt, etter brukers ektefelle sin arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent	38

Tabell 18: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers samboer sin arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent.....	38
Tabell 19: Andel brukere med ektepakt, etter husstandens samlede nettoinntekt. Prosent.....	38
Tabell 20: Andel brukere med samboeravtale, etter husstandens samlede nettoinntekt. Prosent.....	39
Tabell 21: Andel brukere med ektepakt, etter størrelse på eid produktivt jordbruksareal. Prosent	39
Tabell 22: Andel brukere med samboeravtale, etter størrelse på eid produktivt jordbruksareal. Prosent.....	39
Tabell 23: Andel brukere med ektepakt, etter størrelse på eid produktivt skogareal. Prosent.....	40
Tabell 24: Andel brukere med samboeravtale, etter størrelse på eid produktivt skogareal. Prosent.....	40
Tabell 25: Ivaretagelse av tilgiftet i syv spesifikke ektepakter	49
Tabell 26: Fem spesifikke ektepakter hvor tilgiftet ikke er ivaretatt ved død	52
Tabell 27: Alder pr. 2010 på ektepar i ektepakt etter yngste og eldste ektefelle. Antall.....	52

Figurliste

Figur 1: Antall ektepakter fordelt over år og etter fylke.....	44
Figur 2: Andel ektepakter fordelt over år	44
Figur 3: Alder ved tinglysning av ektepakt, etter kjønn	46

1. Innledning

1.1 Bakgrunn for rapporten

Denne rapporten er en del av prosjektet «Kjærlighet i landbruket – en risikosport?». Prosjektet er finansiert med midler fra Norges forskningsråd og forskningsmidlene over jordbruksavtalen. Hovedmålet med prosjektet er å øke kunnskapen om hvorvidt landbrukspar etablerer avtaler som regulerer deres formuesforhold, og hva som skjer i tilfelle samlivsbrudd. Samlivsbrudd i landbruksnæringa reiser nye og særegne problemstillinger som i liten grad har vært forskningsmessig belyst.

De siste tiårene har det foregått en omfattende familieendringsprosess. Økning i samboerskap, antall skilsmisser og samlivsbrudd er synlige eksempler på denne endringsprosessen. For landbrukshushold kan dette bety en stor utfordring da de har helt spesielle rammebetingelser og næringsinteresser. Ekteskap blir omfattet av ekteskapslovens regler, men en del oppretter ektepakt for å regulere sitt formuesforhold på andre måter enn det som automatisk følger av loven. Ekteskap sikrer ektefellene til en viss grad juridisk, samboerforhold er ikke regulert av tilsvarende lovverk.

Prosjektet har tidligere kartlagt sivil status blant norske bønder (andelen gifte, samboende og skilte) og sett på om det er forskjeller i sivil status på større og mindre bruk, på bruk med ulike driftsformer, i ulike aldersgrupper og etter regioner (Follo og Haugen 2010).

Prosjektet skal videre

- Kartlegge hvor vanlig det er blant gifte og samboende å opprette ektepakt eller samboerkontrakt som ivaretar den enkeltes interesser. Søker de juridisk og økonomisk rådgivning når de etablerer seg som par på gården?
- Undersøke hvordan ektepakter avspeiler og sikrer individuelle rettigheter kontra hensynet til gårdens beste. Er det forskjeller om det er kvinne eller mann som har overtatt familiegården? Hvilken posisjon har den tilgiftede på gården og hvordan er hennes/hans bidrag verdsatt?
- Undersøke hvilke konsekvenser skilsmisse/samlivsbrudd i landbruket får for ham og henne. Hvilke vurderinger legges til grunn for skilsmisseoppgjøret? Er det slik at ektepakter/samboeravtaler gjør oppgjøret enklere og mer rettferdig?

I utgangspunktet er dette kjønnsnøytrale problemstillinger i den forstand at begge kjønn kan være bonde eller tilgiftet/tilflyttet. Fortsatt er det imidlertid slik at majoriteten av norske bønder er menn og majoriteten av de tilgiftede/tilflyttede er kvinner. I 2009 var andelen mannlige brukere 86% (Rognstad og Steinset 2010). Selv om kvinner i større utstrekning enn tidligere tar lønnsarbeid utenfor gården, bidrar de også til landbrukshusholdets levekår både i form av lønnsinntekt, husholdsarbeid og gårdsarbeid (Milford og Haukås 2011). Også menn som gifter seg til/blir samboer på en gård bidrar på samme måte til landbrukshusholdet, selv om de har lønnsarbeid

utenfor gården. Undersøkelsen Trender i norsk landbruk viser at 84 prosent av partene har lønnsarbeid utenfor gården (Logstein 2010). Et samlivsbrudd kan få ulike konsekvenser og bli vurdert forskjellig alt etter om det er kvinna eller mannen som er formell eier av gården versus tilflyttet.

Den viktigste datadelen i prosjektet «Kjærlighet i landbruket – en risikosport?» er den kvalitative, det vil si den hvor vi dybdeintervjuer landbrukspar (gifte, samboere) og landbrukspar som har vært gjennom et samlivsbrudd. Gjennom intervjuene har vi undersøkt hvilke tanker og vurderinger de har omkring det å være landbrukspar, hvorvidt de har søkt og fått råd i forbindelse med det å gifte seg eller bli samboende på en gård, og om de har opprettet avtaler som regulerer eiendoms- og formuesforhold. For bønder med samlivsbrudd, har vi i tillegg undersøkt hvilke erfaringer de har gjort i forbindelse med bruddet. De fleste problemstillingene som reises i denne sammenhengen, kan ikke besvares ved hjelp av enkle spørsmål i et spørreskjema. Dette er sensitive tema. Og informasjon om ulike vurderinger, problemer, dilemmaer og paradokser og hvilke løsninger de har kommet fram til, fikk vi best belyst gjennom intervjuene.

1.2 Oppbygging av rapporten

I denne rapporten vil vi svare på hvor vanlig det er blant gifte og samboende å opprette henholdsvis ektepakt og samboerkontrakt. Videre vil vi analysere et utvalg ektepakter for å se hvilket innhold de har. Er ektepaktene primært opprettet for å sikre den enes eller begge partenes økonomiske interesser? Intervjumaterialet vil bli brukt for å illustrere og konkretisere dilemmaer og utfordringer landbrukspar møter og hvilke erfaringer de har gjort i praksis.

Rapporten konsentrerer seg i første rekke om de juridiske og økonomiske aspektene rundt samliv og samlivsbrudd blant landbrukspar, men det er viktig å ikke glemme at for de fleste er økonomi bare ett av flere aspekter. I et av intervjuene satte fraskilte Petra ord på hvor mye en kan tape i et samlivsbrudd:

Du mister så mye. Du mister et livsverk, du mister plassen du trives og bor på, der ungene dine har vokst opp og ting du hadde tro på. Det er – du får virkelig grunnen revet bort under deg.

I siste delen av rapporten viser vi noe av mangfoldet blant landbruksparene, og hvordan de forholder seg til spørsmål om avtaler som skal regulere deres samliv. En av dem vi intervjuet, gifte Pia, utrykte bekymring for at et slikt forskningsprosjekt blir veldig faktaorientert og rasjonelt, og hun understreker at hennes inngang til temaet ikke er det:

Det høres veldig greit ut ja, dere må passe på å ordne [avtaler] ikke sant, (...) for meg er det ikke enkelt i det hele tatt. For meg er det så vanskelig at jeg orker ikke ta i det en gang. (...) så det er ikke et aktuelt tema å diskutere. Det er blitt bedre nå, men jeg føler fortsatt at det – det er ikke noe som jeg ønsker å ha noe å gjøre med egentlig.

Sitatet er representativt for mange av dem vi intervjuet, spørsmål om økonomi og avtaleverk oppleves som emosjonelt vanskelig å ta opp. Mange opplever usikkerhet med hensyn til regelverk og hvilke rettigheter de egentlig har. Det er ingen fasit for om en skal eller ikke skal inngå ekteskap eller bli samboere, skrive ektepakt eller samboeravtale, regulere sine eie- og formuesforhold på andre måter enn hva loverket regulerer. I noen tilfeller kan det som er riktig valg for et par være feil for et annet. De fleste vil derfor måtte finne egne individuelle løsninger tilpasset sin situasjon, og til dette vil de fleste ha god nytte av juridisk bistand. Vi ønsker at denne rapporten kan være med på å øke refleksjonene rundt temaet samliv og avtaleverk og gjøre det lettere for landbrukspar og andre i næringa å sette temaet på dagsorden.

2. Parforhold, avtaler og jus

I det følgende skal vi redegjøre for noen av de lover og regler som gjelder for ekteskap og samboerskap i dag med hensyn til ulike avtaleinngåelser omkring parets formuesordninger. Det er først ved oppløsning av ekteskap eller samboerskap enten ved skilsmisse/samlivsbrudd eller død, at konsekvensene av formuesordningene kommer til syne. I denne rapporten skal vi konsentrere oss om skilsmisse/samlivsbrudd.

2.1. Ekteskap

Lov om ekteskap (lov om ekteskap av 4. juli 1991 nr 47)¹ regulerer en rekke forhold mellom ektefeller, både under og etter ekteskapet. Mens ekteskapet består har ektefellene plikt til å forsørge hverandre og barna, og de har rett til å kjenne til hverandres økonomi. Hvis ikke annet avtales, får ektefeller *felleseie* når de gifter seg. Med ektepakt kan ektefellene avtale *særeie*. Felleseie og særeie er de begrepene som brukes om ektefellenes formuesordninger, og de kommer først i bruk når ekteskapet opphører og formuen skal deles.

Ifølge Bolstad (1995) er det mange som forveksler begrep som felleseie og sameie på den ene siden, og særeie og eneeie på den andre. Sameie og eneeie er begrep knyttet til lov om sameie (lov om sameie 18. juni 1965 nr 6). Sameieloven regulerer eierskap hvor to eller flere eier noe sammen på en slik måte at retten deres er regnet i parter. Etter ekteskapsloven § 31 vil det ektefellene erverver sammen under samlivet være sameie. Juridisk er det fullt mulig at en eller begge av ektefellene eier noe i eneeie samtidig som de har felleseie.

Det hver ektefelle eier når de gifter seg og senere erverver hver for seg, råder de over alene. Den ektefellen som eier den felles boligen, kan imidlertid ikke selge, forpakte bort eller leie den ut uten den andre ektefellens skriftlige samtykke. Det samme gjelder for vanlig innbo, men da holder det med muntlig samtykke.

Ved skilsmisse skjer delingen etter ekteskapslovens regler, og delingsreglene felleseie og særeie aktualiseres. Har en felleseie, er hovedregelen likedeling. Det vil si at hver av ektefellene gir den andre halvparten av det de selv eier. Hvis den aktuelle gjenstanden har vært i deres sameie, enten med lik eller forholdsmessig del, eier de to ved oppløsning av ekteskapet fortsatt hver sin part i gjenstanden og partsforholdet avgjør fordelingen (Bolstad 1995:98). Har en inngått ektepakt hvor særeie inngår, gjøres delingen i tråd med den. Uansett om en har felleseie eller særeie kan ektefellene ved samlivsbruddet fritt avtale hvordan de vil dele.

¹ Loven fikk virkning fra 01.01.1993.

Felleseie og skjevdeling

Regelen om likedeling er basert på en tradisjon hvor mannen hadde inntekten og kvinne gjorde omsorgsarbeidet for familien. I ekteskapsloven av 1991 har vi fått reglen om at felleseie kan *skjevdeles*. Skjevdeling går ut på at det en ektefelle har med seg inn i ekteskapet og det som han eller hun senere erverver ved gave eller arv, kan kreves holdt utenfor likedelingen.

Om åsetesfradrag kan holdes utenfor likedelingen gitt skjevdelingsregelen, er ikke juridisk avklart. En kjøper som er direkte etterkommer etter selgeren, kan etter odelsloven påberope seg åsetesrett på skiftet. Dette er da i virkeligheten en arveregel, men åsetesfradrag blir gjerne gitt ved overdragelsen. De som overtar gård på odel får vanligvis et åsetesavslag som utgjør ca. 25 prosent av verdien på gården. Det er ifølge en av Bondelagets advokater² ingen klar rettsavgjørelse på at dette åsetesfradraget ligger inne i skjevdelingsformuen. Derfor anbefales det at åsetesfradraget skrives inn i kjøpskontrakten som særeie eller at åsetesfradraget blir klart definert som gave. Da skal det ikke være noen tvil om at åsetesfradraget skal regnes som del av skjevdelingsformuen.

En utfordring med skjevdelingen er ofte knyttet til bevisførselen. Hovedregelen på delingstidspunktet er at en må inn i den konkrete situasjonen og vurdere den. Der som arv, gaver eller tidligere formue brukes til forbruk som oppussing og reiser, vil en ikke kunne få med seg verdiene ut ettersom pengene ikke lenger anses 'å være i behold'. Skal en sikre slike midler, bør de brukes til formuesgjenstander som holder seg i verdi og kan spores (egenkapital i bolig, kjøp av hytte, kunst, bankinnskudd eller lignende). De som går inn med midler til for eksempel oppussing av bolig kan best sikre sin investering ved å tinglyse en pantobligasjon i gården på det aktuelle beløpet. For å kunne kreve skjevdeling må en ha dokumentasjon som viser hvor pengene har tatt veien.

Ektepakt

En ektepakt innebærer at ektefellene inngår en avtale som regulerer formuesforhold på andre måter enn det som automatisk følger av loverket. Ektepakten er en bindende avtale for ektefellene. Både de som allerede er gift og de som skal gifte seg, kan inngå ektepakt. Ektepakten kan være tidsbegrenset, for eksempel i fem eller ti år, eller den kan være evig. Ektefellene kan når som helst endre ektepakten. En kan avtale særeie i livet, felleseie ved død. En kan også avtale betinget særeie som opphører når en får felles barn, eller en opptrapping av felleseie over tid slik at deler av særeie etter hvert blir felleseie. Ektepakten kan omfatte hele eller deler av formuen. En kan avtale særeie både på det en eier og det en kommer til å skaffe. Videre kan en ektepakt nå også begrense skjevdelingen, enten for begge eller for den ene parten.

Det er oppstilt strenge formkrav til en ektepakt. For å være gyldig må den være skriftlig

2 Muntlig meddelelse av Jan Bangen (mars 2012).

og undertegnet av begge ektefellene samtidig, og det må være to vitner til stede som deretter undertegner ektepakten. Vitnene må være myndige og begge ektefellene må ha godkjent dem. Vitnene må vite at det er en ektepakt de undertegner. For at en ektepakt skal få rettsvern overfor eventuelle kreditorer, må den tinglyses i Ektepaktregisteret. Ektepaktregisteret er ett av mange registre som drives av Brønnøysundregistrene. (Et skjema for ektepakt er lagt ved i rapporten som vedlegg 1³.)

For gårdsbruk kan særerie til gården etableres ved at ekteparet skriver ektepakt hvor det går fram at en av ektefellene har den i sitt særerie. Særerie til gården kan også etableres ved at selger fordrer at det i kjøpsavtalen skal stå at kjøper skal ha gården i særerie. Dette er da allerede juridisk bindende, og fordrer ingen ektepakt i etterkant. Skjevdelingsregelen fra 1991 vil imidlertid kunne ivareta det formål som særerie tidligere hadde. Ut fra skjevdelingsregelen vil nemlig den parten som hadde med seg gården inn i ekteskapet kunne kreve å holde den utenfor likedelingen.

Dersom en ektefelle i vesentlig grad har bidratt til at midler som ligger i den andre ektefellens særerie har økt i verdi, vil ektefellen ha et vederlagskrav mot den andre. På en gård kan det dreie seg om at en for eksempel gjennom sin arbeidsinnsats bidrar til å øke gårdens verdi. Det å finne fram til det korrekte vederlagskravet er en krevende øvelse, fordi det ikke finnes måltall eller standarder som kan benyttes i beregningen. Dessuten skal ikke samfunnsskapte verdiøkninger tas hensyn til ved vurderingen.

En ektepakts innhold kan både sikre ektefellene og virke som en felle for en av partene. Dersom en av ektefellene har store verdier fra før, kan han/hun sikre seg gjennom en ektepakt for å forebygge at en mister deler av denne ved skilsmisse. En ektepakt kan jo nettopp innebære en forhåndsavtale om at den ene partens formue eller deler av formuen skal holdes utenfor deling ved ekteskapets slutt. For den andre parten kan det at ektefellen skal ha store verdier som sitt særerie, vise seg å bli en felle ved samlivsbrudd. For å unngå å gå i den fellen, kan den andre kreve en kompensasjon som sitt særerie. I visse tilfeller kan det kreves vederlag som erstatning for den andres særerie. Dette kan være aktuelt dersom en ved arbeid i hjemmet eller lignende har bidratt til å øke den andres særerie, eller at den andre har brukt fellesmidler til å øke verdien av sitt særerie, mens en selv har betalt løpende utgifter som mat, klær og strøm. En ektepakt kan sikre den økonomisk svakeste part også på andre vis. Det kan for eksempel avtales i ektepakten at den ene parten skal ha en sparekonto, hyttetomt eller andre lett omsettelige goder som kompensasjon dersom ektefellen har boligen på sitt særerie. For gårdbrukere der den ene har gården (bolig og driftsbygninger) på sitt særerie, kan den andre sikres i form av avtalt kompensasjon som gjør det mulig å skaffe seg en bolig ved eventuell skilsmisse. Dersom en av partene taper pensjonspoeng på grunn av deltidsarbeid for å kunne arbeide mer på gården eller ta en større del av husholdsarbeidet, kan det framstå som rimelig at det avtales en form for kompensasjon i ektepakten.

3 Skjemaet er hentet 16.08.2012 fra: <http://www.brreg.no/blanketter/tinglysing.html>

2.2 Samboerforhold

I dag er ett av fire samliv i Norge samboerskap, og så mange som ni av ti første samliv er samboerskap (Noack 2010). Samboerforhold forstås som et forhold mellom to personer som lever i et ekteskapslignende forhold. Dette kan også omfatte personer av samme kjønn. I motsetning til ekteskap er samboerforhold lite regulert i lovverket. Spesielt gjelder dette når samboere ikke har felles barn. Samboerskap gir ikke automatisk samme økonomiske trygghet hvis en av partene dør, eller samlivet tar slutt (Noack 2010). Da det ikke er noen generell lov som ivaretar samboeres rettigheter ved samlivsbrudd tilsvarende ekteskapsloven, blir samboere gjerne rådet til å skrive en samboeravtale. Dette uttrykkes slik på nettstedet jusstorget:

Det er ikke tvilsomt at ektefeller er adskillig bedre beskyttet enn samboere. Det beste juridiske råd til samboere er følgelig at de gifter seg. Det er imidlertid ofte andre grunner enn de rent juridiske som gjør at folk velger samboerforhold i stedet for ekteskap. Men man bør i såfall gjøre sitt beste for å bøte på de juridiske svakheter. Dette innebærer at man oppretter en samboerkontrakt og eventuelt et gjensidig testament. (Jusstorget.no 2009)

En samboeravtale bør beskrive hvem som eier hva i forholdet, og den kan definere eierbrøk for bolig, bil, innbo og lignede. En samboeravtale bør også omfatte gjeldsforpliktelse, og hvordan en deling skal foretas ved et eventuelt samlivsopphør. Det anbefales at det opprettes skriftlig samboeravtale. Veiledning for utfylling av samboeravtale og to eksempler på standard samboeravtaler er lagt ved rapporten som vedlegg 2⁴ og 3⁵. Det er viktig å være oppmerksom på at ingen standardkontrakter passer nødvendigvis til alle konkrete saker, og det vil derfor ofte være behov for konkrete tilpasninger til det forholdet som avtalen skal regulere.

Til tross for juridiske råd om samboeravtale, er det en stor andel samboere som ikke har det. En landsrepresentativ undersøkelse som Infact gjennomførte på oppdrag fra Dine Penger i 2007, viser at nesten fire av fem samboere ikke har samboeravtale (Dine Penger 2007).

Samboeres samlivsbrudd berøres av lov om husstandsfellesskap (lov av 4. juli 1991 nr 45) som omfatter rett til felles bolig og innbo når husstandsfellesskap oppløses. Denne loven omtales ofte som «samboloven», men den regulerer bare et svært begrenset tema (rett til å overta en bolig osv.). I husstandsfellesskapsloven § 3 første ledd, tredje punkt heter det at en kan få:

4 Hentet 19.10.2012 fra: <http://foreninger.uio.no/jurk/?vrtx=search&query=samboerkontrakt>

5 Hentet 20.09.2012 fra: https://www.dnb.no/portalfront/dnb/.../lan/dnb_samboerkontrakt.pdf

rett til å overta boligeiendom eller andel av boligeiendom som tilhører en annen av partene og som utelukkende eller hovedsakelig har tjent til felles bolig, *hvis ikke den andre har odelsrett til eiendommen*, eller den er ervervet fra hans eller hennes slekt ved arv eller gave. (Vår utheving)

Loven åpner imidlertid for at når særlige grunner taler for det, kan en av partene få bruksrett til bolig selv om den andre parten har odelsrett til eiendommen eller den er ervervet fra hans eller hennes slekt ved arv eller gave.

Fordeling ved samlivsbrudd vil være avhengig av flere forhold. Har en skrevet samboeravtale, vil den være retningsgivende. Har en ikke slik avtale, er utgangspunktet i det økonomiske oppgjøret at hver tar sitt: Hver samboer beholder sine eiendeler og sin gjeld. Noe kan imidlertid være i partenes sameie. Dette gjelder det partene har ervervet i fellesskap i løpet av samboerperioden, og sameieloven kommer her til anvendelse. Det som eventuelt er kjøpt i fellesskap er sameie og skal deles. Den som får gjenstanden må da betale ut den andre.

Det kan være tvil om hvem av partene i samboerforholdet som har eiendomsretten til eiendeler. Frasen «hver tar sitt», som vi brukte ovenfor, er ikke nødvendigvis så liketil. Lødrup og Sverdrup (2004:340) påpeker at der «eiendeler er ervervet ved *kjøp eller annet avtaleverk* er det alminnelige utgangspunktet at den samboeren som er avtalepart blir eier». Dersom begge står som kjøpere, blir begge eiere. Selv om bare den ene står som part i kjøpekontrakten, kan den andre ha bidratt med midler til kjøpesummen.

Da oppstår spørsmålet om tilskuddet anses som eierinnskudd, gave, lån eller annet. Ved kjøp av eiendeler til felles bruk er det en såkalt presumsjon for at større tilskudd til kjøpesummen er ment som eierinnskudd. De har med andre ord *avtalt* sameie. (Lødrup og Sverdrup 2004:341)

I praksis gjelder de fleste tvister nettopp spørsmålet om tingene er i sameie eller ene-eie. Samboere kan, i likhet med ektefeller, fritt avtale hvem som skal være eier av de enkelte eiendelene. Det er ingen formkrav til en slik eie-avtale da det er det reelle eierforholdet som er avgjørende (Lødrup og Sverdrup 2004).

Ved et samlivsbrudd kan det være vanskelig å underbygge og dokumentere hvem som har bidratt med hva på gården og hvordan dette eventuelt skal kompenseres. Dette vil kunne dreie seg om lønnsinntekt som er investert på gården, ulønnet arbeidsinnsats eller for eksempel hovedansvar for hus- og omsorgsarbeid, investeringer som har bidratt til å øke gårdeierens egen-eie. En avtale som viser hvordan den andre partens ulike type bidrag på gården skal kompenseres, vil trygge den andre parten.

3. Datamateriale og metode

Vi har benyttet oss av både kvantitative og kvalitative data for å kunne belyse spørsmålene omkring landbrukspar og avtaler. Det første er et kvantitativt datasett som er hentet fra «Trender i norsk landbruk 2010» og er beskrevet nærmere i 3.1. Videre har vi et skriftlig datamateriale som består av kopier av alle de tinglyste ektepaktene som er skrevet blant et tilfeldig utvalg av 600 gifte landbrukspar (3.2). Disse ektepaktens innhold ble strukturert og analysert både kvantitativt og kvalitatitv. Det tredje datamaterialet er kvalitative intervjuer (3.3), der vi gjennomførte personlige intervju med til sammen 25 personer.

3.1 Trendmaterialet

For å få en oversikt over hvor stor andel av landbruksparene som har skrevet egne avtaler i form av ektepakt eller samboeravtale, ble det lagt inn egne spørsmål i spørreundersøkelsen «Trender i norsk landbruk 2010» (kortnavn «Trender 2010»). Trender i norsk landbruk er en postal spørreundersøkelse som blir gjennomført av Norsk senter for bygdeforskning hvert annet år (første gang i 2002) blant et stort og representativt utvalg av norske gårdbrukere. Undersøkelsen kartlegger ulike økonomiske, sosiale og kulturelle forhold i norsk landbruk, med vekt på bøndernes subjektive vurderinger. «Trender 2010» er den sjette i rekken.

Datainnsamlingen for «Trender 2010» ble gjennomført i tidsrommet medio januar til medio mars 2010. Norsk senter for bygdeforskning sto for den faglige gjennomføringen av undersøkelsen, mens det praktiske arbeidet ble utført av meningsmålingsinstituttet Sentio AS. Et bruttoutvalg på 3163 bønder ble tilfeldig trukket ut fra Produsentregisteret. Av disse returnerte 1584 spørreskjemaet, det vil si en svarprosent på 50. For å undersøke i hvilken grad utvalget i «Trender 2010» er representativt for norske bønder, ble utvalget vurdert i forhold til Statistisk sentralbyrås jordbruksstatistikk (SSB 2010) med hensyn til fordeling på fire demografiske variabler: Kjønn, gjennomsnittsalder, fylkesvis fordeling og fordeling på typer produksjon. Logstein (2010) konkluderer med at «Trender 2010» gir et representativt bilde av norske bønder.

Spørsmålsformuleringen som er brukt i «Trender 2010» er: «Har du og din ektefelle eller samboer skrevet en egen ektepakt eller samboeravtale?» Det var tre svaralternativer: «Ja», «Nei, men har planer om det», «Nei». Ved å formulere et eget spørsmål om man hadde skrevet en egen ektepakt eller samboeravtale, og dette skulle besvares av de som i et annet spørsmål oppga at de var gift eller hadde samboer, vurderte vi det som sannsynlig at respondentene forsto at ektepakt og samboeravtale var avtaler som ikke ble etablert automatisk ved inngåelse av ekteskap/samboerforhold.

3.2 Ektepakter

For å få et innblikk i innholdet i ektepakter for derigjennom å forstå hva landbrukspart faktisk avtaler, måtte vi ha tilgang på et utvalg ektepakter. Vi ønsket å begrense oss til å se på ektepakter som fantes for landbrukspart i to fylker. Vi valgte to landbruksfylker: Nord-Trøndelag og Rogaland. For å få tilgang til kopier av registrerte ektepakter i Ektepaktregisteret, brukte vi Statistisk sentralbyrå (SSB) som mellomledd. SSB foretok både uttrekning av utvalg og anonymisering av ektepaktene. Det er de anonymiserte ektepaktene vi har hatt tilgang på.

SSB trakk et tilfeldig utvalg på 300 gifte brukere i Nord-Trøndelag og 300 gifte brukere i Rogaland fra søkere av produksjonstilskudd i jordbruket i 2008⁶. Totalt for hele landet var det 47 286 enheter, hvorav 44 336 var såkalte «personlige brukere». De øvrige enhetene innbefatter ansvarlige selskap, aksjeselskap, organisasjonsledd, stiftelser, etc. De til sammen 600 gifte brukerne fra Nord-Trøndelag og Rogaland, var blant de 44 336 personlige brukerne.

SSB sendte utvalget på 600 brukere til Brønnøysundregistrene for at Opplysningsavdelingen der skulle finne hvem av dem som hadde en tinglyst ektepakt. De gjennomførte søket i oktober 2009. For ektepakter som er registrert før 1981, ble søket gjort manuelt på brukers navn. For ektepakter som er registrert etter 1981, ble søket gjort maskinelt på brukers fødselsnummer.⁷ Opplysningsavdelingen fant ektepakter for 35 par. For to av parene finnes to ektepakter: Et par har erstattet en tidligere med en ny, et par har revidert den opprinnelige ektepakten. Ektepaktene for de 35 parene fikk vi tilsendt via SSB.

For å forstå innholdet i de 35 ektepaktene måtte vi i tillegg til de opplysningene som er gitt i selve ektepakten også ha bakgrunnsopplysninger om ekteparets fødselsår, hvem som står som tinglyst hjemmelshaver på gården (driftssentrum), hvem som søker produksjonstilskudd og størrelsen på gården. Disse opplysningene fikk vi fra SSB, gitt i en slik form at landbruksparenes anonymitet ble opprettholdt⁸.

3.3 Intervjuer

For å få en dypere innsikt i hvordan bønder og (tidligere) ektefeller/samboere har organisert samlivet, hvordan de opplever sin situasjon og hvilke erfaringer de har gjort ved samlivsbrudd, intervjuet vi 25 personer med tilknytning til landbruket. I en

6 Brukeren er den som er hovedansvarlig for drifta av en jordbruksbedrift. For å søke produksjonstilskudd må søkeren være registrert med et foretak i Enhetsregisteret. For personlig bruker/søker betyr det at vedkommende må være registrert som innehaver av enkeltpersonforetak (ENK) i Enhetsregisteret.

7 Registreringsmetodene var forskjellige før og etter 1981. Det er det som ligger til grunn for at to forskjellige innganger ble benyttet. Videre har det opp gjennom årene vært ulike registreringsmåter med hensyn til blant annet navn/pikenavn/fornavn.

8 Statens landbruksforvaltning som dataeier av tilskuddsmaterialet hadde gitt SSB tillatelse til trekking av utvalg og tilgang til utlevering av noen få bakgrunnsdata.

del av parene er, eller var, begge bønder. Intervjuene ble gjennomført i perioden 2009-2011. De intervjuede fordeler seg på ni skilte, to med samboerbrudd, fire gifte par, to samboerpar og to samboere hvor kun den ene parten var til stede (tabell 1). I tillegg har vi intervjuet en advokat med spesialkompetanse på feltet avtaler, samliv og skilsmisser i landbruket.

Vi fikk kontakt med våre intervjupersoner på ulike måter: eksempelvis via landbrukskontorer, kjentpersoner og avisoppslag. Alle intervjuene er personlige intervju og alle, med unntak av ett telefonintervju, er gjennomført ansikt til ansikt. De fleste intervjuene er gjort hjemme hos de som ble intervjuet, mens noen ble av praktiske årsaker gjennomført på andre steder. Intervjuene ble tatt opp på bånd og senere skrevet ut som tekst.

Tabell 1: Oversikt over intervjumaterialet

Pseudonym	Parstatus	Alder ¹	Opprinnelig tilknytning til gården (eierskap) ²	Parforholdets varighet
Samlivsbrudd:				Ved brudd
Astrid	Skilt	50	Tilflyttet	25
Berit	Samboerbrudd	50	Kjøpte sammen	17
Dagrun	Skilt	40	Tilflyttet	18
Eva	Skilt	60	Tilflyttet	25
Frida	Skilt	40	Gårdeier	16
Geir	Skilt	40	Gårdeier	10
Helge	Skilt	50	Kjøpte sammen	20
Inga	Samboerbrudd	30	Gårdeier	6
John	Skilt	40	Gårdeier	21
Ola	Skilt	50	Gårdeier	25
Petra	Skilt	40	Tilflyttet	17
Gifte/ samboere:				Ved intervju- tidspunkt
Pia/Paul	Gift	40	Hun tilflyttet	7
Rita/Rolf	Gift	40	Hun tilflyttet	10
Solveig/Stein	Gift	50	Hun tilflyttet	28
Trude	Samboer	50	Tilflyttet	16
Unni/Ulf	Gift	30	Han tilflyttet	9
Vigdis/Viktor	Samboere	50	Hun tilflyttet	27
Ylva	Samboer	50	Tilflyttet	19
Åste/Åge	Samboere	40	Hun tilflyttet	17

¹ Vi oppgir ikke nøyaktig alder ved intervjutidspunkt, bare viser at de er i 30-, 40-, 50- eller 60-årene.

² Alle de som står oppført som tilflyttede flyttet fra gården etter samlivsbruddet. I de to tilfellene der gården ble kjøpt av paret sammen, flyttet Berit fra gården, mens Helge ble boende etter samlivsbruddet.

Alle parene unntatt to hadde felles barn, og to av parene hadde særkullsbarn. De som har opplevd samlivsbrudd har vært gift eller samboende fra seks til tjuefem år.

Vi brukte en intervjuguide med en tematisk inndeling som hjelp for å sikre at vi kom inn på sentrale tema. I intervjuguiden hadde vi med både åpne spørsmål og konkrete bakgrunnsspørsmål. Som tabell 1 viser intervjuet vi til sammen 15 kvinner og 10 menn. Vi la med hensikt ikke opp til å intervjuer begge parter i et samlivsbrudd, både fordi dette rent praktisk var vanskelig og fordi vi ikke ønsket å tilkjennegi overfor eks-partnere at vi hadde intervjuet deres tidligere ektefelle eller samboer. Det kan derfor innvendes at vi bare har den ene partens opplevelse og vurdering av bruddet, men for oss var det ikke viktig å få kontrollert opplysningene eller nødvendigvis få begges opplevelse av det samme bruddet. Vi var derimot ute etter å få en stor variasjonsbredde slik at vi kunne belyse problemfeltet på et bredt og mangfoldig vis.

Når det gjelder de som lever i par, enten som gifte eller samboere, har vi intervjuet begge i paret der det var praktisk mulig. En fordel med å intervjuer paret sammen var at de begge kunne respondere på de samme spørsmålene. I noen tilfeller kunne de bekrefte den andre partens oppfatninger, de kunne hjelpe hverandre å huske hva som hadde skjedd, de kunne diskutere ulike oppfatninger, de kunne uttrykke uenighet eller synliggjøre ulike synspunkter og opplevelser. Ved å intervjuer både kvinner og menn, både de som er gårdeiere og de som hadde flyttet til gården, ulike parkonstellasjoner der noen har opplevd samlivsbrudd mens andre er i par, har vi fått en stor variasjon i intervjumaterialet.

Vi må ta høyde for at det kan være en viss selvseleksjon i materialet både blant de som har opplevd samlivsbrudd og de som lever i par. Det kan tenkes at de som har svart ja til å dele sine erfaringer med oss er mer opptatt av temaet enn andre. Dette kan ha gitt oss et mer reflektert og dyptgående materiale enn vi ellers ville ha fått.

Det totale intervjumaterialet består av vel ni hundre sider tekst. For å analysere materialet og for å få et bilde av helheten, har vi lest og hørt gjennom alle intervjuene i helhet. I tillegg har vi gjort tematiske søk og sortert utsagn omkring utvalgte tema i ulike kategorier, for eksempel om rådgivning, avtaler, oppgjør ved samlivsbrudd, hvor de hentet støtte etc. Fra analysen henter vi både typiske og mindre typiske utsagn for å illustrere de ulike temaene.

4. Hva sier Trend-data om ektepakt/samboeravtale?

I «Trender 2010» går det fram at majoriteten av norske bønder er gift (tabell 2). Det var også tilfellet i tidligere undersøkelse av sivil status som hadde spesialkjøringer fra Statistisk sentralbyrå som grunnlag (Follo og Haugen 2010).

Tabell 2: Sivil status blant bønder (brukere). Prosent

Gift	71
Samboende	12
Skilt/separert	5
Enke/enkemann	1
Enslig	11
Sum	100
Antall (N)	(1576)

I «Trender 2010» ble det for første gang spurt om bøndene har skrevet ektepakt eller samboeravtale. Vi har derfor ikke tidsseriedata på dette pr. i dag.

4.1 Sivil status og ektepakt/samboeravtale

Som vi har sett i kapittel 2 er det forskjell på gifte og samboende med hensyn til lovregulering. Mens gifte bønder er omfattet av lov om ekteskap som regulerer en rekke forhold mellom partene, finnes det ikke en tilsvarende lovregulering for samboere. Når det gjelder hvor stor andel av de gifte bøndene som har skrevet en ektepakt og hvor stor andel av de samboende som har skrevet en samboeravtale, ser vi at det er forskjeller (tabell 3). Det er en lavere andel av samboende bønder som oppgir at de har en samboeravtale enn andelen gifte bønder som oppgir at de har ektepakt, henholdsvis åtte prosent og 11 prosent. Vi stiller spørsmål ved om denne andelen på 11 prosent som svarer at de har skrevet ektepakt, kan være noe for høy. Som vi viser i kapittel 5 er det bare seks prosent av et tilfeldig utvalg på 600 gifte landbrukspar i Trøndelag og Rogaland som hadde *tinglyst* ektepakt. At andelen er høyere blant de som har svart i Trend-undersøkelsen, kan skyldes flere forhold. Det kan faktisk være en høyere andel som har ektepakt på landsbasis enn det utvalget fra Trøndelag og Rogaland viser, det kan være at flere har skrevet en avtale uten å tinglyse den, eller det kan være at noen har trodd at de automatisk har skrevet en ektepakt ved ekteskapsinngåelse.

Det mest interessante i tabell 3 er at hele 32 prosent av de samboende har planer om å skrive en samboeravtale, mens bare fem prosent av de gifte bøndene har planer om å skrive en ektepakt.

Tabell 3: Andel brukere med ektepakt/samboeravtale, etter sivil status. Prosent

Ektepakt/samboeravtale	Gift	Samboende
Ja	11	8
Nei	84	60
Nei, men har planer om det	5	32
Sum	100	100
Antall (n)	(1066)	(185)

4.2 Fylkesvise/regionale forskjeller

I tillegg til et nasjonalt utvalg inneholder «Trender 2010» også representative utvalg for flere fylker og regioner. Av tabell 4 ser vi at andelen med ektepakt/samboeravtale er større i Trøndelags-fylkene og i Oslo og Akershus, sammenlignet med i Rogaland. I Rogaland er det kun åtte prosent som svarer at de har skrevet en egen ektepakt/samboeravtale. Det er videre ikke slik at Rogaland tar igjen dette ved at de har en større andel som har planer om å skrive en ektepakt/samboeravtale. Bare sju prosent av bøndene i Rogaland har slike planer, den samme andelen som i Sør-Trøndelag.

Tabell 4: Andel brukere med ektepakt/samboeravtale, etter noen fylker og hele landet. Prosent

Ektepakt/ Samboeravtale	Nord- Trøndelag	Sør- Trøndelag	Oslo og Akershus	Rogaland	Hele landet
Ja	12	15	13	8	10
Nei	76	78	75	85	81
Nei, men har planer om det	12	7	12	7	9
Sum	100	100	100	100	100
Antall (n)	(250)	(286)	(389)	(406)	(1251)

Disse fylkesvise forskjellene vil ikke bli analysert videre i rapporten. Det er likevel greit å være klar over at det eksisterer fylkesvise/regionale variasjoner når det gjelder omfanget av ektepakt/samboeravtale, på samme måte som vi finner fylkesvise variasjoner i andelen gifte, skilte og samboere (Follo og Haugen 2010).

4.3 Hvem skriver avtaler?

I den videre analysen av «Trender 2010» (det nasjonale utvalget), ønsker vi å avdekke hvilke bønder som velger å skrive en egen ektepakt/samboeravtale, og hvilke forhold som kan tenkes å ha betydning for om man velger å skrive en ektepakt/samboeravtale eller la være. Det skal vi gjøre ved å analysere fordelingen langs følgende variabler som vi ut fra kjennskap til feltet tror kan være relevante: kjønn, alder, utdanningsnivå, om bruker eller partner har særkullsbarn, dvs. barn fra tidligere forhold, brukerens og partnerens arbeidsmengde på gårdsbruket, husstandens samlede nettoinntekt, og til slutt størrelsen på produktivt jordbruksareal og størrelsen på produktivt skogareal

som eies av bruket. Vi vil vurdere disse sammenhengene enkeltvis ved hjelp av relativt enkle analyser.

Vi har i de videre analysene valgt å studere gifte og samboende hver for seg. Årsaken er, som vi tidligere har beskrevet, at det er en kvalitativ forskjell på å inngå en samboeravtale og å skrive en ektepakt.

Kjønn og ektepakt/samboeravtale

Med hensyn til kjønn er det ingen store forskjeller mellom kvinnelige og mannlige bønder verken blant gifte eller samboende når det gjelder andelen med og uten ektepakt/samboeravtale (se tabell 5 og tabell 6).

Tabell 5: Andel brukere med ektepakt, etter brukers kjønn. Prosent

Ektepakt	Mann	Kvinne
Ja	11	9
Nei	85	87
Nei, men har planer om det	4	4
Sum	100	100
Antall (n)	(847)	(143)

Tabell 6: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers kjønn. Prosent

Samboeravtale	Mann	Kvinne
Ja	8	9
Nei	60	56
Nei, men har planer om det	32	35
Sum	100	100
Antall (n)	(152)	(23)

Alder og ektepakt/samboeravtale

I tabell 7 ser vi at gifte med ektepakt i gjennomsnitt er noe yngre enn de uten ektepakt. Blant samboende ser vi at i gjennomsnitt er de med egen samboeravtale noe eldre enn de som ikke har en egen samboeravtale eller som svarer at de har planer om å lage en egen samboeravtale (tabell 8).

Tabell 7: Brukere med/uten ektepakt. N(1041). Gjennomsnittsalder og standardavvik (Sd)

Ektepakt	Gjennomsnittsalder	Sd
Ja	50 år	(9,23)
Nei	53 år	(10,02)
Nei, men har planer om det	54 år	(11,87)

Tabell 8: Brukere med/uten samboeravtale. N(183). Gjennomsnittsalder og standardavvik (Sd)

Samboeravtale	Gjennomsnittsalder	Sd
Ja	48 år	(8,09)
Nei	45 år	(9,47)
Nei, men har planer om det	43 år	(9,74)

Utdanning og ektepakt/samboeravtale

Det er en noe større andel med ektepakt hos bønder som oppgir universitet/høyskole som høyeste fullførte utdanning, sammenlignet med grupper av bønder med mindre utdanning (tabell 9). Det innebærer at med høyere utdanning øker andelen som svarer at de har ektepakt. For samboende ser vi det samme mønsteret, det er en større andel blant de med høy utdanning som svarer at de har samboeravtale (tabell 10). Videre er prosentpoengforskjellen mellom høyere og lavere utdanning større hvis man har samboeravtale enn hvis man har ektepakt. For samboere med samboeravtale er forskjellen mellom de med høyest og lavest utdanning ti prosentpoeng. Tilsvarende forskjell for ektepar er på fem prosentpoeng.

Tabell 9: Andel brukere med ektepakt, etter brukers høyest fullførte utdanning. Prosent

Ektepakt	Grunnskolenivå	Videregående	Universitet/høyskole
Ja	8	10	13
Nei	86	86	82
Nei, men har planer om det	6	4	5
Sum	100	100	100
Antall (n)	(168)	(642)	(254)

Tabell 10: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers høyest fullførte utdanning. Prosent

Samboeravtale	Grunnskolenivå	Videregående	Universitet/Høyskole
Ja	4	6	14
Nei	79	56	58
Nei, men har planer om det	17	38	28
Sum	100	100	100
Antall (n)	(24)	(111)	(50)

Særkullsbarn og ektepakt/samboeravtale

Det er en tendens til at ektepar som har barn fra tidligere forhold i større grad skriver ektepakt sammenlignet med de som ikke har barn fra tidligere forhold. Det gjelder om det er brukere som har særkullsbarn (tabell 11) eller om det er ektefellen som har det (tabell 13). Av tabell 11 kan vi se at blant gifte par der brukere har barn fra tidligere forhold, har 15 prosent ektepakt mot ti prosent blant brukere uten særkullsbarn.

For samboende par (tabell 12) der bruker har særkullsbarn er det liten forskjell på om paret har samboeravtale sammenlignet med samboerpar der bruker ikke har særkullsbarn. Til gjengjeld ser vi at der bruker har barn fra tidligere forhold, har både gifte og samboende (tabell 11 og 12) i større grad planer om å lage en ektepakt/samboeravtale enn hva som er tilfellet blant brukere som ikke har barn fra tidligere forhold. Blant samboere der bruker har særkullsbarn er det hele 43 prosent som oppgir at de har planer om å skrive samboeravtale.

Tabell 11: Andel brukere med ektepakt, etter om bruker har/ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent

Ektepakt	Bruker har barn fra tidligere forhold	Bruker har ikke barn fra tidligere forhold
Ja	15	10
Nei	75	86
Nei, men har planer om det	10	4
Totalt	100	100
Antall (n)	[73]	[993]

Tabell 12: Andel brukere med samboeravtale, etter om bruker har/ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent

Samboeravtale	Bruker har barn fra tidligere forhold	Bruker har ikke barn fra tidligere forhold
Ja	7	9
Nei	50	62
Nei, men har planer om det	43	29
Totalt	100	100
Antall (n)	[44]	[129]

Vi ser den samme tendensen dersom ektefelle av bruker har barn fra tidligere forhold (tabell 13). Det er en større andel med ektepakt blant de som har ektefelle med særkullsbarn sammenlignet med de som har ektefelle uten barn fra tidligere forhold, henholdsvis 18 prosent og ti prosent. Det er også en større andel blant de med ektefelle med særkullsbarn, som svarer at de har planer om å opprette ektepakt, sammenlignet med de som har ektefelle uten barn fra tidligere forhold, henholdsvis 11 og fire prosent.

Tabell 13: Andel brukere med ektepakt, etter om brukers ektefelle har/ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent

Ektepakt	Ektefelle har barn fra tidligere forhold	Ektefelle har ikke barn fra tidligere forhold
Ja	18	10
Nei	71	86
Nei, men har planer om det	11	4
Totalt	100	100
Antall (n)	(100)	(952)

Ser vi på både tabell 11 og tabell 13, finner vi at det er en noe større tendens til å ha ektepakt hvis det er brukerens ektefelle som har særkullsbarn (18 %) enn hvis det er brukeren som har det (15 %).

For samboende er det liten forskjell i andelen brukere som svarer at de har samboeravtale blant de med samboer med særkullsbarn og de som har samboer uten særkullsbarn. Til gjengjeld ser vi at det er en langt større andel blant de som svarer at samboer har barn fra tidligere forhold som har planer om å lage en egen samboeravtale, sammenlignet med samboende brukere der samboer ikke har særkullsbarn, henholdsvis 43 prosent og 28 prosent (tabell 14).

Tabell 14: Andel brukere med samboeravtale, etter om brukers samboer har/ikke har egne barn fra tidligere forhold. Prosent

Samboeravtale	Samboer har barn fra tidligere forhold	Samboer har ikke barn fra tidligere forhold
Ja	7	8
Nei	50	64
Nei, men har planer om det	43	28
Totalt	100	100
Antall (n)	(54)	(129)

Gjør vi tilsvarende sammenlikning for samboere som vi gjorde ovenfor for ektepar og ektepakt, finner vi at for samboere spiller det ikke noen rolle om det er brukeren eller samboeren som har særkullsbarn: I begge tilfeller er det syv prosent som har samboeravtale (tabell 12 og 14). Ser vi på alle de fire tabellene (tabell 11-14) ser vi at særkullsbarn har en betydning for ens planer om å skrive ektepakt eller samboeravtale. Har paret særkullsbarn er det en større andel som har slike planer. Det gjelder om man er gift eller samboende, og om det er bruker eller ektefelle/samboer som har barn fra tidligere forhold.

Brukerens arbeidsmengde på gårdsbruket og ektepakt/samboeravtale

Det er ingen store forskjeller mellom bønder som oppgir at de har ektepakt, de som ikke har eller de som har planer om å skrive ektepakt, når det gjelder brukers arbeids-

mengde på bruket (tabell 15). Vi ser av tabell 16 at andelen med samboeravtale er noe mer ulik i alle de tre gruppene kategorisert etter brukers arbeidsmengde på bruket, men da antallet i kategorien mellom 50 og 100 prosent stilling er lavt, er vi forsiktige med å tilskrive disse forskjellene for stor vekt. Tendensen er imidlertid at brukere som arbeider mellom 50 og 100 prosent stilling på gården, i større grad har eller har planer om å skrive samboeravtale.

Tabell 15: Andel brukere med ektepakt, etter brukers arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent

Ektepakt	< 50	50 – 100	≥100
Ja	12	11	10
Nei	84	84	87
Nei, men har planer om det	4	5	3
Sum	100	100	100
Antall (n)	(415)	(22)	(390)

Stillingsprosent er inndelt slik at 850 timer pr. år tilsvarer en 50 prosent stilling og 1700 timer tilsvarer full stilling.

Tabell 16: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent

Samboeravtale	< 50	50 – 100	≥100
Ja	8	15	6
Nei	60	48	65
Nei, men har planer om det	32	37	29
Sum	100	100	100
Antall (n)	(77)	(27)	(78)

Stillingsprosent er inndelt slik at 850 timer pr. år tilsvarer en 50 prosent stilling og 1700 timer tilsvarer full stilling.

Ektefelles/samboers arbeidsmengde på gårdsbruket og ektepakt/samboeravtale

Majoriteten av gifte bønder har en ektefelle som jobber mindre enn 50 prosent stilling på bruket, og relativt få jobber 50 prosent eller mer. Det samme gjelder for samboende bønder. Vi opererer derfor i tabell 17 og tabell 18 bare med to kategorier for stillingsprosent.

Når det gjelder andelen med eller uten ektepakt (tabell 17) eller samboeravtale (tabell 1), er det kun små forskjeller mellom de som har ektefelle/samboer som jobber mindre enn 50 prosent stilling på gårdsbruket og de som har ektefelle/samboer som jobber mer enn 50 prosent.

Tabell 17: Andel brukere med ektepakt, etter brukers ektefelle sin arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent

Ektepakt	< 50	≥ 50
Ja	11	10
Nei	85	83
Nei, men har planer om det	4	7
Sum	100	100
Antall (n)	(737)	(185)

Stillingsprosent er inndelt slik at 850 timer pr. år tilsvarer en 50 prosent stilling.

Tabell 18: Andel brukere med samboeravtale, etter brukers samboer sin arbeidsmengde (stillingsprosent) på bruket i 2009. Prosent

Samboeravtale	< 50	≥ 50
Ja	7	8
Nei	59	58
Nei, men har planer om det	34	34
Sum	100	100
Antall (n)	(129)	(26)

Stillingsprosent er inndelt slik at 850 timer pr. år tilsvarer en 50 prosent stilling.

Husstandens samlede nettoinntekt og ektepakt/samboeravtale

Ut fra tabell 19 og tabell 20 ser vi at andelen med ektepakt og samboeravtale er noe høyere i de høyeste inntektsgruppene. Blant samboende er det en større forskjell mellom inntektsgruppene når det gjelder andelen med samboeravtale, enn hva som er tilfellet blant de gifte. Blant de med 700 000 kroner og over i samlet nettoinntekt, er det 21 prosent som har en samboeravtale, mot kun fire prosent blant de som oppgir 499 999 kroner eller mindre som samlet nettoinntekt.

Tabell 19: Andel brukere med ektepakt, etter husstandens samlede nettoinntekt. Prosent

Ektepakt	<300 000 kr	300 000- 499 999 kr	500 000- 699 999 kr	≥700 000 kr
Ja	9	10	11	13
Nei	85	86	85	82
Nei, men har planer om det	6	4	4	5
Sum	100	100	100	100
Antall (n)	(182)	(368)	(287)	(187)

Tabell 20: Andel brukere med samboeravtale, etter husstandens samlede nettoinntekt. Prosent

Samboeravtale	<300 000 kr	300 000- 499 999 kr	500 000- 699 999 kr	≥700 000 kr
Ja	4	4	0	21
Nei	77	58	60	52
Nei, men har planer om det	19	38	40	27
Sum	100	100	100	100
Antall (n)	(26)	(69)	(40)	(44)

Størrelsen på eid produktivt jordbruksareal og ektepakt/samboeravtale

Fra tabell 21 ser vi at det å skrive en egen ektepakt er mer vanlig hos brukere som eier et stort produktivt jordbruksareal, enn blant de med et mindre eid areal. Lignende resultat ser vi i tabell 22 for samboende, det er blant brukere med størst eid produktivt jordbruksareal det er vanligst med samboeravtale. I tabell 22 har vi valgt å slå sammen de to kategoriene for de største arealene fordi det er så få respondenter.

Tabell 21: Andel brukere med ektepakt, etter størrelse på eid produktivt jordbruksareal. Prosent

Ektepakt	0-99 daa	100-249 daa	250-499 daa	≥500 daa
Ja	9	12	11	21
Nei	87	83	85	76
Nei, men har planer om det	4	4	4	3
Sum	100	100	100	100
Antall (n)	(453)	(414)	(158)	(29)

Tabell 22: Andel brukere med samboeravtale, etter størrelse på eid produktivt jordbruksareal. Prosent

Samboeravtale	0-99 daa	100-249 daa	≥250 daa
Ja	7	6	11
Nei	56	64	57
Nei, men har planer om det	37	30	32
Sum	100	100	100
Antall (n)	(71)	(84)	(28)

Størrelsen på eid produktivt skogareal og ektepakt/samboeravtale

Vi ser i tabell 23 at ektepakt er mer vanlig hos brukere med skogareal i den største størrelseskategorien. Hos samboende ser vi ikke tilsvarende mønster, men vi ser at en større andel av samboere med størst skogsareal har planer om å skrive en samboeravtale (tabell 24).

Tabell 23: Andel brukere med ektepakt, etter størrelse på eid produktivt skogareal. Prosent

Ektepakt	0-99 daa	100-499daa	500-999daa	>1000 daa
Ja	9	8	13	19
Nei	86	88	86	76
Nei, men har planer om det	5	4	1	5
Sum	100	100	100	100
Antall (n)	(311)	(379)	(148)	(155)

Tabell 24: Andel brukere med samboeravtale, etter størrelse på eid produktivt skogareal. Prosent

Samboeravtale	0-99 daa	100-499daa	500-999 daa	>1000 daa
Ja	4	9	11	7
Nei	60	66	68	50
Nei, men har planer om det	36	26	21	43
Sum	100	100	100	100
Antall (n)	(50)	(58)	(28)	(42)

4.4 Oppsummering

Som datamaterialet fra «Trender 2010» har vist, er det få av både gifte og samboende par som har skrevet egne avtaler. Det er 11 prosent av de gifte som har ektepakt, og åtte prosent av de samboende som har samboeravtale. Når det gjelder samboere, er det imidlertid en relativt stor andel (32 %) som har planer om å skrive avtale.

Det er en del fylkesvise forskjeller med hensyn til avtaler. Tilleggsutvalg i fire fylker viser at andelen med egne avtaler er minst i Rogaland. Her har færre skrevet avtaler og det er minst andel med planer om å gjøre det.

Det er ingen store forskjeller mellom mannlige og kvinnelige brukere med hensyn til avtaler. Det er en svak overvekt av mannlige brukere som har skrevet ektepakt (11 %) sammenlignet med kvinnelige brukere (9 %).

Når det gjelder alder, ser vi at de som har skrevet ektepakt i gjennomsnitt er noe yngre enn de som ikke har ektepakt. Når det gjelder samboeravtaler ser vi motsatt tendens, det er en noe høyere gjennomsnittsalder blant de som har skrevet samboeravtale.

Blant de med høyere utdanning er det en større andel som har ektepakt, og det er en høyere andel som har samboeravtale sammenlignet med de som har mindre utdanning.

Når *bruker* har egne barn fra tidligere forhold, er det mer vanlig at han eller hun har ektepakt. Videre er det en større andel som har planer om å skrive en ektepakt sammenlignet med de som ikke har særkullsbarn. Når det gjelder samboere der *bruker*

har særkullsbarn, er det relativt få som har samboeravtale (7 %), men en stor andel (43 %) har planer om å skrive en samboeravtale.

Vi finner samme tendens hvis *ektefelle* til bruker har særkullsbarn. Det er flere som har ektepakt dersom ektefellen har særkullsbarn (18 %) sammenlignet med de hvor ektefellen ikke har det. Blant samboere der brukers samboer har særkullsbarn, er det få som har samboeravtale (7 %), men hele 43 prosent har planer om å skrive.

Brukers arbeidsmengde på gården, hvorvidt han eller hun jobber på gården heltid eller deltid, ser ut til å ha liten betydning for om en har ektepakt. Når det gjelder samboere er det en prosentvis større andel av brukere som jobber mellom 50 og 100 prosent på gården som har samboeravtale. Imidlertid er antallet så lavt at dette kan skyldes tilfeldigheter.

Ektefellens/samboerens arbeidsmengde på gården ser ikke ut til å ha noen betydning for om paret har ektepakt eller samboeravtale.

En noe høyere andel av landbrukspar som har en relativt høy samlet netto husholdsinntekt, har skrevet ektepakt. For samboende bønder har en langt større andel med relativt høy samlet netto husholdsinntekt, skrevet samboeravtale sammenlignet med de med lavere inntekt.

Blant gifte landbrukspar er det de som har størst jordbruks- og skogbruksareal som har den høyeste andelen med ektepakt. Vi finner også litt av det samme mønstret blant samboere når det gjelder jordbruksareal, men ikke i samme grad når det gjelder skogbruksareal.

Tatt i betraktning at samboere har mindre beskyttelse i loverket enn gifte og at det derfor er viktigere for dem å ha en avtale, viser våre funn at det er overraskende få (8 %) som har inngått samboeravtale. Legger vi til alle som har planer om å skrive en slik avtale (32 %) kommer vi opp i 40 prosent. Det betyr at majoriteten verken har eller har planer om å lage en samboeravtale. Undersøkelsen «Trender 2010» viser likevel at med økt utdanning, særkullsbarn og høy nettoinntekt i husholdet, økes andelen som har eller har planer om å skrive en samboeravtale.

Andelen unge bønder som velger samboerskap framfor ekteskap, ser ut til å øke (Follo og Haugen 2010). Det betyr at spørsmålet om samboeravtaler vil komme til å bli et viktigere spørsmål i tiden framover.

5. Tinglyste ektepakter og deres innhold

De tinglyste ektepaktene som vi i denne bolken av rapporten bruker som data, kan betraktes som et lite kikkhull inn til den virkelige verden. Metaforen 'kikkhull' er valgt for å understreke at det er en ytterst liten del av virkeligheten vi ser gjennom disse ektepaktene: Bare den delen av virkeligheten som manifesterer seg som en skriftlig avtale. Ut fra ektepaktene vet vi eksempelvis ikke noe om eventuelle føringer selgeren hadde da nåværende eier (og ektepaktinngåer) kjøpte gården. Inkluderer den spesifikke ektepakten eksempelvis et særeie på gården, kan dette være grunnet både i fordring fra selger eller som ønske fra nåværende eier.

I dette kapitlet om tinglyste ektepakter vil vi primært analysere innholdet i dem. Noe av dette vil vi kvantifisere for å syntetisere funnene og lette presentasjonen. Vi har imidlertid et relativt lite antall ektepakter, og vi er derfor forsiktig med å trekke bastante konklusjoner og å generalisere våre funn.

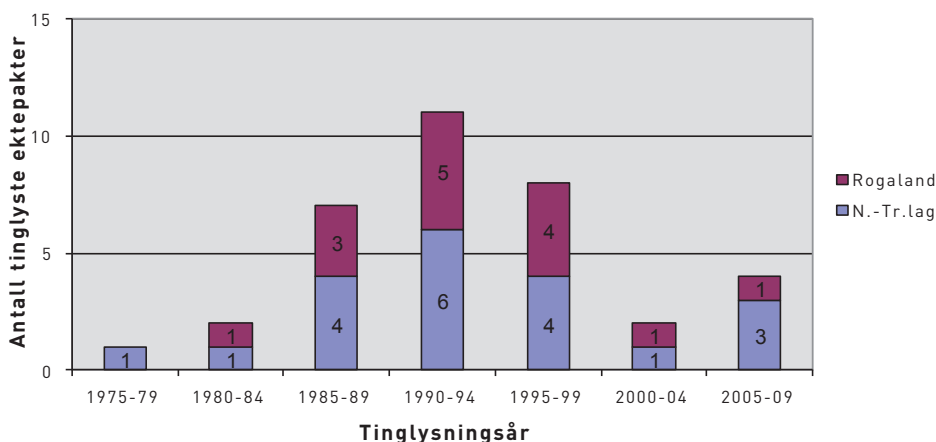
5.1 Ytre trekk ved ektepaktene

Vi kan slå fast at det ikke er vanlig blant landbrukspar i Nord-Trøndelag og Rogaland å ha tinglyst ektepakt: 35 par med tinglyste ektepakter blant 600 landbrukspar taler sitt tydelige språk. Det utgjør seks prosent. Ettersom landbruksparene er funnet via tilfeldig trekning, kan de betraktes som representative for gifte landbrukspar i de to valgte fylkene. Ektepakt-undersøkelsen viser at det ikke er vanlig å regulere de økonomiske forholdene mellom ekteparet gjennom ektepakt. Dette underbygger og forsterker funnene i «Trender 2010».

Vår ektepakt-undersøkelse indikerer at det er regionale forskjeller i forekomsten av tinglyste ektepakter. Blant de 35 ekteparene med slik ektepakt, er det 20 par fra Nord-Trøndelag og 15 par fra Rogaland. Det gir henholdsvis syv prosent og fem prosent. Slik fylkesvis/regional forskjell fant vi også i «Trender 2010», og da for utbredelsen av ektepakt/samboeravtale blant ektepar/samboere blant annet i de to fylkene. Og som ektepakt-undersøkelsen her antyder, viser også «Trender 2010» at det er mer utbredt med slik avtale blant nordtrønderne enn blant rogalendingene.

Ektepaktene fra Nord-Trøndelag og Rogaland er tinglyst i spennet fra og med 1975 til og med 2008, og tinglysningsåret fordeler seg over år og fylker slik figur 1 viser⁹.

9 Det går fram av ektepakten hvilket år tinglysningen er skjedd.

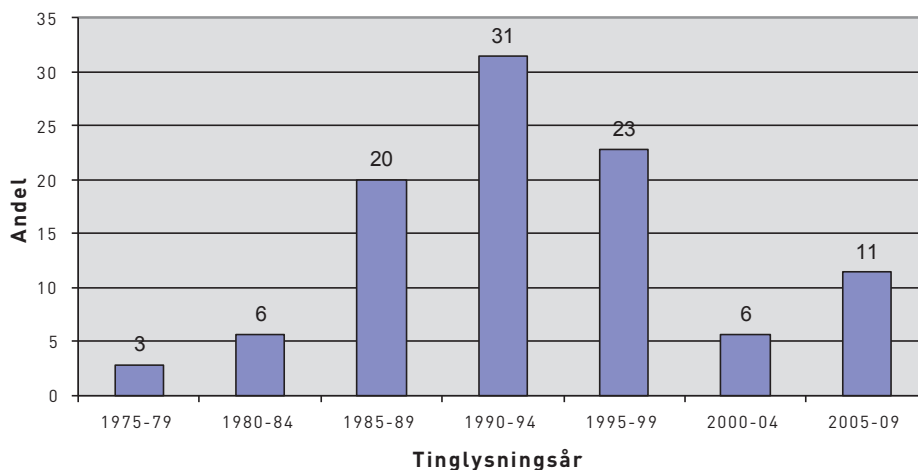

Figur 1: Antall ektepakter fordelt over år og etter fylke

Av figuren ser vi at antallet tinglyste ektepakter har en topp for årene 1990-1994, det vil si fra og med året før den nye ekteskapsloven ble vedtatt og til og med året etter at loven trådte i kraft 01.01.1993. Både i tidsperiodene fem år før og fem år etter årene rundt ekteskapslovens innføring, er det relativt mange tinglyste ektepakter. Før 1985 og etter 1999 er det relativt sett få.

Forteller mønsteret i figur 1 en større sannhet enn den som er gyldig for våre 35 ektepakter? Prosentuerer vi ektepaktene våre over år (figur 2), viser det blant annet at 31 prosent av ektepaktene er tinglyst i femårsperioden rundt ekteskapsloven, 20 prosent i femårsperioden før og 23 prosent etter.

Selv om figur 2 bygger på et utvalg bønder i Nord-Trøndelag og Rogaland, kan vi anta at dette mønsteret gjelder for samtlige landbrukspar i disse to fylkene. Det er rimelig

Figur 2: Andel ektepakter fordelt over år

å anta at offentlig fokus på og diskusjon rundt ekteskapsloven kan ha bidratt til at en får et topp-punkt i perioden 1990-94. Det er videre rimelig å anta at den utvidede retten til skjevdeling som kom med ekteskapsloven i 1993, kan ha bidratt til den lavere andelen etter 1999. Den nye skjevdelingsretten har sannsynligvis redusert landbrukspar eventuelle incitament til å skrive egen ektepakt.¹⁰

5.2 Indre trekk ved ektepaktene

Vi skal nå se spesifikt på innholdet i ektepaktene. Vi har ovenfor påpekt at det er regionale forskjeller med hensyn til hvor stor andel som har tinglyste ektepakter. På tross av disse regionale forskjellene, antar vi at resultatene av innholdsanalysen gir et godt bilde på hva tinglyste ektepakter blant landbrukspar mer generelt inneholder.

En er gjerne gift når en tinglyser ektepakt

De aller fleste av våre landbrukspar med tinglyst ektepakt, er gift idet tinglysningen finner sted. Det går fram av rubrikutfyllingen i tinglysningene. Under en fjerdedel (åtte stykker) av de 35 ektepaktene ble tinglyst før ekteskap ble inngått, det vil si de utgjør 23 prosent. For de resterende sier ektepaktene ikke noe om når ektepakten er inngått i forhold til ekteskapsinngåelsen, det kan dermed både være dagen etter bryllupet og flere år senere.

Ser vi utelukkende på de åtte ektepaktene som er tinglyst før ekteskap er inngått, finner vi at samtlige er undertegnet før år 2000. Den eldste er fra 1975, og den nesteldste fra 1985. Det er tre fra 80-tallet og fire fra 90-tallet, med den siste fra 1999. Det er vanskelig å se noe temporært mønster i dette. De syv ektepaktene sist datert fordeler seg utover det respektive tiåret. Om det er vanskelig å finne noe mønster for den temporære utbredelsen av disse før-ekteskapelige ektepaktene, er det lettere å oppdage for geografisk utbredelse. Av de åtte parene er nemlig seks fra Rogaland. Ettersom det totalt sett er 15 par fra Rogaland som har ektepakt, og 20 par fra Nord-Trøndelag, gir det at de før-ekteskapelige ektepaktene utgjør 40 prosent av ektepaktene fra Rogaland og ti prosent av de fra Nord-Trøndelag.

Ektepaktene forblir uforandret

Når ektepaktene først er inngått, synes de i liten grad å bli revidert/erstattet. Det som en gang ble bestemt, blir fortsatt stående. Det er bare to av de 35 parene som har gjort noen endringer på den tinglyste ektepakten sin¹¹, og begge er fra Nord-Trøndelag. Det ene paret erstattet i 1998 en tidligere ektepakt fra 1990 med en ny, det andre

10 Eventuell videre forskning rundt dette må ta høyde for at det er blitt redusert antall brukere eksempelvis etter 1999. Det har ikke vi gjort i denne rapporten når vi prosentuerer fra antallet ektepakter.

11 Det går fram av rubrikkene i skjemaet om ektepakten er en førstegangs opprettelse av ektepakt, en ektepakt som erstatter tidligere ektepakt, eller en ektepakt som supplerer/endrer tidligere inngått ektepakt.

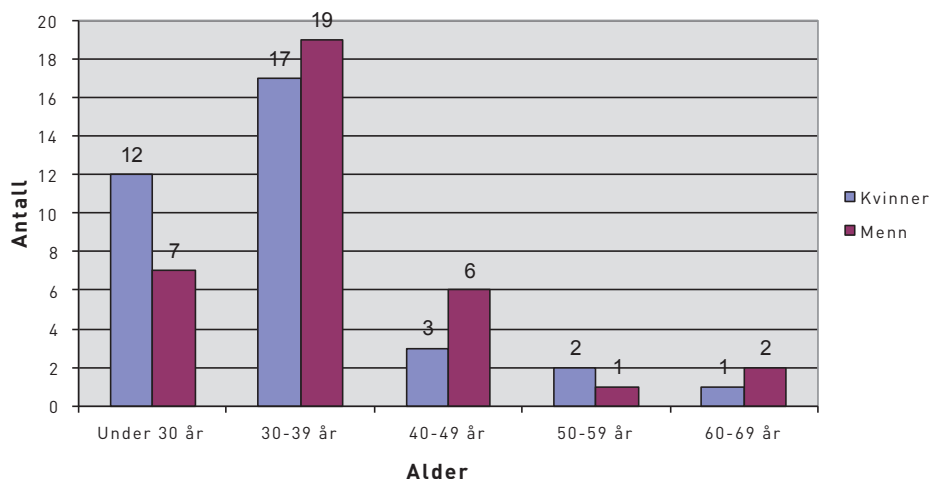
paret reviderte sin ektepakt ett år etter at den første var tinglyst i 1986. Hos det førstnevnte paret ser vi at en går fra et delvis særerie til et fullt særerie samtidig som den nye ektepakten inneholder en gave. Det andre paret hadde i utgangspunktet fullt særerie og beholder det i sin reviderte ektepakt. Her er det imidlertid justert noe i listen over hva henholdsvis kona og mannen skal ha i sitt særerie.

For de 33 ekteparene som ikke har revidert/erstattet sin ektepakt, er det 21 stykker som har en ektepakt som har vært uforandret i 15 år eller mer. Av dem er det ni som har en ektepakt på 20 år eller mer. Den ektepakten som har vært lengst uforandret, er 35 år.

Ektepaktene tinglyses tidlig i kvinnes liv – og i menns

Fordi vi har fått opplysninger fra SSB om hvilket år kvinne og mannen i det respektive ekteparet er født, kan vi si noe om hvor gamle de er når den respektive ektepakten tinglyses.

Av figur 3 ser vi at tinglysningen skjer tidlig i kvinnenes liv. For 12 av kvinnene skjedde det mens de var yngre enn 30 år, og den yngste av dem var 18 år. At det skjer tidlig i kvinnenes liv, understrekes videre av fordelingen innad i den neste yngste alderskategorien. For 12 av de 17 kvinnene skjedde tinglysningen mens de var i alderen fra og med 30 år til og med 35 år.

Figur 3: Alder ved tinglysning av ektepakt, etter kjønn

Mennene er eldre enn kvinnene ved tinglysning, men også mennene er relativt unge når tinglysningen skjer: Brorparten av dem er under 40 år, og den yngste 24 år. For mennene har 11 i nest yngste alderskategori tinglyst ektepakten mens de var i alderen fra og med 30 år til og med 35 år.

Sammenligner vi mellom de to fylkene og ser på den yngste alderskategorien, finner vi at Rogaland har åtte av kvinnene og fem av mennene der, mens Nord-Trøndelag har

fire av kvinnene og to av mennene i kategorien. Slik sett kan vi si at rogalendingene er yngre enn nordtrønderne selv om de sistnevnte tar igjen i nest yngste alderskategori.

Ektepaktene tinglyses altså tidlig i kvinnes/mennes liv, men blir, som tidligere påpekt, i liten grad revidert eller erstattet. Forutsatt at personene holder sammen som ektepar, blir det som ble bestemt tidlig det som også gjelder når en kommer senere i livet. Muligens skjer det ikke noe i livene til ekteparene som gjør det påkrevd eller ønskelig å foreta revisjon, kanskje 'glemmer' de ektepakten og dens innhold, eller kanskje tenker de som så at det ved en skilsmisse uansett vil være mulig for dem å inngå andre avtaler om oppgjøret enn det ektepakten tilsier.

Primært formål: Etablering av særeie

Ektepakter kan benyttes for flere formål. En kan eksempelvis bekrefte at en større gave gis eller at formuen som inngår i felleseiet ikke skal skjevdeles. Det å benytte en ektepakt til å bekrefte en gave, har formodentlig vært en mulighet helt siden vår eldste ektepakt fra 1975. Det er imidlertid bare fire av våre 35 ektepakter som rommer en gave¹². Den utvidede retten til skjevdeling gjelder fra 1993 og treffer dermed 18 av ektepaktene. Kun tre av dem anvender muligheten for å endre på lovens bestemmelse om skjevdeling.

De ektepaktene vi har tilgang til, synes primært å være benyttet for å etablere særeie. 34 av ektepaktene gjør det, hvorav ni stykker fullt særeie. Den eneste som ikke etablerer særeie, er en ektepakt som nettopp bekrefter at gave gis og at felleseiets formue ikke skal skjevdeles. Her er det mannen som overfører en ideell halvpart av gården til hustruen, og begge blir stående som eiere i matrikkelen¹³. Gården eies nå som sameie, og begge har med sin eierdel inn i felleseiet. Ikke i noen av de 34 ektepaktene med særeie er det avtalt at den som har særeie skal kunne råde over det uten den andres samtykke.

Særeie til gården

Etablering av særeie er klart koblet til gårdsbruket. Her skal vi operere med 34, og ikke 35, ektepakter, og det fordi ingen i det 35. ekteparet eier gården som er drifts-sentrum og da vårt utgangspunkt¹⁴. For disse 34 er det 26 stykker (76 %) hvor gården er en del av særeiet:

- 18 ektepakter med delvis særeie (gården nevnes eksplisitt i ektepakten)
- fem ektepakter med fullt særeie i tillegg til at gården nevnes eksplisitt
- tre ektepakter med fullt særeie uten at gården nevnes eksplisitt i ektepakten

12 Den eldste ektepakten er egenformulert. For de øvrige er det benyttet særskilte skjema. Med den nye ekteskapsloven med virkning fra 01.01.1993 kom det også nytt formular. Mens det tidligere skjemaet ikke hadde egen rubrikk for «gave» (en måtte skrive det inn under rubrikken for «Supplerende tekst»), fikk det nye skjemaet egen rubrikk for gave.

13 Matrikkelen er landets offisielle eiendomsregister.

14 I denne ektepakten er det omtalt en eiendom, men vi vet ikke om det er en gård. Med ektepakten etablerer paret fullt særeie.

De øvrige åtte særeiene er alle delvise særeier, og det kan være særeie til eksempelvis aksjer eller penger. Dette innebærer at disse åtte har gården i felleseie.

At etablering av særeie er koblet til gårdsbruket, går ytterligere fram ved å se nærmere på innholdet i de 26 ektepaktene hvor gården er en del av særeiet. For disse 26 er det kun i syv ektepakter at det er spesifikt nevnt hva den tilgiftede part eventuelt har som sitt særeie. Videre er det i bare 11 av de 26 ektepaktene at noe annet enn gården og gårdstilknyttede forhold som eksempelvis buskap, bygninger, avkastning og gjeld, er nevnt som del av særeiet, det være seg om dette er ført opp i gårdeieende eller tilgiftet parts særeie.

Særeie til gården og eneeie

Særeie til gården er kombinert med eneeie til den. Det er ingen av de 26 parene som har gården som en del av særeiet, som har gården i sameie (verken med ektefellen eller andre). Generelt for de ektepaktene vi har analysert, er det bare i to tilfeller at gården er i sameie, og i disse tilfellene er det mellom ektefellene. I det ene tilfellet overfører mannen en ideell halvpart av gården til kona via ektepakten, mens i det andre tilfellet kjenner vi ikke til hvordan ektefellene har blitt sameiere til gården.

Av de fire mulige kombinasjonene av særeie/felleseie og eneeie/sameie, er sannsynligvis kombinasjonen av særeie til gården og eneeierskapet den mest rendyrkede 'be-kjempelsen' av den potensielle mulighet at den andre ektefellen skal kunne spise seg inn i eierskapet. I tillegg til juridiske hindre gir bibetydninger til ordenes deler 'sær' og 'ene' i seg selv et sosialt og kulturelt bidrag til det.

Fra lite til mye spesifisert

Når ektefellene avtaler særeie til gården, er det svært forskjellig hvor spesifikke de er. Avtales fullt særeie, er det ingen juridiske fordringer om spesifisering av særeiets innhold. Avtales derimot delvis særeie, må særeiet spesifiseres. I begge tilfeller kan ektepaktene være knappe så vel som ordrike i sine formuleringer: Lite eller mye kan være eksplisitt omtalt. I én ektepakt som avtaler fullt særeie, er ikke et eneste ord skrevet under rubrikken for «Supplerende tekst». I en annen ektepakt hvor fullt særeie avtales, er imidlertid både mannens og kvinns særeie listet opp. Her omtales så vel kjøretøy som spesifikke møbler, pyntegenstander og sølvtøy. For ektepakter som etablerer delvis særeie, finnes tilsvarende variasjon. I én kan vi kort og godt lese at den spesifiserte jordbrukseiendommen skal være mannens særeie. I en annen er gården, dens buskap og varelager omtalt, så vel som forsikringsutbetalinger og gjeld pådratt i forbindelse med drifta av gårdsbruket.

Å sikre gården ved skilsmisse

Formuesordningene «særeie» og/eller «felleseie» sier noe om hva som skal holdes utenfor delingen ved en skilsmisse. Således vil gården være unntatt deling i de tilfellene hvor gården inngår i særeiet. Dette gjelder for 26 av våre 34 ektepakter (hvor gården er eid av en eller begge ektefellene). Ut fra ektepaktene ser det da ut til at

ektepaktene bakenforliggende hensikt er å ivareta gården og gårdeiers part ved en skilsmisse.

Vår forståelse, at hensikten med ektepaktene er å ivareta gården ved skilsmisse, forsterkes når vi ser etter ektepakter som overfører ett eller annet ved gården til tilgiftet. Det være seg enten ved at det settes som parets felleseie, tilgiftet sitt særeie, eller også at ektepakten på andre vis gir tilgiftet visse rettigheter ved skilsmisse¹⁵. Det er bare ni av de 26 ektepaktene som gjør det, det vil si omtrentlig en av tre. To av de ni skiller seg ut gitt innhold i dem. I den ene er det fullt særeie, og det er videre eksplisitt skrevet at også avkastning på særeie forblir særeie¹⁶. Imidlertid er det avtalt at den mannlige tilgiftede skal ha bruks- og driftsrett på gården så lenge han lever, og at han ved salg har forkjøpsrett til den for en fastsatt pris korresponderende med skattetakst. Det er ikke noe ved ektepakten som forteller oss hvorfor ekteparet har kommet fram til denne, etter vår viten, uvanlige avtaleformuleringen. I den andre ektepakten er det delvis særeie. Her er gården ført opp med 1/3 på den mannlige gårdeieende parts særeie, og resten av gården blir parets felleseie. Dette presiseres ved at det etter utdyping om mannens særeie, kommer en formulering om at det for øvrig skal være felleseie mellom parets. Denne ektepakten er alene om å sette en part av gården (2/3) som felleseie, og da som noe som skal være inkludert i delingen ved en skilsmisse. Hva de øvrige syv ektepaktene setter opp, er oppsummert i tabell 25.

Tabell 25: Ivaretagelse av tilgiftet i syv spesifikke ektepakter

	Avkastning/ Verdistigning	Satt som felleseie				Satt som tilgiftet sitt særeie		
		Bolig	Kun innbo	Dyr	Løsøre	Bolig	Kun innbo	Annen eiendom
1	X					X/2		
2	X							
3	X			X	X			
4	X				X			
5		X			X			
6							X	X
7			X		X			

Vi skal utdype innholdet i de syv ektepaktene nevnt i tabell 25.

- I ektepakt 1 tilkjennegis det at det er bygd nytt bolighus på gården. Som partenes særeie, halvparten hver, settes nettoverdien av dette bolighuset inklusive innbo og tilbehør, men eksklusive tomten. Gården for øvrig med dens aktiva og passiva settes som den gårdeieende mannens særeie. Det innebærer, etter vår vurdering, at det

15 Det er det som er satt opp i ektepakten vi her fokuserer på. En av effektene av det er at vi ikke tar i betraktning det ikke-sagte.

16 Ektepakten er tinglyst i 1995, og da er lovens bokstav nettopp at avkastning av særeie forblir særeie (ekteskapslovens § 49). Her har en da valgt å presisere det.

sies at buskapan («Dyr» i tabellen) og løsøre («Løsøre» i tabellen) ikke skal inngå i noen deling. Imidlertid settes økning i dyretall, maskiner og bygninger/areal på gården i forhold til tidspunkt for ektepaktinngåelsen, opp som felleseie. Det er denne økningen som er ført opp under «Avkastning/verdistigning» i tabellen.

- I ektepakt 2 er gården satt til å være den gårdeieende mannens særeie. For øvrig skal det, som det står i ektepakten, være formuesfellesskap mellom ektefellene og det gjelder også avkastningen av gården.
- Også ektepakt 3 setter gården som den gårdeieende mannens særeie, og her er det spesifisert at det er snakk om gården med alle påstående bygninger. Som partenes felleseie settes alt av løsøre for øvrig, som det står, samt avkastning av drifta av eiendommen. Ektepakten utdyper «Løsøre» ved å si løsøre for øvrig «som maskiner/redskaper, buskap og varelager tilknyttet drifta av eiendommen». I tabell 25 gir denne forståelsen av løsøre at ektepakten har fått avkrysning både for «Dyr» og «Løsøre».
- For paret i ektepakt 4 er det kvinnelig gårdeier, og det er hun som oppføres med gården som sitt særeie eksklusive løsøre. Løsøre er satt som felleseie sammen med, som det er formulert i ektepakten, framtidig overskudd av drifta og verdier som er skapt på eiendommen.
- Ektepakt 5 har svært mye supplerende tekst, og for en utenforstående kan det være noe vanskelig å få grep om hva som er knyttet til gården og hva som ikke er det. Med dette forbeholdet tatt, kan vi nevne at gården med unntak av verdien på våningshuset, settes som den mannlige eiers særeie sammen med gårdens buskap og varelager. Som parets felleseie settes verdien på våningshuset samt husets innbo og dets løsøre. Det gjør også gårdens driftsløsøre inkludert maskiner og redskaper. Ektepakten omhandler verdistigning og avkastning, men det er ført opp slik at det er vanskelig å vite om verdistigning og avkastning av gården er satt som mannens særeie¹⁷. Imidlertid er verdistigning og avkastning av gården ikke satt opp i ektepakten som parets felleseie, og skal uansett ikke inkluderes i tabell 25.
- Ekteparet i ektepakt 6 etablerer med den fullt særeie, og ektepakten inneholder også en gave. Det er ikke eksplisitt skrevet hva gaven er. Gitt ektepaktens innhold antar vi imidlertid at det er en gave fra den mannlige gårdeieren til ektefellen, og at det dreier seg om gårdsrelaterte verdier som føres opp som kvinns særeie. Med ektepakten settes gården og driftsløsøret som befinner seg der, som mannens særeie. Som kvinns særeie settes en eiendom med samme gårdsnummer som gården i mannens særeie, men eiendommene har forskjellig bruksnummer. Videre settes innbo og løsøre i parets felles bolig, som kvinns særeie.
- Den siste ektepakten, ektepakt 7, setter at den mannlige gårdeieren skal ha gården med alle påstående hus som sitt særeie. Som felleseie settes opp driftsløsøre knyttet til driften av eiendommen, varelager og innbo.

Gjennomgangen av innholdet i de syv ektepaktene i tabell 25, styrker oss ytterligere i troen på at hensikten med ektepaktene er å sikre gården ved skilsmisse. Det er kun i to tilfeller at noe settes som tilgiftet sitt særeie, resten settes som felleseie. Videre tas det i de to tilfellene visse grep som synes å beskytte gården. I ektepakt 1 holdes bolighusets tomt utenfor tilgiftet sitt særeie. I ektepakt 6 er ikke bolighuset en del av

tilgiftet sitt særeie (bare husets innbo og løsøre), og den eiendommen som tilgiftet settes opp med særeie til, ser ut til å være fraskilt fra gården. Når det gjelder hva ektepaktene i tabell 25 setter som felleseie, er det kategoriene «Avkastning/verdistigning» og «Løsøre» som er mest benyttet: Fire ganger hver. Spørsmålet er om det vil være noen avkastning/verdistigning å dele på ved skilsmisse, tatt i betraktning at mange norske bønder har en økende gjeldsbyrde (Fjellhammer 2007). Kanskje har paret evnet bare å opprettholde drift og verdi, og det til tross for at tilgiftet har lagt sine ressurser inn i det. Da har tilgiftet bidratt til å sikre gården, men uten at det gir seg utslag i delingen ved skilsmisse (hvis det er avtalen om avkastning/verdistigning som skal ligge til grunn).

Å ivareta tilgiftet ved død

Samlivsbrudd for ektefeller kan skje ved skilsmisse eller død, og av ektepaktene går det klart fram at en mulig skilsmisse forstås som noe ganske annen enn den gård-eiende parts død. Mens det er relativt begrenset i hvilken grad tilgiftet er ivaretatt ved skilsmisse, er situasjonen annerledes i tilfelle eiers død. Av de 26 med gården som en del av særeiet, er nemlig tilgiftet ivaretatt ved gårdeiers død i 21 av tilfellene gjennom bruken av «særeie blir felleseie ved død» og/eller at tilgiftet kan sitte i uskifte med den andre parts særeie. I 15 av disse 21 ektepaktene benyttes bestemmelsen om at særeiet blir felleseie ved død¹⁸, det vil si at en bruker en mellomløsning mellom særeie og felleseie. Dette er en sterkere ivaretagelse av tilgiftet enn å anvende bestemmelsen om uskifte. Ved gårdeieende parts død blir da nemlig dennes særeie felleseie for tilgiftet, og ved tilgiftedes død deles felleseiet mellom gårdeieende parts og tilgiftedes arvinger. Er bare uskifte-bestemmelsen benyttet og tilgiftet sitter i uskifte med gårdeieende parts særeie, har tilgiftet sine arvinger derimot ikke noe å hente fra gårdeieende part da særeiet igjen er å betrakte som dennes særeie.¹⁹

I fem ektepakter (se tabell 26) er tilgiftet ikke ivaretatt ved gårdeiers død gjennom bruken av «særeie blir felleseie ved død» og/eller at tilgiftet kan sitte i uskifte med andre parts særeie.

17 Både gårdeier og tilgiftet er satt opp med særeie på den respektives verdistigning og avkastning.

18 Av disse 15 bruker 12 ektepakter «Særeie blir felleseie ved død» og to ektepakter bruker «Særeie blir felleseie om mannen dør først». Den 15. ektepakten er en egenformulert fra 1975 hvor det heter seg at «Når en av oss dør, skal det med hensyn til arv og skifte gjelde samme regler som om særeie ikke hadde vært opprettet».

19 Ikke i noen av våre ektepakter som har benyttet uskifte-bestemmelsen, har paret avtalt at lengstlevende sitt særeie ikke skal inngå i uskifteboet. Skulle lengstlevende i disse parene bruke retten til å sitte i uskifte med den avdødes særeie, går dermed også lengstlevende sine eventuelle særeiemidler inn i uskifteboet.

Tabell 26: Fem spesifikke ektepakter hvor tilgiftet ikke er ivaretatt ved død

	Alder ved tinglysning		Eier av gården
	Kvinne	Mann	
	24	37	Mann
	28	28	Mann
	20	33	Kvinne
	39	47	Mann
	31	31	Kvinne

For de fem ektepaktene i tabell 26 synes alder ved tinglysning og kjønn på eier å være momenter. To av parene er relativt unge og med lik alder ved tinglysning (henholdsvis 28 år og 31 år), i to andre par er kvinnene unge (24 år og 20 år) i kombinasjon med stor aldersforskjell (13 år), og det femte paret har relativt stor aldersforskjell med åtte år. Når det gjelder kjønn på eier, er det to kvinnelige eiere. Dette er halvparten av samtlige kvinnelige eneeiere i vårt ektepakt-materiale.

Mindre vanlig med fullt særeie for de under 50 år

Det er mulig å tenke seg at ekteparets alder har noe å si for hvordan de har avtalt formuesforholdene seg imellom. I motsetning til tidligere hvor vi har fokusert på ektefellenes alder ved tinglysning av ektepakten, er det her deres alder pr. 2010 vi har som utgangspunkt. Fordelingen av ekteparene over de forskjellige aldersgruppene, vil variere noe alt etter om det er yngste eller eldste person kategoriseringen gjøres etter (se tabell 27).

Tabell 27: Alder pr. 2010 på ektepar i ektepakt etter yngste og eldste ektefelle. Antall

	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år	70 år og mer	Sum
Etter yngste	6	10	13	6	0	35
Etter eldste	3	11	14	5	2	35

Går vi videre og analyserer innholdet i ektepaktene ser vi at det er mindre vanlig med fullt særeie for de under 50 år. Bruker vi den yngste ektefellenes alder, er det tre av de under 50 år som har fullt særeie (19 %), mens det er seks (32 %) blant de som er 50 år og eldre. Bruker vi den eldste ektefellenes alder, finner vi samme tendens: Tre (21 %) blant de under 50 år, seks (29 %) blant de som er 50 år og eldre. Det synes også å være mer vanlig med delvis særeie for de under 50 år.

Når det gjelder de øvrige forholdene vi har sett på ut ifra ekteparets alder, skimter vi ingen tendenser. Undersøker vi bare de 26 ektepaktene hvor gården er en del av særeiet, sprer de seg utover aldersgruppene uansett om vi bruker yngste eller eldste ektefelles alder. Dette finner vi òg hvis vi ser på de ni som overfører ett eller annet fra gården til tilgiftet (som parets felleseie, tilgiftet sitt særeie eller på annet vis), som vi

omtalt under overskriften «Å sikre gården ved skilsmisse». Også disse ni fordeler seg over aldersgruppene slik at vi ikke kan se antydninger til mønster.

Avtaler etter tilgiftedes kjønn – et ubesvart spørsmål

Blant våre 35 ektepakter er det seks kvinner som står oppført som eier i matrikkelen. I to tilfeller står kvinna sammen med ektefellen som eier, og i fire tilfeller står kvinna som eneeier. De øvrige 29 ektepaktene fordeler seg med 28 med mannlig eneeier og en eiendom hvor ingen av ektefellene står som eier av driftssentrum. I det ene tilfellet av ektefelle-sameie, er det klart at det er kvinna som er tilgiftet ettersom ektepakten nettopp avtaler at mannen overfører en ideell halvpart av gården til ektefellen. I det andre tilfellet av ektefelle-sameie vet vi ikke noe om hvem som er tilgiftet – og det er fullt mulig at ingen av dem er det da de kan ha kjøpt gården sammen. Det gir at vi har fire tilfeller med mannlig tilgiftet og 28 tilfeller med kvinnelig tilgiftet. Gitt det lille antallet med mannlig tilgiftet, vil vi ikke sammenligne mellom mannlig og kvinnelig tilgiftet. Det vi kan si er at for de fire kvinnelige eneeierne avtaler en i ektepakten at gården er en del av særålet. En av disse fire kvinnene har fullt særåle.

5.3 Oppsummering

Av et tilfeldig utvalg på 600 gifte landbrukspår i Nord-Trøndelag og Rogaland var det bare 35 som hadde tinglyst ektepakt. Det tilsvarer seks prosent, og er en noe lavere andel enn de som i undersøkelsen «Trender 2010» svarte at de hadde skrevet en ektepakt. Vårt materiale indikerer at det er regionale forskjeller i forekomsten av ektepakter. Det ser ut til å være mer vanlig å skrive ektepakt blant bøndene i Nord-Trøndelag enn i Rogaland.

De fleste ektepaktene ble tinglyst i perioden 1990-94, mens det er relativt få som ble tinglyst etter 1999. Det kan tyde på at den nye ekteskapsloven (med utvidet rett til skjevdeling) har gjort at de fleste opplever at det er mindre grunn til å skrive ektepakt.

I underkant av en fjerdedel av ektepaktene er tinglyst før ekteskapet, mens de resterende er skrevet etter at en er gift. Når ektepakten først er tinglyst blir de i liten grad senere revidert eller erstattet, selv om dette er fullt mulig. Videre blir ektepaktene skrevet og tinglyst tidlig i livet til både kvinnene og mennene.

Innholdet i de analyserte ektepaktene viste at ektepaktene i all hovedsak ble opprettet for å etablere særåle, og dette er knyttet til gårdsbruket. I 34 av de 35 ektepaktene vi har analysert er det avtalt særåle, hvorav ni stykker fullt særåle. Hensikten med ektepaktens etablering av særåle, ser ut til å være et ønske om å ivareta gården og gårdeiers part ved skilsmisse.

Ingen av ektepaktene benytter seg av muligheten til å avtale en opptrapping av felleseie over tid, eksempelvis at 20 prosent omgjøres til felleseie etter ti år, 40 prosent etter 20 år og så videre. Bare i ett tilfelle er ektepakten brukt til å overføre en ideell halvpart av gården til ektefellen. Ved å opprette særåle på gården vil ektefellen ikke

få noe av gården i tilfelle skilsmisse – og etter ekteskapsloven av 1991 heller ikke del av en eventuell verdistigning i perioden ekteskapet har vart.

Ektepaktene viser at tilgiftedes interesser ivaretas ved gårdeiers død ved at «særeie blir felleseie ved død».

6. Intervjumaterialet

I dette kapitlet gjennomgår vi noen av funnene i intervjumaterialet som til sammen består av 19 intervjuer med tilsammen 25 personer (se tabell 1). For å ivareta de intervjuede personenes anonymitet har vi gitt alle fiktive navn, og vi har anonymisert andre lett gjenkjennelige opplysninger.

Hensikten med å gjennomføre personlige intervju var å få informasjon om hvordan landbrukspar hadde organisert sine samliv, hvilke tanker de hadde gjort omkring avtaler om formuesrettslige forhold ved parinngåelse, og hvilke erfaringer de som hadde opplevd samlivsbrudd hadde gjort. I intervjuene var det sentralt å få fram hvordan personene selv opplevde og forsto sin situasjon. Utvalget omfatter samboende og gifte landbrukspar og personer som tidligere var gift eller samboende på gård. De kommer fra ulike steder i landet, og den yngste vi intervjuet var i trettiårene, den eldste i sekstiårene.

Vi vil starte med en kort gjenfortelling av noen parhistorier, og vi har da valgt fire som representerer henholdsvis et gift par, et samboerpar, en fraskilt og en med samboerbrudd. Vi har valgt ut parhistorier som illustrerer både typiske situasjoner som oppstår og mer unike forhold. Vi har hatt fokus på hvordan landbruksparene har organisert sitt samliv. Historiene vi gjenforteller er forenklet.

Etter den innledende formidlingen av fire historier, vil vi trekke ut noen generelle tema basert på historiene til alle de intervjuede personene. Vi har analysert intervjumaterialet for å se hvorvidt parene har inngått formaliserte avtaler eller ikke, hvorvidt de har fått råd fra eksterne og hvilke tanker de har rundt de valgene de har gjort. Fordi ektepar og samboere i ulik grad omfattes av lowerket, er det interessant å se om det har gitt føringer på deres valg. Videre vil vi se på hvilke erfaringer de som har opplevd samboerbrudd eller skilsmisse har gjort, og gjengi noen av de rådene de vil gi til andre basert på egne erfaringer. Til slutt i kapitlet vil vi trekke noen konklusjoner basert på intervjuene.

6.1 Historier

Ekteparet Rita og Rolf

Rolf hadde overtatt hjemgården et par år før han og Rita flyttet sammen. De valgte først å være samboere, men giftet seg etter noen år som samboere. Paret har to barn og de var enige om at ekteskapet var den riktige rammen rundt deres familieliv. Rita solgte en leilighet før hun flyttet inn på gården, og en del av pengene brukte hun på å oppgradere bolighuset. Som samboere tok de kontakt med advokat for å få hjelp til å registrere hva hver enkelt eide. Rolf fortalte at det å formalisere forhold rundt deres forskjellige eierskap ikke bare var for å sikre verdier, men også for at Rita skulle føle

seg verdsatt og føle tilhørighet til gården. I den sammenhengen var det ifølge Rolf en billig investering å ha advokathjelp. Bakgrunnen for at de ønsket en avtale som samboere var ifølge Rita:

– hvis jeg skulle stryke med da, og har med en del arvegods inn, så er det kjekt å vite at det går tilbake igjen – så lenge du ikke har unger. Så er det noe med at det ikke skulle bli noen kamp om det for dem ... som er i familien min.

«Ønskene våre var at Rita skulle sikres», fortalte Rolf. Og tanken var at advokaten kunne komme opp med ting som de selv ikke hadde tenkt på, og at advokaten skulle sikre at ønskene deres var juridisk holdbare. I tillegg til lister over hvem som eide hva, ordnet de med livsforsikring hvor den andre ble begunstiget, og de skrev testamente. Samboerkontrakten deres ble tinglyst, stemplet hos sorenskriveren og finnes der sammen med testamentene deres. Selv om Rita og Rolf giftet seg etter et par år som samboere endret de ikke på avtalene seg imellom. «Vi har ikke noen ektepakt nå, men vi har veldig atskilt økonomi», fortalte Rolf. Med hensyn til samboerkontrakten har de forstått advokaten slik at den ville bli dratt inn og tillagt vekt hvis ekteskapet skulle ende med skilsmisse. Ikke at den ble noen ektepakt, men ifølge Rolf ville «den legge føringer på åssen ting skulle gjøres opp hvis vi måtte gjøre opp etter at vi hadde giftet oss». Giftemålet endret heller ikke noe på eierskapet til gården. Rolf hadde med seg gården inn i ekteskapet og står som hjemmelshaver. Rita deltar ikke i gårdsarbeidet, men har lønnsarbeid utenfor. De har begge egne konti og deler på utgifter knyttet til boligen, mens Rolf betaler alle utgifter som er knyttet til driftsenheten.

Samboerne Åste og Åge

Åste og Åge har vært samboere i femten år og har to barn. Åge er landbruksutdannet og arbeider full tid på gården. Han overtok foreldrenes gård på odel etter å ha vært samboer med Åste i ett år. Åge forteller at han fikk råd fra en rådgiver om at gården burde stå som hans særeie i kjøpskontrakten, et råd som ble fulgt. Åge utdypet dette lattermildt: «Tankegangen var jo det at hvis en fikk i seg et troll av ei kjerring så kunne ikke hun dra av sted med alle verdiene.» Åste har lønnsarbeid utenfor gården og er ikke med i den praktiske drifta på gården, men gjør det meste av husarbeidet. Åste var skeptisk til ekteskap og å binde seg for sterkt til gården, derfor valgte de å bli samboere. Senere har de ikke vurdert å gifte seg.

I forbindelse med at Åge overtok gården hadde regnskapsføreren tatt med et forslag til avtale, men Åste følte det kom litt bardust på: «Det var ingen som hadde snakka med meg på forhånd.» Da hun flyttet til gården var hun, etter eget utsagn, ikke inne i noe som hadde med gård å gjøre, og hun hadde nok med å tilpasse seg storfamilien (Åges foreldre og søsken). Åstes svigermor nevnte tidlig at de skulle ha skrevet en avtale for å sikre Åstes rettigheter, svigermoren var selv tilgiftet på gården. Hos Åste og Åge ble det imidlertid med tanken, fordi Åste har vært skeptisk til å få en skriftlig kontrakt. Nå er det mer et spørsmål om eventuelt å finne tid til å få det gjort. Begge mener i dag at de burde ha hatt en samboeravtale, men ifølge Åge er det Åste som må ta initiativet nå.

Gården har mye gjeld knyttet til modernisering og bygging av ny driftsbygning. Åstes lønnsinntekter 'blandes ikke inn' i gårdsdrifta, ifølge paret, men hun bruker lønna si på mat, klær og innbo. Åste er klar over at hun i praksis står uten noen ting om samboerforholdet skulle ta slutt, men Åge ønsket å nyansere: «Når vi har felles barn og du har bodd her i femten år, så står du vel ikke helt på bar bakke.» De har ikke skrevet et gjensidig testamente, men de har tegnet døds- og uføreforsikring som begunstiger den andre. Det vil si at de har sikret hverandre i tilfelle død, men Åste står juridisk svakt i tilfelle samlivsbrudd. En annen sak er om Åges velvilje ved et mulig brudd vil kunne gi Åste et godt resultat.

Fraskilte Petra

Petra traff Per på landbruksskolen. Etter et par år forpaktet Per foreldrenes gård og Petra flyttet til gården og hans hjembygd. De giftet seg, Petra sluttet i jobben og fikk hovedansvar for barna og husarbeidet i tillegg til at hun deltok i gårdsarbeidet. Svigerforeldrene bodde på gården og ga lite plass for svigerdatterens ideer og medbestemmelse. Petra følte at økonomi var et ikke-tema i eget ekteskap: «Jeg følte jo at her har jeg ikke noe jeg skulle ha sagt, og her eier jeg faktisk ingen ting.» Selv ønsket Petra, som hadde landbruksutdanning, å ha arbeidsplassen sin på gården. Etter hvert ble det slik for Petra at hun ga seg selv et nyttårslofte: «Hvis det ikke er plass for meg på denne gården, hvis det ikke blir min tur snart til å gjøre det som er rett for meg, så har jeg rett og slett ikke noe her å gjøre.»

Petra og Pers skilsmisseprosess har strukket seg over mange år. På omtrent samme tid som Petra ga seg selv nyttårsloftet, traff Per en annen kvinne. Da Petra ble klar over det og hadde gitt opp å berge ekteskapet, krevde hun bruksrett på våningshuset inntil hun fant en ny bolig. Per flyttet midlertidig inn i en sokkelleilighet på gården, mens Petra og barna fortsatte å bo i hovedbygningen til hun fant et hus å kjøpe i bygda. Hun var krystallklar på at hun skulle kjøpe og ikke leie et hus, hun ville unngå å komme i en tilsvarende situasjon igjen uten egen kontroll. Etter at eksmannen i flere år trenerte skilsmisseoppgjøret fikk hun ved hjelp av advokat til en ordning der hun fikk ei tomt og et mindre kontantbeløp. Til tross for at advokaten rådet Petra til å kreve offentlig skifte ønsket hun ikke dette. Hun var usikker på om det var mulig å få ut noe særlig fra gården: «Det er ikke bare å selge siloen.» Petra mente et offentlig skifte ville blitt både dyrt og ressurskrevende: «..du er blakk og så skal du hoste opp 50 000, og så vet du ikke hva du kommer ut med en gang.» Først tre år etter skilsmissen lyktes hun å bli slettet som medskyldner for lån som ble tatt opp mens de var gift. Petra kunne ifølge henne selv «(...) kjørt han konkurs, jeg kunne krevd mye mer, men det er det jo ingen som er tjent med». Petra har møtt argumentet om at hun ikke skal kreve så mye for det er arven til ungene som står på spill:

Det er en veldig sånn grunnleggende holdning at du kan ikke kreve så mye, du kan ikke ta med deg noen ting, for at det er ungene sitt. Hele tida så er det argumentet, at du ikke kan slå denne gården konkurs, eller de kan ikke selge unna eller – ikke sant, det er ungene som skal ta over denne gården.

Men som Petra påpekte, hun skal jo også leve et liv og ha et hjem for barna sine etter skilsmissen. Petras historie viser oss at et skilsmisseoppgjør kan ta lang tid dersom den ene parten ikke er samarbeidsvillig. Selv med advokat inne i bildet tok det flere år før Petra fikk oppgjøret. Basert på egne dyrekjøpte erfaringer har Petra følgende råd til andre:

Det er bare å sette seg ned ved kjøkkenbordet og diskutere økonomi først som sist (...) Skaff kvinnene – eller den som kommer inn til en gård er nødt til å skaffe seg noe eget. Invester penger i ei hytte eller et eller annet, så de føler det at de har ett eller annet.

Ekssamboer Inga

Inga og Ivar var samboere noen år før Inga overtok foreldrenes gård på odel. I løpet av parforholdet har de hatt flere runder rundt spørsmålet om å gifte seg, men på det tidspunktet Inga ville, ønsket ikke Ivar det – og motsatt. For Inga har ønsket om å gifte seg dreid seg om at hun vurderer det som «sikrest hvis du er gift». Da har en den kontrakten mentalt for seg selv og for den aktuelle personen. «I tillegg», utdyper Inga, «kommer det som ligger formelt i forhold til regelverk og avtaler og sånt.» Hun tenkte ikke bare på hva som ville skje ved et eventuelt brudd, men mer generelt at det er mye i landbruket som er tilpasset at en er gift. Inga og Ivar har ikke barn.

Paret snakket om å opprette en samboerkontrakt, men det ble aldri gjort. Både Ingas og Ivars foreldre var aktive for at de skulle sikre seg i tilfelle samlivsbrudd. Ifølge Inga har hennes foreldre «vært livredde for at jeg skulle bli frastjålet arven, på en måte», mens det fra Ivars foreldre har vært press om at deres sønn måtte sikre seg. Det var angivelig Ivar som var minst interessert i å binde seg i form av en skriftlig avtale. Begge har hatt separat økonomi og lønnsarbeid i tillegg til gården. Gården er Ingas eneeie. I samråd med samboeren tok Inga opp store lån for å modernisere drifta. Selv om avtalen var at begge skulle bidra med sine lønnsinntekter for å klare de økte kostnadene, bidro aldri Ivar med å nedbetale gjeld fordi han mente det fikk holde at han arbeidet så mye på gården.

Etter noen år ble det brudd mellom paret. Oppgjøret mellom de to er vanskelig og framstår som konfliktfylt, og det var fortsatt ikke ferdig da vi snakket med Inga to år etter bruddet. Et av spørsmålene som ikke var avklart var hvordan hans arbeidsinnsats på gården skulle verdsettes. Han har ikke mottatt lønn for gårdsarbeidet mens de bodde som par på gården, men har til gjengjeld hatt gratis bolig og det var Inga som betalte mat, strøm og forsikringer. Hadde de skrevet en samboeravtale ville de ifølge Inga sannsynligvis ha avtalt en form for vederlag for arbeidet Ivar har lagt ned på gården. Nå er han avhengig av å forhandle fram en eventuell kompensasjon for det arbeidet han har bidratt med. Inga sier hun har god samvittighet fordi hun føler at hun «har gjort en seriøs innsats over lenger tid for å prøve å få til en samboeravtale».

I forbindelse med bruddet har Inga store vansker med å finne en god løsning for gårdsdrifta. Selv om Inga og Ivar ikke lenger har et kjærlighetsforhold har de blitt

enige om en overgangsordning der Ivar fortsatt bor på gården og arbeider uten annet vederlag enn kost og bolig. «Gården og økonomien fungerer ikke hvis jeg blir alene», fortalte Inga. Hun vurderer derfor å forpakte bort gården i en periode slik at hun slipper å selge den. Skulle hun inngå i et nytt forpliktende forhold ville hun sørget for «en juridisk kontrakt i forhold til eiendom og sånne ting (...) sånn at det ikke er noen diskusjon hvis vi eventuelt flytter fra hverandre eller at det blir uenighet om et eller annet på et eller annet tidspunkt». Inga sier lakonisk at en kan ikke «leve på luft og kjærlighet for da blir det fort bare lufta igjen».

Inga og Ivars historie er et eksempel på at samboere kan komme dårlig ut når de ikke har diskutert og laget avtaler som sikrer begge to. Inga har gjort store investeringer på gården og basert seg på at Ivar ville forplikte seg mer enn han i realiteten var villig til å gjøre. Ivar på sin side risikerer å gå relativt tomhendt ut av forholdet, til tross for at han har lagt ned mye arbeid på gården.

Alle de fire historiene forteller oss at det er spesielle utfordringer for landbrukspar. Gården er ikke bare en ramme om parets familieliv, men den er også en arbeidsplass og økonomisk produksjonsenhet. Utfordringene er blant annet knyttet til hvordan landbrukspar kan organisere arbeidsfelleskap og økonomi med sikte på å sikre begge partene sine interesser. De som kommer til gården kan i mange tilfeller bringe med seg verdier (fra salg av leilighet, bankinnskudd, arv og så videre) som de velger å bruke på gården. De vil da ha interesse av å sikre at investerte midler på gården kan kompenseres dersom samlivet ikke fungerer.

Som historiene viser velger noen par å formalisere samlivet gjennom giftemål, mens andre velger samboerskap. Uansett hvilken samlivsform de velger, er det både nødvendig og nyttig å diskutere spørsmål omkring økonomi, eierskap til gården og hvorvidt de bør lage avtaler som kan fungere som en trygghet i samlivet og være til hjelp om det skulle ende med samlivsbrudd. Om samlivet oppløses skal gjerne den ene parten fortsette med gårdsdrifta. Da kan han eller hun ikke selge jord, maskiner, husdyr, driftsbygning eller bolig knyttet til gården for å skaffe til veie midler til skilsmisseoppjøret. I de tilfellene der en av partene er odelsinnehaver og har overtatt slektsgården, er det ikke rom for forhandlinger om hvem det er som skal sitte med gården i tilfelle samlivsbrudd. Da blir det gjerne en utfordring å sikre at den parten som må flytte fra gården har midler til å kunne etablere seg på nytt, samtidig som den andre skal kunne drive gården videre.

De fire ulike parhistoriene som ble beskrevet, viser at det i stor grad er den tilflyttede parten som stiller svakt. Særlig viser historiene til samboerne at en samboeravtale ville vært avklarende og gitt en større trygghet for de som kom til gården.

6.2 Generelle tema i intervjuene

Det er stor variasjon i parenes situasjon, i hvordan de forholder seg til spørsmål rundt formuesforhold, ektepakter og samboeravtaler, og hvilke erfaringer de som har opp-

levd samlivsbrudd har gjort. Fordi vi stilte mange åpne spørsmål, hadde de vi intervjuet stor mulighet til selv å bestemme hvor utdypende de ville svare, og det var rom for å ta opp nye problemstillinger. Det ga oss muligheten til å følge opp med nye spørsmål og oppklarings spørsmål. Temaene vi nå skal drøfte videre vedrører par-etablering, samliv, rådgivning, avtaler og erfaringer i forbindelse med samlivsbrudd.

Pengeprat og kjærligheten

Mange av dem vi intervjuet mente det kunne være vanskelig å ta opp spørsmål omkring avtaler og rettigheter da de etablerte seg som par. De var redde for at det kunne bli oppfattet som at de ikke hadde tro på kjærlighetsprosjektet. En av dem er Frida som etter skilsmissen med Frank, var klar på at de skulle ha snakket om hva som var «mitt og ditt». Hun mente «det hadde vært radig om de hadde gjort det», men samtidig hadde hun også sine betenkeligheter. Kanskje ville Frank ha følt at hun ikke hadde tillit til ham hvis hun hadde tatt opp ønsket sitt om særøie til gården, kanskje ville han tro at hun trodde at han prøvde å vriste fra henne gården? Frida utdypet:

Det er ikke naturlig, for du ønsker så inderlig å tro på den personen som du velger å dele livet med, at hvis du skal begynne å ta opp dette her med skeivdeling, særøie og sånn første dag omtrent dere er sammen – så blir det ikke mer, tror jeg ikke, fordi at da signaliserer du overfor motparten at du ikke har tiltro til ham på en sånn måte at da tror jeg det er dømt til å mislykkes. Da skal det være to ganske hardføre personer som møtes til en sånn diskusjon.

At en tilgiftet faktisk kan føle en diskusjon om særøie som en mistillit, er Solveig et godt eksempel på. Da hun og Stein overtok gården fra Steins foreldre flere tiår tilbake, betydde det veldig mye for henne at gården ikke var særøie: «Det hadde jeg følt meg veldig dårlig med.» Hun fortalte hva hun da ville tenkt:

Stoler du [ektemannen Stein] ikke såpass på meg at vi kan ha felleseie? Tror du at jeg bare skal være her ei lita stund og dra min vei? Tror du at jeg ikke vil gi full gass i dette landbruket her?

Selv om noen mener det kan være vanskelig å ta opp spørsmål omkring økonomi og avtaler, viser flere av intervjuene våre at det å snakke om temaet kan styrke parforholdet og kjærligheten. Som historien om Rita og Rolf viste, snakket de om hvordan de skulle ordne seg økonomisk og de skrev en samboeravtale for å bygge opp under relasjonen. De gjorde det fordi Rita skulle føle seg verdsatt og føle tilhørighet til Rolf og gården. Noe tilsvarende finner vi hos det unge, nyligte paret Unni og Ulf. Da vi intervjuet dem, var de i ferd med å overta gården etter Unnis mor, og vi fikk ta del i parets pågående diskusjon om hvordan de skulle ordne seg med hensyn til eierskap og formuesforhold. Selger hadde satt som vilkår i kjøpskontrakten at en del av verdien på gården skulle være Unnis særøie. Selv om det ikke ble sagt eksplisitt i intervjuet kan vi anta ut fra beløpets størrelse at det er åsetesfradraget det dreier seg om. Unni skulle først skrive under på kjøpskontrakten og skjøtet, og samme dag som skjøtet ble tinglyst skulle de tinglyse et nytt skjøte der begge navn skulle stå. Unni fortalte at de

gjorde dette fordi de ønsket at gården skulle være et felles prosjekt – også formelt og økonomisk. De syntes det hadde vært for lite kommunikasjon mellom Unnis mor og dem om viktige og sentrale element i overdragelsesprosessen.

For fraskilte Ola varte ikke kjærligheten, men det var slett ikke hans og ekskonas åpne diskusjon rundt formuesforhold som bidro til det. Ola og kona gikk inn i ekteskapet med hvert sitt småbruk, og selv om kona skulle drive begge gårdene hadde Ola fortsatt eierskapet til den ene som sitt særeie. Ola hadde lønnsarbeid utenfor, men hjalp til på gården. Han framstilte deres ektepakt med særeie som «helt logisk», «snus fornuftig» og noe som gjorde samlivet deres lettere:

Grunnen til at vi hadde et så godt forhold i begynnelsen, var nettopp det at hun sto så fritt. Ja, greit det der er din del. Og du kjøre så hardt ut som du bare vil og jeg er en mer forsiktig type. Jeg gjør det på min måte. Ja, det er heilt greit. Greit du er der og jeg er der, og så samarbeider vi om arbeidet liksom. Og det arbeidssamarbeidet har vært heilt greit bestandig, aldri noe problem. Og grunnen til det er vel nettopp det at vi har hatt særeie.

Samboerne Trude og Trond har regulert sitt samboerskap med klare avtaler og det mente Trude var en god forutsetning for samlivet. Når det praktiske/økonomiske er på plass i parforholdet, da frigjøres det tid og energi til andre ting – inklusive parforholdet. Da slipper en, sier Trude, å tenke på det, spekulere på det, det gnager ikke: «For hvis ikke vi hadde hatt det så ordna som vi har hatt det – det hadde jeg ikke kommet til å være komfortabel med.»

Felles barn og rettigheter

Felles barn gjør noe med forståelser og agering når det gjelder rettigheter til tilflyttet samboer. Det er flere innganger til dette, og her skal vi nevne to ulike forståelser. Den ene forståelsen er at felles barn sikrer tilflyttet samboer, og at det derfor ikke er nødvendig å skrive avtale, mens den andre forståelsen er motsatt, nemlig at felles barn gjør det viktigere for samboere å sikre hverandre ved å skrive avtale.

Oppfatningen av at felles barn 'sikrer' den tilflyttede, finner vi eksempelvis hos samboerparet Åste og Åge. De har ingen form for samboeravtale og Åge har gården som sitt særeie. Likevel sier Åge: «Når vi har felles barn og du har bodd her i femten år, så står du vel ikke helt på bar bakke», mens Åste sier at hun nok vil stå nokså tomhendt i busslomma hvis Åge kaster henne ut. Hva Åge tenkte om hva deres felles barn og femten års botid skal kunne utløse av rettigheter for Åste, går ikke fram av intervjuet, men han er helt klar på at han mener det er rettferdig at Åste har flere rettigheter når de har felles barn og samlivet har vart lenge: «Det er annerledes nå når vi har bodd i lag i 14-15 år.»

Barns betydning for tilflyttet samboers rettigheter finner vi også igjen hos skilte John. Han var samboer med sin ekskone i mange år før de giftet seg. De levde papirløst,

«helt uten noen slags forsikringsordning». I dag synes han det er fryktelig rart, han må jo ha tenkt på det, sier han, men «jeg vil tro at jeg trodde og mente at i og med at jeg hadde fått unger så var det ikke noe farlig for henne». Han snakker imidlertid om situasjonen hvis han hadde dødd og ikke om samlivsbrudd. Han trodde Janne kunne få bo på gården gjennom denne livsarvingen:

Tror jeg kanskje jeg tenkte da. At det kunne ikke komme noen og hive henne ut. Jeg vet – det der vet jeg ikke. Det der har jeg ikke tenkt på på mange år... I tillegg så var det stort sett bare gjeld her likevel da. Altså, det var jo ikke noe – det var jo – hvis jeg hadde dødd så hadde det jo vært null og niks etter meg. Det kunne jo hende det var noe med *det* da.

Det å få felles barn kan også gjøre at en går til det skritt å få ordnet formelt opp i rettighetene. Slik var det i alle fall for Vigdis og Viktor. «Vi ville ha det greit til vi fikk barn», fortalte Vigdis. De fikk skrevet samboeravtale i forbindelse med at første barn ble født, like etter at de flyttet sammen. Hun påpekte at den gangen hadde samboere enda dårligere vilkår ved samlivsbrudd enn hva de sannsynligvis har nå. For Viktors del synes samboerkontrakten å være en form for erstatning for ekteskapsinngåelse. Den har bestemmelser som tilsvarer det å være gift, mente Viktor, og Vigdis tilføyde at det var det som var hovedhensikten. Når de fant fram samboerkontrakten i forbindelse med intervjuet, var det mange år siden sist de så på den. Etter å ha gått gjennom den, utbrøt Viktor leende: «Den er jo mye mer bindende, denne her, enn et ekteskap.»

Særkullsbarn ser ut til å øke bevisstheten rundt det å ha klare avtaler. Blant de vi intervjuet var det to som hadde særkullsbarn. I ett tilfelle var det den tilflyttede kvinna som hadde barn fra tidligere, og i det andre tilfellet var det mannen (brukeren) som hadde barn fra før. Begge disse parene hadde inngått klare avtaler, henholdsvis samboeravtale og ektepakt.

Grader av økonomisk samrøre i parforholdet

Noen av dem vi intervjuet hevder at de har veldig atskilt økonomi, andre at de har veldig sammenvevd økonomi, mens atter andre mener at de ligger et sted imellom. Uansett hvordan de forstår det selv, det er snakk om 'pooling' av ressurser, deretter distribuering og redistribuering av dem. Ressurser, i form av penger, kompetanse, arbeid, tid eller annet, forenes og fordeles til aktiviteter og investeringer. Paret forener på ulike måter sine ressurser i fellesprosjektet som er deres felles familieliv. En rekke ulike praksiser eller løsninger etableres eller forhandles fram.

Enkelte av de tilgiftede kvinnene som ikke var særlig aktivt med i gårdsdrifta, fortalte at det var vanskelig å få noen virkelig forståelse av gårdsøkonomien. Løsningen ble å stole på at ektefellen visste hva han holdt på med. I enkelte tilfeller oppsto det spenninger og interessemotsetninger i vekslingen mellom familiens, individenes og gårdens interesser. Vi vil her se på to ulike eksempler på ulik grad av «økonomisk samrøre» der parene befinner seg på hver sin ytterkant.

Ekteparet Pia og Paul er et av parene som i størst grad har adskilt økonomi. De har nemlig valgt å ikke bosette seg på Pauls gård. Derimot bor de i et vanlig bolighus i et tettsted et stykke unna, mens Pauls foreldre bor på kår i gårdens bolig, en gård som Paul eier og driver. Pias formulering er: «Paul kjøpte seg gård og jeg kjøpte hus.» Etter hennes mening er det viktig å eie noe selv. På intervjuers spørsmål om hvorfor det er viktig, svarte hun:

Nei, da tenker jeg at en på en måte uansett skal sikre seg, liksom, hvis det skulle skje noe [...] – uten at jeg har akkurat regnet og sett på alt dette der, så tenker jeg at det er av verdi. Og for så vidt psykologisk da, at dette huset her for eksempel er mitt hus. Det med at det er lurt.

Pia har betalt renter og avdrag på sitt hus, mens Paul har betalt renter og avdrag på gården og et næringslån han har. Pia arbeider ikke på gården, men har jobb annet sted. Ikke noe av hennes lønnsinntekt har gått til gården, den har gått til huset og familien. Paul på sin side har betalt halvparten av alle oppussingskostnadene på Pias hus, men han har i liten grad betalt husholdsutgifter. Paret har med andre ord regulert sine formuesforhold slik at begge har en relativt separat økonomi hvor begge eier hver sine eiendommer.

Ekteparet Solveig og Stein har en svært sammenvevd økonomi, til tross for at de nå står som eier til hver sin gård. Solveig står som eier av den nylig kjøpte nabogården i den forstand at det er hun som har skrevet under kjøpskontrakten. Begge er fulltids bønder og de lever av gårdsdrifta. Når Solveig sier at de har «veldig sånn innfiltra økonomi», er det hvordan de anvender driftskreditten hun fokuserer på. De bruker den «veldig aktivt», forteller hun, «ut og inn og handler på den». Hun forteller at hun ikke har noen egen privat konto, og at oppgjørene fra ulike verv hun har, alltid går rett inn på driftskreditten. På den andre siden, alle utgiftene går også ut fra samme konto. Den sammenvevde økonomien deres kommer imidlertid også til uttrykk når de snakker om de to gårdene. Når Stein snakker frampå om at «vi burde vel kanskje ha på plass en leieavtale», repliserer nemlig Solveig: «Da skal vi leie av meg, da.» Det er 'vi' som skal leie av 'meg'. Grunnen til at Stein ønsker å få på plass en leieavtale, er at det bidrar til å formalisere at det er to forskjellige eiere. Solveig står som eier av den nylig kjøpte gården, og Stein står som eier av den som kom fra hans familie. Det å ha en leieavtale gjør det tydeligere at det er to eiendommer, og det gir dem som landbrukspar visse muligheter framover. De vil ha «en frihet til å gjøre litt mer hva vi vil i framtida». Det kan eksempelvis være snakk om å selge unna noe hvis trangere tider kommer. Det er ikke så lett hvis eiendommene henger sammen, forklarer Solveig. Den sammenvevde økonomien deres kommer ytterligere til uttrykk når de forteller hvordan kjøpet av den nye gården er finansiert. Stein omtaler det som «krysslånt». Solveig forteller at omtrent halvparten av lånet står i hennes navn og at den andre halvparten står på ekteparets gårdskreditt.

Må partner vite noe om gårdsdrift?

Med de strukturendringer som er skjedd i norsk landbruk, med bruksnedleggelse

og nedgang i antall bønder, vil det være mindre sannsynlig at en bonde finner seg en ektefelle eller samboer med landbruksbakgrunn og dermed tidligere erfaring fra gårdsdrift. Dersom bare den ene av partene har landbruksbakgrunn kan det føre til at paret har ulik forståelse for hva gårdsdrifta krever, hvilke prioriteringer som må gjøres og hvordan en skal disponere både tids- og pengeressurser.

Både fraskilte John og Geir var av den oppfatning at en ektefelle/samboer med forståelse og interesse for gårdsdrift hadde vært et stort gode. John fortalte at gården hele tiden var hans prosjekt. Janne var ikke interessert i gårdsdrifta og deltok ikke i arbeidet. Han hevdet at de som ikke har vokst opp på gård, ikke har «noen forståelse når gjødselstrekke kjører seg fast og vi har lovet å være et sted klokka ti på en søndag, og alle sitter i bilen». At gårdsdrifta og uforutsette hendelser må prioriteres selv om det går ut over andre avtaler, kan være en kime til konflikt. Etter Johns oppfatning er det å være gårdbruker ikke et yrke, men en livsstil, og før eller senere får en trøbbel hvis den andre parten ikke er interessert. John mente at det ideelle «det er å være to der de deler interessen for gården, og har [gården som] et felles prosjekt».

Geir fortalte at ekskona Gerd aldri klarte å tilpasse seg livet på en gård. Han bebreidet seg selv for at han ikke hadde «tatt henne med litt mer i gårdsdrifta og snakka litt mer med henne om det helt fra begynnelsen». Han hadde trodd at hun skjønnte mer av gårdsdrift enn det hun gjorde, hun hadde tross alt vokst opp i ei landbruksbygd. Imidlertid greide hun ikke, fortalte Geir, å akseptere at gårdsdrifta alltid måtte prioriteres med hensyn til bruk av tid. Han fortsetter:

Og som hun sa – hun hata når det var våronn, for da var det bare EN ting som telte – da var det ikke noe annet som telte – det var bare å få gjort våronn som telte, liksom. Da kom alt det andre i andre rekke.

Geir måtte innrømme at han i onnene ikke alltid greide å følge opp det inne som de hadde avtalt fordeling på. Imidlertid hadde han ikke overskudd til å holde på med slikt med kanskje 18 arbeidstimer i døgnet. Og i landbruket er været av stor betydning – «Gerd har aldri vært vant til å være avhengig av været». Han selv, derimot, var som bonde vant til å være uløselig knyttet til været og dets luner.

Da Åge dro fram behovet for at ektefelle/samboer må ha forståelse for gårdsdrift, er det de tunge investeringene han tok utgangspunkt i:

For at du skal få ting til å fungere økonomisk når du tar tunge investeringer, må den andre parten ha forståelse for at hun ikke blir 'prioritert' i en periode. For oss som skal drive heltidslandbruk nå, – hvis en ikke har en samboer/kone som forstår at det ute må prioriteres til tider, så er det ikke liv laga.

Åge utdypet om små ting som kan utgjøre stor forskjell rent økonomisk. Går det galt med et grisekull utgjør det like mye som samboerens månedslønn fra deltidsjobben i det offentlige. Åge har vært innstilt på å gjøre jobben som kreves, og mener at kona

har støttet han i hvordan han har prioritert tida si. Kona Åste sier at livet går i et hakkefokk, at det er så travelt med den daglige drifta at det blir lite tid til å prate skikkelig med Åge.

At gårdsdrifta i perioder krever mye innsats, kan føre til gnisninger i parforholdet. En av de vi intervjuet, Trude, fortalte at hun ikke hadde tenkt å godta samboerens tidsprioriteringer uten sverdslag, heller ikke under onnene:

Det er veldig travelt for Trond under onnene så det er klart at det kan bli gnisninger rundt husarbeid, arbeidsfordeling og parforhold, men høstsonna tar ikke 24 timer i døgnet. Altså, jeg mener at det må gå an å møtes litt – ja.

Ekteparet Solveig og Stein snakket om hvor viktig det har vært for deres forhold at Solveig, som selv vokste opp på et lite småbruk, har tatt del i gårdsdrifta. Hun roste ektemannen Stein for at han hele veien har vært nøye på å få med også hennes navn på korrespondanse med slakteri, Felleskjøpet og det som ellers måtte utgjøre 'handelspartnerne' deres. Solveig og Stein uttrykte at det felles arbeidet var «lim, sement eller amalgam» i samlivet, og at det var viktig at de to hadde samme innstilling til ting. I perioder må gårdsarbeidet prioriteres og det kan være vanskelig å akseptere for en partner som ikke har kunnskap og kompetanse innen landbruk.

Ikke alle av de tilgiftede kvinnene opplevde at de fikk en naturlig plass på gården, selv om de både var interessert og hadde landbrukskompetanse. Fraskilte Petra hadde lyst til å ha arbeidsplassen sin på gården, men hun opplevde at hennes ideer og ønsker ikke ble hørt. Mannen diskuterte heller drifta med faren enn med henne. Dette opplevde hun som sårende: «Det var jo vi som skulle være sammen og vi som skulle drive. Ikke han og faren hans.»

Våre intervjuer illustrerer at landbrukspar kan få gradvis større utfordringer framover da sannsynligheten for at bare en av partene har landbruksbakgrunn vil være større. Skal gården bli et felles prosjekt må den tilgiftede få en plass og rolle som kan øke interessen og fellesskapet, uavhengig av om hun eller han skal delta i selve gårdsdrifta.

Det moralske i bruddoppgjøret

I vårt intervjumateriale finner vi at mange knyter en moralsk dimensjon til oppgjøret i forbindelse med samlivsbrudd. Lov og rett og juridiske betraktninger som handler om hvilke rettigheter og plikter partene har i oppgjøret, blir ofte modifisert av vurderinger om hva som oppleves som rett og rimelig eller moralsk akseptabelt. Ingen av de vi intervjuet som har flyttet fra gården, forteller at de har 'tømt boet'. Og det er heller ingen av de som har blitt igjen, som forteller at de har latt fraflytteren gå tomhendt fra gården. Kanskje er det lettere å la seg rekruttere til et slikt forskningsprosjekt hvis en har en opplevelse av at en selv har opptrådt rimelig og moralsk akseptabelt, i tråd med mer generelle kulturelle forståelser om at ting må gå rett for seg og være rettferdig. Har en vært pur egoist i et bruddoppgjør, sier en kanskje ikke ja til å delta i et

slikt prosjekt. Med forbeholdet om selvrekruttering tatt, kan vi se nærmere på noen av aspektene ved datamaterialets moralske dimensjon.

Flere av kvinnene som flyttet fra gården fortalte at de var opptatt av at oppgjøret ikke måtte gå utover videre gårdsdrift. Selv om Petra følte seg dårlig behandlet ønsket hun ikke å følge advokatens råd om å gå til offentlig skifte. En av grunnene til det var at hun ikke ville kjøre eksmannen konkurs. Den belastningen ville hun ikke bære på resten av livet. Dagrun var inne på det samme da hun forklarte hvorfor hun ikke krevde det hun hadde rettmessig krav på:

(...) det var veldig viktig for meg å vite at hvis det skjer noe på gården om fem år etter at jeg hadde reist derfra, så skulle det ikke hefte ved meg. Da skulle jeg vite at jeg hadde veldig ren samvittighet, og at jeg ikke hadde bidratt til at det ble vanskelig for ham.

I selve oppgjøret i forbindelse med samlivsbruddet hadde Dagrun bistand av advokat. Dagrun skisserte for advokaten hva hun hadde tenkt og hvordan hun hadde forholdt seg til forskjellige ting. Ifølge Dagrun sa advokaten: «Dagrun, du er altfor snill», hvorpå Dagrun repliserte: «Tusen takk! Det er veldig hyggelig, det setter jeg kjempestor pris på. Å få en sånn tilbakemelding betyr mye for meg. Men det er sånn det skal være, for det er det jeg kan leve videre med.»

Og vi finner igjen den moralske dimensjonen hos Inga når hun sier at hun har «ren samvittighet» fordi hun seriøst over lengre tid hadde forsøkt å få til en samboeravtale med Ivar, mens han som tilflyttet samboer ikke hadde vært interessert i det.

Verdigheten utdypet ovenfor er en form for selv-verdighet, en opprettholder og reproducerer den ved å gjøre dette eller hint eller å la være å gjøre dette eller hint. Petra og Dagrun er blant de vi intervjuet som er sterkest på å formulere seg. Vi antar at når andre snakker om å vise rettferdighet eller tilsvarende formuleringer, så dreier dette seg i alle fall delvis om å opprettholde sin egen verdighet. Vi hører det blant annet hos fraskilte Geir og Helge. Begge to ble igjen på gårdene. Geir forteller at han og Gerd ikke brukte advokat i forbindelse med bruddoppgjøret, han kjente lowerket sånn noenlunde, og det gjorde også Gerd. Fordi gjelden på gården var så stor, trodde han ikke at det hadde blitt noen penger på henne hvis det hadde endt opp med rettsak. Så istedenfor å bruke «advokater og rettsak og rammel og rot», ordnet de selv opp over kjøkkenbordet. Geir forteller at de ble enige om at Gerd skulle få med seg «de pengene hun tross alt hadde bidratt med», og fortsetter: «For så vidt syntes jeg det kanskje var greit – i rettferdighetens navn – det var ikke ublu krav, for å si det sånn.»

Da Helge på sin side skilte seg, måtte han gjøre opp med henne som sto sammen med ham på gårdens kjøpskontrakt og som han over tiår hadde delt gårdens arbeidshverdag med. Som Geir og Gerd, gjennomførte Helge og Helga skilsmisseoppgjøret ved kjøkkenbordet. De hadde fått en takst på gården, de visste gjelden, hadde gått over rubbel og bit på gården og satt en pris på det, og så satt de der ved bordet, drakk kaffe

og delte. Det er klart, ifølge Helge, at når en har gått og arbeidet i 20 år, «så bør hun jo få sitt». Da ville han ikke «jage ut noen uten at de får noe. Da må man bare bite i det sure eplet». Det sure eplet vedrører trolig at oppgjør med tidligere partner «tapper gården», som en annen formulerer det. Geir løste ut Gerd gjennom en avbetalingsordning, mens Helge tok opp lån for å få oppjøret med Helga oppgjort.

Mange fortalte hvor viktig det var for dem at oppjøret skulle være rettferdig og rimelig, slik at de kunne leve videre med verdigheten i behold. Måten de opptrer på ved bruddoppjøret, har imidlertid også andre sider. Mye dreier seg om barna. Petra forteller om hvordan hun kjempet for å holde seg sterk og oppgående «ikke bare for meg selv, men for ungene mine». Når hun sier at hun ikke ønsket å kjøre eksmannen konkurs – for det var ingen tjent med, så var det ikke bare Per og egen verdighet hun tenkte på, men også hvordan barna skulle få det i ettertid.

Dagrun er helt eksplisitt på at hensynet til barna var viktig. Når hun sier at hun måtte «bære [Dag] litt på skuldrene» i bruddfasen, så «er det også litt i egen interesse. For hvis han står på beina, så har jeg og ungene det mye bedre». Og når Geir forklarer hvorfor han ikke ønsket at det skulle komme til rettsak mellom ham og Gerd, sier han at «det var veldig viktig for meg at vi ble enige sånn at ikke vi var uenig videre framover i forhold til ungene».

Fraskilte Frida som skulle drive gården videre, sier det slik: «Jeg ønsket ikke å ribbe [Frank] for alt. Hva ville jeg oppnå med det? Usikkerhet for han junior [sønnen]» hvis eksmannen ble økonomisk svekket. Også Astrid og Berit tilkjennegir tilsvarende betraktninger rundt barna. Astrid flyttet ut fra gården, mens den siste av de hjemmeboende barna ble boende på gården. «Jeg hadde ikke med meg mye», sier hun, «fordi jeg skulle jo ikke belaste ham» og «det skulle jo også være et hjem for ungene». Berit flyttet fra gården ved samboerbruddet, og to av barna ble med henne til boligen hun kjøpte i nabolaget. «Jeg antar jeg kunne ta med meg hva jeg ville fra gården», sier hun, og viser til møbler og innbo, «men det er klart at ungene skulle bo på to plasser og jeg kunne ikke rane huset for eiendeler. Det hadde blitt feil».

Den moralske dimensjonen knyttet til bruddoppjøret har noen nyanseringer. Et tema er hva det er rimelig at den som flytter fra gården skal kunne kreve å få med seg. Hvordan denne avveiningen gjøres ser ut til å avhenge av flere forhold. For det første synes det å være knyttet til hvorvidt den som forlater gården har deltatt i gårdsarbeidet. Dersom hun/han har deltatt i gårdsarbeidet, jo mer 'rettferdig' er det at hun/han skal ha med seg noe. Eksempelvis sier Frida når hun forteller at Frank fikk et bra økonomisk oppgjør at «han hadde jo tross alt hjulpet til på denne gården i en del år». For det andre synes det å være en tidsdimensjon knyttet til 'rettferdig': Jo flere år den som forlater gården har bodd på gården/deltatt i gårdsarbeidet, jo mer rettferdig er det at hun/han får med seg noe. Her kan vi bruke noe av det John formidler som eksempel:

Skulle det være slik at tilflyttet har vært på gården i 14 dager er det for jævlig om personen hadde tatt med seg det halve, samtidig ville det vært fryktelig urettferdig om personen hadde måtte gå herifra etter 10-15-20 år med ingen ting. Det går ikke.

Det tredje forholdet som synes å influere på hvordan avveiningen blir, er hvem det er som ønsker å gå ut av samlivet. Ola, for eksempel, sier at han nok har gitt mer til ekskona enn han kanskje trengte, at han ble litt snillere fordi han opplevde at han sviktet henne veldig og at det var hans skyld at det ble brudd. En annen som bestemte at samlivet måtte ta slutt, sa det slik: «Du blir snillere, når du selv går og bærer på at du har tatt avgjørelsen, og når du ønsker å komme hel utav noe og ønsker det samme for ungene og ham.» Hun er ikke sikker på at hun hadde vært like snill hvis han hadde sagt at han hadde funnet seg ny dame og bedt henne reise.

Gårdsdrifta og bruddet

Selv om samlivet brytes, skal gjerne den ene parten fortsette drifta av gården. Som vi så i Ingas historie, var hun avhengig av ekssamboerens hjelp for å greie drifta. Han bor fortsatt på gården selv om de ikke lenger er kjærester, men bolighuset er stort slik at de slipper å treffes mer enn nødvendig. De er enige om at de må fortsette å samarbeide en tidsbegrenset periode slik at drifta går rundt. På gården inngår dyreproduksjon. Det gjør det også hos Eva som driver med melkeproduksjon. Selv om Eva skulle fortsette å drive gården, var det hun som etter skilsmissen flyttet fra gården og til en bolig i nabolaget. Hun og eksmannen ble enige om det Eva omtaler som en «sånn enkel og rettferdig avtale uten å regne i det hele tatt»:

Jeg bare sa at jeg tar ingenting her. Annet enn personlige småting som er mine. Alt som vi har skaffet av inventar og møbler og utstyr og sånn, det står der som det har gjort, og så fortsetter du å hjelpe meg litt på gården. Det viktigste som jeg må ha hjelp til for å kunne fortsette å drive sånn som jeg gjør. Og det var han enig i. Det skulle han gjøre, men bare til jeg blir pensjonist sa han, for da, den dagen da slutter han.

Ordningen har fungert, forteller Eva. Eksmannen hjelper til med møkkakjøring og fôr høsting. Og så hjelper han til i fjøset i perioder hvor det er mye å gjøre der, og av og til kan hun faktisk få helt fri fordi eksmannen og hans nye kjæreste tar fjøsstellet.

Blant dem vi intervjuet har vi tre menn som har blitt igjen på gården etter samlivsbruddet, og hvor gården har hatt melkeproduksjon eller annet husdyrhold. For disse mennene kom konas ønske om skilsmisse tilsynelatende som et sjokk til tross for eventuelle samlivsproblemer. De hadde ikke forstått alvoret i situasjonen. Dette samsvarer godt med skilsmiseforsker Kari Moxnes sine funn om at på det tidspunktet ektefellene flytter fra hverandre har de fleste kvinnene tilbakelagt den vanskeligste fasen, mens menn starter på den vanskeligste fasen i prosessen (Moxnes 1990:210). Samtlige tre menn forteller hvordan vanskene i samlivet forut for, under og etter skilsmissen influerte på drifta. Vi får høre om perioder hvor gårdsdrifta gikk fryktelig dårlig, og

hvor verken kraft eller motivasjon var tilstede. «Gikk det til helsike med en [grise]-fødsel, så gjorde det det, men økonomisk blir det jo veldig fort stopp da», forteller en av de fraskilte mennene. En annen forteller at han hang over melketanken mens melkingen foregikk, mer eller mindre sovende. Han ble så sliten av å bruke så mye energi på samlivsproblemene. Det buttet imot med hensyn til fliing hos kalvene, etter hvert orket han heller ikke melkinga, eller å stå opp om natta for å passe på lamminga. Han utsatte og utsatte arbeid og etter hvert måtte en del av dyrene slaktes. De tre mennene har fremdeles husdyrhold, men to av dem har lagt om gårdsdrifta til mindre krevende drift. Et generelt funn er at gårdsdrifta på de fleste gårdene ble endret som følge av samlivsbruddet, enten i en periode eller mer permanent. Ingen av gårdene ble lagt ned eller gårdsdrifta avviklet, men det kunne være omlegging til mindre arbeidsintensive produksjoner, planlegging av snarlig generasjonsskifte, utleie av melkekvoter, forpaktning eller utleie.

Langvarige brudd

De fleste som har opplevd samlivsbrudd, formidler at bruddet på ett eller annet vis har vært langvarig, og da snakker vi i første rekke om perioden etter at beslutningen om brudd er tatt. For noen har det tatt flere år å bli enige om oppgjøret. Petra fortalte at absolutt alt i bruddprosessen har vært vanskelig og hun opplevde at eksmannen trenerte det meste. Det var hun som måtte ta de grepene som måtte gjøres, og det har tatt mange år å komme til enighet. For andre har det vært praktiske utfordringer knyttet til fortsatt drift på gården, slik vi har sett det hos Inga og Eva: Kjærlighetsbruddet er et faktum, men samarbeidet om drifta fortsetter. En tredje grunn til at bruddet kan ta lang tid er de prosessene som må gjennomføres for å ordne papirer og ulike avtaler, blant annet at den ene parten skal bli slettet som medlåntaker, slik Petra og Berit forteller. Det tar sin tid, ikke fordi långiver nødvendigvis bruker så lang tid, men fordi det er, ifølge de to kvinnene, deres eks partnere som må stå for henvendelsen til långiver. Så samlivet kan være brutt, men en kan fortsatt stå sammen om gjelden.

Det er flere forhold som kan gjøre bruddprosessen langvarig. I tillegg til å få gjennomført det økonomiske oppgjøret er det også praktiske forhold knyttet til ny bolig og å finne fram til en god løsning for barna. Disse praktiske forholdene synes å henge relativt tett sammen for de som har felles barn. Petra og Per har flere felles barn. Da samlivsbruddet kom, brukte hun muligheten til å kreve bruksrett på huset deres på gården. Hun og barna fortsatte å bo på gården sammen med Per, men ikke i samme bygning. Dette varte helt til Petra greide å finne et annet sted å bo. Det var vanskelig å finne en ny bolig både fordi dette var et spørsmål om økonomi, men også om ledige boliger i lokalmiljøet. Petra ønsket å ta hensyn til ungene sine, spesielt den yngste av dem som fortsatt var ganske lita. Hun ville at jenta skulle få være med på det som før var vanlig at hun gjorde sammen med faren sin. Petra forteller at samarbeidet med Per om barna har gått knirkefritt i motsetning til resten av oppgjøret. Hun mener at det er fordi hun har valgt å fortsette å bo på stedet. Dagrøn og Dag bodde i hvert sitt hus på gården i et par år. Hun og barna fikk fortsette å bo i det opprinnelige hjemmet deres, til de fikk avklart hvordan de skulle organisere veien videre. Ungene fløy imel-

lom de to husene på gården, og slik fikk ungene en veldig myk overgang. Slik tilfellet var for Petra, var det også i Dagruns nærmiljø lite ledige husvære. Tilsvarende vansker opplevde Helge. På den tiden bruddet skjedde leide han ut det huset han nå bor i. Han og Helga måtte fortsette å bo i deres opprinnelige hjem, 50 meter unna, inntil han fikk avsluttet utleieforholdet. Han flyttet inn i det tidligere utleide huset, og lot Helga leie deres opprinnelige hjem. Helge forteller at «ungene gikk jo att og fram sånn som de ville da».

Når det gjelder selve den juridisk avtalte barnefordelingen, viser intervjuene våre mange varianter: Eksempelvis lik fordelt tid mellom mor og far, mest tid hos mor, mest tid hos far, fortsatt samlet søskenflokk eller deling av søskenflokken. Ingen av de parene som har opplevd samlivsbrudd forteller om uenighet med hensyn til beslutningen om hvor barna skulle bo. Alle har hatt et ønske om at bruddet skulle være så skånsomt som mulig for barna, og de har funnet løsninger som gjør at ungene, om de fortsatt er hjemmeboende, kan ha nær kontakt med begge foreldrene. Det er imidlertid ingen som sier at (odels-) barn må bli boende på gården ved brudd med en begrunnelse om at odelsbarn må vokse opp på gården.

Når det gjelder det økonomiske oppgjøret ser vi at de 'lange' bruddene er knyttet til konflikt. Dersom oppgjøret haler ut i tid, er det vanskelig for partene å komme seg videre. Særlig den som skal flytte fra gården er avhengig av det økonomiske oppgjøret for å kunne etablere seg på nytt. Når det imidlertid gjelder de praktiske forholdene rundt bruddet som nødvendig hjelp til gårdsdrifta, ny bolig for den som flytter ut og praktiske ordninger rundt barna, ser vi at det 'lange' bruddet kan være en del av løsningen for å oppnå et best mulig resultat.

6.3 Ektefeller og avtaler

Som tidligere vist i kapittel 4 og 5, er det ikke så vanlig å skrive ektepakt. Det statistiske materialet viste at det er en relativt liten andel av gifte brukere som har ektepakt. Som vi så i kapittel 5 viste innholdsanalysen av ektepakter at det gjerne opprettes ektepakt for å sikre gården som den ene partens særeie.

I vårt intervjumateriale finner vi at det er ulike holdninger til og forståelser av det å skrive avtaler (ektepakt) både blant ekteparene og de som tidligere var gift. Den vanligste begrunnelsen for ikke å ha egne avtaler er at «vi er gift og har felleseie». Vi ser av intervjuene at det kan være ulike oppfatninger innad i ekteparet og mellom ektepar om hva felleseie er og hvordan skjevdelsreglene kan virke inn. Noen oppfatter skjevdelsregelen som en form for særeie: hadde de gården med seg inn i ekteskapet, vil de ved en eventuell skilsmisse også kunne kreve å få den med seg ut av ekteskapet. Det er juridisk riktig at de kan kreve dette med grunnlag i skjevdelsreglene, men det er ikke nødvendigvis slik at de vinner fram med kravet. Vinner de fram med kravet, sier dagens lovverk at de uansett må betale ektefellen for eventuell verdistigning gården har hatt i løpet av den tiden ekteskapet har vart. Dersom en har særeie på gården vil derimot en eventuell verdistigning på særeiet tilfalle den som har

særeiet. Frida forteller at hun måtte ta opp lån for å betale ut ektefellen som skulle ha sin andel av verdistigningen på gården, og denne ble ifølge Frida beregnet som differansen på dagens markedsverdi og odelstaksten. Dersom Frida hadde hatt særeie på gården, ville imidlertid hele verdistigningen på særeiet tilfalt henne.

Astrid hadde forstått regelverket slik at hun som ektefelle kunne opparbeide seg en eiendomsrett over år, og at etter tjuefem år var gården å regne som felleseie dersom ikke annet var avtalt (i form av ektepakt). Etter 25 års ekteskap ble Astrid skilt. Gården ble taksert, og ifølge Astrid ble verdien på gården satt til en så lav markedstakst at den i realiteten ikke var større enn odelstaksten. Med stor gjeld på gården var det lite verdier å dele på. Astrid fikk et tilbud fra hans advokat på et kontantbeløp på kr 100 000.- og en gammel bil, noe hun ikke godtok. Ved hjelp av en advokat (fri rettshjelp) og flere rettsmøter klarte Astrid å få en bedre avtale. Hun fikk et litt større kontantbeløp og i tillegg fikk hun et par tomter skilt ut fra gården, noe som gjorde at hun kunne selge den ene og bygge hus på den andre. I Astrid sin fortelling om skilsmisseoppgjøret sies det ikke noe om hun fikk medhold i sin antakelse om at gården var å regne som felleseie etter 25 års ekteskap. Hun oppnådde imidlertid et bedre oppgjør enn det opprinnelige tilbudet fra hans advokat.

I vårt intervjumateriale var det ingen av de gifte parene, men to av de skilte parene som hadde skrevet ektepakt. De fleste gifte parene framholder at ekteskapet gir dem den nødvendige sikkerheten. De skilte som hadde skrevet ektepakt oppgir ulike begrunnelser for hvorfor de valgte ektepakt. I ett av tilfellene hadde mannen vært gift tidligere og hadde særkullsbarn, noe som gjorde at ekteparet måtte diskutere hvordan de skulle sikre begges rettigheter i tilfelle samlivsbrudd eller dødsfall. Kvinna solgte en leilighet da hun flyttet til gården. Hun investerte pengene i gården og fikk tinglyst en pantobligasjon på beløpet. Etter mannens ønske valgte hun å slutte i lønnsarbeid for en periode for å kunne bidra på gården og etterhvert ta seg av barna som kom i rask rekkefølge. Ektepakten skulle sikre begges interesser og derfor hadde de hver sin advokat til å se på avtalen. I etterkant av skilsmissen forteller kvinna at det var veldig lurt, for hadde ikke hun hatt hjelp av en egen advokat ville sannsynligvis hennes interesser ikke blitt godt nok ivarettatt. I ektepakten avtalte de at gården var hans særeie, mens en hytte, diverse kunst og eiendeler skulle være hennes særeie. I tillegg avtalte de en årlig godtgjørelse for hennes bidrag på gården.

Det andre paret som skrev ektepakt hadde med seg hver sin gård inn i ekteskapet. De ba den lokale lensmannen om hjelp til å sette opp en ektepakt. De avtalte fullt særeie på det de gikk inn med, men også særeie til det hver av partene ervervet seg gjennom ekteskapet. Begge partene hevder at dette var en klok beslutning som gjorde at de aldri kranglet om penger eller investeringer, de følte det ga stor frihet og gjorde den økonomiske delen av skilsmisseoppgjøret relativt enkelt den dagen de gikk fra hverandre. Ektepakten med særeie fungerte derfor godt i deres tilfelle.

De fleste skilte vi intervjuet hadde ikke ektepakt. Hvorvidt en ektepakt hadde gjort oppgjøret enklere, er det ikke sikre holdepunkter for å si. Frida, som er bonde, fortal-

te at hun og eksmannen ikke inngikk «noen sånne spesialavtaler oss i mellom, så det var jo vanlig ekteskapsavtale». Og da de skilte seg tok hun opp lån for å betale ut eksmannen halvparten av den verdistigningen som hadde vært på gården siden de giftet seg. Ifølge Frida ble dette et relativt høyt beløp da verdistigningen ble beregnet som forskjellen mellom den (lave) taksten hun betalte sine foreldre og markedstaksten. Frida og eksmannen brukte hver sin advokat for å komme i mål med oppgjøret.

6.4 Samboere og avtaler

Fire av parene vi har intervjuet er samboere med felles barn. I ett av tilfellene har paret også særkullsbarn. De har alle vært samboere i mange år og ingen av parene har planer om å gifte seg. Mens noen har tatt et bevisst valg om ikke å gifte seg, sier andre at det bare har blitt sånn. Trude har vært samboer med Trond i 15 år. Hun svarer slik på spørsmålet hvorfor de har valgt å være samboere framfor å gifte seg: «Så hvordan vi endte opp med samboerskap, det er helt tilfeldig.» Uavhengig av grunn til ikke å inngå ekteskap er det interessant å se på hvorvidt de har regulert samlivet med egne samboeravtaler og eventuelt på hvilken måte. Som vi så i kapittel 4 har bare åtte prosent av samboende landbrukspar samboeravtaler, mens hele 32 prosent planlegger å skrive en slik avtale. I vårt intervjumateriale har imidlertid tre av fire samboerpar en eller annen form for avtale, noe som kan tyde på at de er mer reflektert på dette området enn samboende bønder flest.

Som tidligere beskrevet kan samboerpar gjennom samboeravtale og testamente kompensere for manglende juridiske rettigheter som følger ekteskapet. Hvordan Åste og Åge har ordnet seg, har vi formidlet under overskriften «6.1 Historier». De har, som Åste beskriver situasjonen, «ingen ting» av skriftlige kontrakter. Ylva og Yngve har på sin side skrevet en avtale som går på løsøre. De to øvrige samboende parene i vårt materiale har mer omfattende avtaler.

Ylva og Yngve har vært samboere i tyve år. Hun ønsket ikke et tradisjonelt bondebryllup. Selv om de ikke har tatt et veldig bevisst valg om ikke å gifte seg, har det «bare blitt sånn». Yngve kjøpte gården (ikke odelsgård) etter at de ble samboere, men bare hans navn står på skjøtet. Ylva forteller at for å få konsesjon til å kjøpe gården, måtte en ha landbruksfaglig bakgrunn. Det hadde Yngve, men ikke hun. En advokat var inne i bildet i forbindelse med skrivingen av kjøpskontrakten til gården, og han rådet dem til å skrive en avtale som sikret Ylvas rettigheter dersom de ikke giftet seg. Det var blant annet snakk om en pantobligasjon, men det ble av ulike grunner ikke gjort. Ylva tenker en del på hvilke rettigheter hun har: «Jeg tenker at vi burde ha gjort det [skrevet en avtale] for at jeg skulle ha noe da.» Hvis hun skulle finne på å flytte, ville det bli opp til Yngve «hvor grei han er hva jeg skal få med meg». I likhet med Yngve har hun lønnsarbeid utenfor gården, men mens Yngve bruker all ledig tid på gårdsdrifta, tar hun ansvar for alt husarbeidet. Med tre aktive barn som skal følges opp, faller det mye arbeid på henne. I tillegg er det hun som administrerer driftskontoen, betaler regninger og hjelper til på gården ved behov. Ylva formidler at de har gjort noen avtaler, men at hun ikke har helt klart for seg hva disse avtalene omfatter. Det

må være 20 år siden hun har vært i bankboksen hvor avtalene ligger, påpeker Ylva. Hun snakker om testamente, men husker ikke hva som står der. Videre har de en avtale om å dele løvsøre inne. Ylvas oppfatning er at dette vil utgjøre lite i verdier sammenlignet med husets verdi. Ylva er klar på at hun ville råde unge til å sjekke opp sine rettigheter om de blir samboere på en gård.

Vigdis og Viktor husker heller ikke så mye av innholdet i avtalen dem imellom, men erindringene om den er ganske annerledes enn hos Ylva. Mens Ylva tilkjennegir at hun har «stelt seg litt dårlig», mener både Vigdis og Viktor at de har en god samboeravtale. Viktors erindring er at den er «en halvveis ekteskapskontrakt». Vigdis slutter seg til Viktors synspunkt ved å påpeke at «jeg tror den er ganske bra, sett fra min side i hvert fall». Kontrakten skulle, fortsetter Vigdis, «gi oss de samme rettighetene som om vi var gift». Samboerkontrakten blir etter hvert funnet fram. Både Vigdis og Viktor er spente på hva de egentlig avtalte den gangen for omtrent 30 år siden. Behov for å gjøre endringer i den får de imidlertid ikke ved gjennomlesning. I samboeravtalen går det blant annet fram at faste eiendommer som partene eide forut for etablering av samboerforholdet og faste eiendommer og løvsøre som eventuelt erverves ved arv under samboerforholdet, forblir eierens – erververens eiendom. Ettersom Viktor overtok gården før Vigdis kom inn i bildet, betyr det at Viktor har gården som sitt ene eie. Men avtalen sikrer Vigdis ved et eventuelt samlivsbrudd. Hun skal da ha «økonomisk utløsning» for det hun har bidratt med til forøkning av Viktors eiendom (gården), både gjennom lønnsinntekt og arbeid på gården. Videre sier avtalen at hun også skal ha for den eventuelle «påregnelige og ikke opptjente yrkesinntekt utenfor gården». Uten en slik avtale om kompensasjon for Vigdis, ville hun stått uforholdsmessig dårlig rustet om forholdet skulle ta slutt. I tillegg har de opprettet et gjensidig testamente.

Trude og Trond har, som nevnt, vært samboere i flere år. Trude hadde barn før hun traff Trond, og sammen har de ett barn. Da de flyttet sammen på gården hadde de overtatt fra sine foreldre, gikk de i gang med å pusse opp huset. De skrev et testamente som begünstiget Trude i tilfelle han skulle dø først. I tillegg har de skrevet en avtale om skatt som gjør at Trude får trekke Tronds gjeldsrenter fra på egen skatt. Slik kommer de skattemessig gunstig ut. De forsøkte av skattemessige grunner å få skilt ut hus og hage slik at Trude kunne stå som eier av bolighuset, men i henhold til jordloven var det ikke mulig. Videre laget de en avtale om å dele på løpende utgifter for ifølge Trude «er det veldig ofte sånn at kvinnfolk betaler det som ikke blir noe av, mens mannfolk – ja hos oss så er det vel mer omvendt (latter)». Trude er helt klar i sine råd til andre (kvinner) som skal etablere seg sammen med en bonde:

Det første som må til når jeg kikker meg rundt, det er dette her med kvinnfolks økonomiske stilling. Dette her at kvinnfolk må slutte å betale alt som bare ikke materialiserer seg. (..) De må være så kynisk at de tenker at den store kjærligheten, den kan ha mange forskjellige utganger. (..) en må tenke framover altså. Og det har jo noe med sjølfølelsen din også, altså. For hvis du er økonomisk avhengig av noen i dag, i 2011, det kan umulig være noen god følelse. Så det økonomiske – det høres kanskje litt kynisk ut, men det har større betydning

enn vi kan forestille oss, det der med å være uavhengig og – Altså hvis dette her bare er rævva, så OK, da tar jeg pikkpakket mitt altså – hvis det er sånn da. Og jeg vet jeg klarer meg selv. (..) Og så er det jo å snakke om sånne ting, altså. Og diskutere det. Bringe det på bane.

Samboerbrudd med avtale

Eks-samboerne Berit og Bjørn kjøpte som samboere en gård sammen. De skrev en samboeravtale om gjensidig forkjøpsrett av gården dersom det ble brudd. Etter nesten tjue års samliv med tre barn gikk de hver til sitt. Berit hadde lønnsarbeid i tillegg til at hun deltok i arbeidet på gården. Ved samlivsbruddet ble de enige om at Bjørn skulle få kjøpe ut henne, men da gården hadde mye gjeld ble det i praksis ikke noe å hente for Berit. Hun gikk ut i null, forteller hun og fortsetter:

Du legger penger i forsørgelse av familie, du legger penger i gulv og vegger og restaurering av hus og du legger masse arbeid i denne gårdsdrifta. Så sitter du igjen uten noe som helst, og risikerer å ta med deg gjeld ut av det. Hvis det hadde vært organisert på en annen måte, så hadde det vært enklere og håndtert sånn økonomisk.

Som sitatet viser kan en avtale i seg selv ikke sikre at en får noe med seg ut. I dette tilfellet hvor gjelden var større enn verdiene var det ingenting å dele på. «Så jeg hadde jo en følelse at alle eiendelene mine hadde brent opp», forteller Berit. Gårdsbruket var kjøpt med hundre prosent lånefinansiering, og det var ikke noen verdier i det, påpeker hun. Hun fortsetter: «Så det er klart at verdien for meg lå i at jeg skulle slippe å ta med meg gjeld.» Selv om Berit synes hun egentlig gjorde det bra fordi hun kunne starte på null, mener hun at det ville vært en fordel om en kunne ha organisert gården som et aksjeselskap eller på annen måte skilt privatøkonomien fra driftsøkonomien.

6.5 Rådgivning

Vi var interesserte i hvorvidt landbrukspaar søker eller blir tilbudt rådgivning omkring avtaler i forbindelse med parinngåelse, og i tilfelle hvem de får råd fra. Videre var vi interesserte i å få kunnskap om hvilke instanser de eventuelt får hjelp fra når bruddet er et faktum.

Rådgivning ved parinngåelse

Det vil jeg si til andre som skal inn i dette her, at gå til noen først og få hjelp til å få en oversikt over hva du risikerer. Hva skal du gjøre hvis det skjærer seg. Hvor står du da?

Det er Eva, som selv er fraskilt, som gir dette rådet. I den grad det er noe mønster blant de parene vi intervjuet, er det at svært få kan huske at de fikk eller ba om ekstern rådgivning i forbindelse med paretablering. En del forteller imidlertid at de diskuterte spørsmålet om de skulle velge samboerskap eller ekteskap. Geir fortalte at han kunne tenke seg å være samboer, men kona ønsket at de giftet seg fordi hun opplevde

det som økonomisk tryggere. Han husker at de hadde en diskusjon på hva som ville skje i tilfelle de skilte seg. Geir hadde en oppfatning av at det knapt hadde noen betydning rent juridisk om en er gift eller samboer «for hvis du har vært samboere over tre år så gjelder jo de samme reglene som for om du er gift»²⁰.

I den grad parene har fått noen råd har det gjerne skjedd i forbindelse med gårds-overdragelse. De som forteller at de hadde rådgivere oppgir at de hadde fått råd fra sin regnskapsfører og noen forteller at de kontaktet advokat. Regnskapsførerne er gjerne inne i bildet i forbindelse med overdragelse av landbrukseieendommen og i så måte er det gjerne rådgivning om hva som lønner seg rent økonomisk med blant annet tanke på skatt og arveavgift. Trude fortalte at hun og samboeren inviterte regnskapsføreren på besøk og «han var helt klar på hva vi måtte gjøre, og det gjorde vi». Flere forteller at regnskapsfører har anbefalt giftermål framfor samboerskap. Autoriserte regnskapsførere gir økonomisk rådgivning, og advokater er de som i prinsippet gir juridisk rådgivning.

En del forteller også at foreldre eller annen familie har kommet med synspunkter, men da mer i retning av at paret burde skrive en avtale og søke eksternt hjelp for å sikre sine rettigheter. Vigdis forteller at da hun ble samboer med Viktor, opplevde hun at foreldrene maste veldig på henne om at Viktor og hun måtte ha avtaler. «De var opptatt av at jeg ikke plutselig en dag skulle sitte igjen uten noen verdens ting, hvis det gikk galt da», forteller hun. Vigdis og Viktor hadde hjelp av en advokat og det var han som kom med forslagene til hva som skulle stå i avtalen. Det virket veldig greit, ifølge Vigdis, selv om verken hun eller Viktor husket hva som sto i avtalen. Så lenge parforholdet fungerer greit er det ikke behov for å tenke på hva som står i en eventuell samboeravtale, det er først når en eventuelt skiller lag at avtalen blir satt på prøve.

Berit fortalte at de som samboere fikk beskjed fra landbrukskontoret om å gifte seg for det var den eneste muligheten til å fordele inntekten fra gården. De valgte likevel å ikke gifte seg. Det Berit her sannsynligvis sikter til er at hvis samboere skal eie og drive en gård sammen må de skrive en egen driftsavtale. Dersom de giftet seg ville ikke det være nødvendig.

Rådgivning ved samlivsbrudd

Generelt viser intervjuene at samlivsbruddene har vært relativt ensomme prosesser. De følelsesmessige problemene i forbindelse med en skilsmisse har for noen vært vanskelig å håndtere, og her har de ikke hatt så mange støttespillere. Dette kan skyldes både at de som opplever samlivsbrudd selv ikke ber om hjelp eller at nærmiljøet er redd for å 'blande seg inn' og ta parti. Flere av de vi intervjuet fortalte at de unngikk

20 Dette er ikke riktig i henhold til dagens lovverk. Samboere har ikke de samme rettigheter som gifte, se for øvrig kapittel 2.

å fortelle om sine problemer fordi de ikke ønsket at det skulle prates om dem i bygda. Dagrun var opptatt av at det var mye en ikke burde snakke om utenfor familien. Hun hadde erfart at det kunne gi grobunn for bygdeprat i mange år. Med unntak av ei nær venninne ville hun ikke dele sine problemer med andre. En av de andre kvinnene fortalte at da hun «sto med begge føttene oppi dette her, følte jeg ikke at jeg hadde støtte ifra noen kant i det hele tatt». Hun mente at det var den som var fra bygda og som satt med gården, som fikk støtte.

Når det gjelder den praktiske delen av samlivsbruddet, viser intervjuene at det i første rekke handler om å finne et nytt sted å bo for den som flytter ut, og for de som har hjemmeboende barn å finne gode ordninger for barna. Mange forteller om besøk på familievernkontor og megling uten at det har endret på beslutningen om skilsmisse, men de har hatt hjelp til å lage avtaler om besøksrett og samværsrett.

Når det kommer til den juridiske og økonomiske delen av oppgjøret, har intervjuene vist at noen har klart å bli enige uten ekstern rådgivning. De fleste har imidlertid trukket inn ulike instanser for å få råd og hjelp. Det kan være advokater, bondelag, regnskapsfører, landbrukskontor og den lokale banken. I noen få tilfeller har også familie og venner blitt brukt som rådgivere.

Helge fortalte at han og kona fikk en takstmann på gården som satte en takst. Deretter trakk de fra gjelden og kom fram til et beløp som Helge skulle betale til ekskona. Han forteller at de «satt ved kjøkkenbordet og drakk kaffe og så delte vi det [boet] da». Deretter fikk de en advokat til å skrive det formelle som de begge skrev under på. Helge fikk hjelp i banken og tok opp lån for å betale ut kona det hun skulle ha. John på sin side sier dette kort: «Vi ble enige. Hun (kona) satte – bare forlangte et beløp.» I likhet med Helge og John fortalte Geir om et relativt enkelt oppgjør. Geir var klar på at han ikke følte noe behov for å snakke med regnskapsfører eller andre. «Jeg følte egentlig at jeg hadde kontrollen på de lover og regler som gjaldt.»

Dersom paret ikke selv kom til enighet eller det var uklart hvordan oppgjøret skulle skje, tok en eller begge parter kontakt med advokat. Noen var i utgangspunktet skeptiske til å bruke advokat fordi de mente det kunne øke konfliktnivået, men det ble likevel nødvendig for å komme fram til en løsning. En annen grunn til at noen var skeptiske til å bruke advokat var at de visste at det i praksis var så lite å dele på at det ville bli uforholdsmessig dyrt å betale en advokat. Bondelaget har en ordning med en times gratis advokathjelp til sine medlemmer, men mange hadde en klar oppfatning av at Bondelaget i første rekke støttet egne medlemmer og i praksis den som hadde gården. Berit sa det slik: «Det er klart at innenfor landbruket får du gratis advokathjelp fra Bondelaget, men det er jo for den som sitter på gården og er bondelagsmedlem.» Astrid ringte det regionale Bondelaget for å høre om de hadde en advokat hun kunne bruke, men «da fikk jeg høre at jeg ikke fikk bruke Bondelaget fordi han [eksmannen] ble representert av dem». For Astrid løste det seg ved at hun fikk en advokat annet sted fra og fri rettshjelp. Frida måtte skaffe seg en advokat da eksmannen, som hadde flyttet fra gården, fikk hjelp av advokat til å stille krav. Hun

engasjerte en lokal advokat for «advokatene til Bondelaget sitter jo i Oslo – jeg trengte en her, som jeg kunne snakke med».

Selv om noen brukte advokat var det ikke alltid at de fulgte rådene. Som vi tidligere har omtalt mente Dagrums advokat at hun var for snill i sine krav, men Dagrun framholdt at «det er sånn det skal være, for det er det jeg kan leve videre med». Petra fortalte at hun hadde fått tak i en dyktig og tøff advokat, men hun måtte «holde han litt i tømme, for han hadde jo kunnet tenkt seg å kjøre ganske hardt, kjøre det til et offentlig skifte». Dette ønsket ikke Petra av flere grunner, det ville koste for mye og det kunne bety at gården måtte gå til tvangssalg, og det ønsket hun ikke.

6.6 Oppsummering

Våre intervjuer har vist at svært få av parene har fått juridisk eller økonomisk rådgivning da de etablerte seg som par på en gård. De som har hatt rådgivning har i stor grad fått det i forbindelse med selve gårdsovertakelsen. Dersom en av partene allerede hadde overtatt gården før parinngåelse, virker det mer tilfeldig.

Vi har gjennom intervjuene sett at noen landbrukspar har et svært bevisst forhold til sine rettigheter, mens andre knapt har diskutert dette. Felles for mange av de som har opplevd et samlivsbrudd er at de råder andre som etablerer seg på gård til å diskutere økonomi i starten av forholdet, og bli enige om avtaler som sikrer begges interesser. Det er særlig kvinner som argumenterer med at den som forelsker seg i en bonde og flytter til en gård, må være oppmerksom på fallgruvene og sikre at en ikke risikerer å stå tomhendt igjen om det blir samlivsbrudd og en må flytte fra gården.

Intervjuene har vist at i en del av de tilfellene det har vært brudd, har en avtale gjort situasjonen enklere for de involverte. Samtidig er det ikke slik at en avtale nødvendigvis sikrer begges interesser. Som vi så i analysen av ektepaktene i kapittel 5, inneholdt de i liten grad momenter som sikret tilgiftet parts rettigheter. Det betyr at en ektepakt med avtalt særøie i realiteten kan begrense de rettighetene som er regulert i dagens lovverk for ektefeller og dermed kan tilgiftet komme dårligere ut med en ektepakt enn uten en slik. I vårt intervjumateriale har vi imidlertid funnet eksempler på at ektepar har avtalt kompensasjon til tilgiftet ektefelle dersom gården var den enes særøie. Vi har også sett at i en del tilfeller avtaler paret noe annet ved bruddet enn det som står i avtalen, noe de fritt kan gjøre dersom begge er enige.

Vårt intervjumateriale understreker det mange rådgivere forteller, det er særlig samboere som er dårlig sikret dersom de ikke skriver en samboeravtale som gir den tilflyttede rettigheter eller vederlag basert på dennes bidrag. Bidrag kan eksempelvis være arbeid på eller investeringer i gården. Det å ha diskutert og blitt enige om hvordan de skal organisere samlivet med hensyn til rettigheter og plikter og eventuelt opprette formaliserte avtaler, har for mange vært viktig og bevisstgjørende. Mangel på kommunikasjon og usikkerhet omkring egne rettigheter var vanskelig å leve med.

«Det er vanskelig med lover og regler, hva som er rett altså»

Med denne kommentaren har Ylva satt ord på det våre intervju har avdekket, det råder stor usikkerhet og forvirring rundt regelverket og hvilke rettigheter den enkelte har. Mange synes dette kan være et vanskelig tema å ta opp i starten av et forhold, og intervjuene viser at det ikke nødvendigvis blir enklere senere i samlivet. Mange er usikre på sine rettigheter og hvilke regler som gjelder. Så lenge parforholdet fungerer godt er det da heller ikke en problemstilling som får mye oppmerksomhet i hverdagslivet. Først når samlivsbruddet er en realitet, dukker mange ubesvarte spørsmål opp og de må løse både praktiske, emosjonelle og økonomiske problemstillinger og dilemma. Intervjumaterialet har vist at det ikke er enkle løsninger og fasitsvar på hvordan bruddoppgjøret skal gjennomføres. Selv med en avtale som regulerer de økonomiske forholdene, ser vi i praksis at de involverte tar mange andre hensyn enn de rent juridiske. Mange, og særlig kvinnene, snakker om rettferdighet og verdighet. De ønsker at oppgjøret skal gjennomføres på en måte som også ivaretar den andre parten. På denne måten vil de også selv komme bedre ut, om ikke økonomisk, så i det minste rent følelsesmessig.

Mange sliter etter et samlivsbrudd. I vårt materiale er det særlig mennene som har fått psykiske problemer i forbindelse med samlivsbruddet, og det har i perioder ført til problemer med gårdsdrifta. Ingen av gårdene er blitt lagt ned som følge av samlivsbrudd, men vi har sett at noen har måttet legge om drifta. De som har flyttet fra gården har opplevd økonomiske utfordringer med å etablere seg på nytt, men alle har greid seg bra. Vi ser ikke bort fra at det er en av grunnene til at de har orket å dele sine erfaringer fra samlivsbruddet med oss. På den andre siden var det også et sterkt ønske om å formidle hvor vanskelig et samlivsbrudd på gård kan være. Ved å dele sine erfaringer ville de bidra til økt åpenhet omkring temaet og kanskje også hjelpe andre til å unngå å komme i samme sårbare situasjon.

7. Sluttkommentarer

«Det er jo noe spesielt med en gård – det er ikke bare å selge siloen»

Samlivsbrudd i landbruket innebærer ekstra utfordringer ved bruddoppgjøret. En av dem er at det kan dreie seg om store verdier, men at disse er bundet opp i bygninger og driftsapparat som ikke kan realiseres uten at det går utover næringsdrifta på gården. En annen utfordring er at hjem og arbeidsplass er knyttet sammen, gården har ofte vært i den ene familiens eie i flere generasjoner og det er gjerne forventninger knyttet til at gården skal føres videre til neste generasjon. Videre er husholdets økonomi i stor grad sammenvevd med gårdsøkonomien, og dette kan skape ekstra utfordringer for familiebruket ved samlivsbrudd. Det er en realitet at skilsmisser blant landbruksbefolkningen øker og det blir flere samboere. Annen forskning viser at det er flere samlivsbrudd blant samboere enn gifte (Noack 2010), og det betyr at det er flere samlivsbrudd i landbruket enn hva skilsmissestatistikken viser. Økningen i samlivsbrudd berører ikke bare det enkelte paret og deres familie, men det vil også kunne bety et strukturelt problem for landbruket. Et brudd kan innebære at gårdsdrifta trues og føre til økonomiske og driftsmessige vansker. Produksjonen blir dårligere og i verste fall kan det innebære en nedleggelse.

Dette forskningsprosjektet har vist at det er behov for en større bevissthet rundt hva samliv på gård innebærer og hva et samlivsbrudd kan medføre. Stadig flere som gifter seg eller blir samboere med en bonde har en annen bakgrunn og kjenner lite til rammene et liv på en gård gir. Dette kan gjøre det vanskeligere for de som kommer utenfra å forstå premissene for og konsekvensene av ulike valg. Rådgivning til landbrukspar i en etableringsfase kunne med fordel vært bedre, slik at det ble lettere for paret å ta opp spørsmål rundt økonomi, eierskap og avtaler.

Landbruket som næring går gjennom en utvikling der produksjonsenhetene vokser, kapitalkravene blir større og gjeldsbyrden øker. Videre gir nye organisasjonsformer, som for eksempel samdrifter der flere eiere går sammen om felles fjøs, en ny type utfordring med hensyn til eierskap og formuesforhold mellom ektefeller og samboere i landbruket. Dette øker viktigheten av at landbruksparet reflekterer over spørsmålene knyttet til avtaler som regulerer formuesforholdene. Tema omkring avtaler for samboere og ektepar burde være et naturlig samtaleemne i landbruksorganisasjonene og blant landbruksbefolkningen.

For å oppsummere spissformulerer vi hovedfunnene i prosjektet. Ut fra denne innsikten presenterer vi noen av de spørsmålene landbrukspar må reflektere over for å kunne ivareta begge partenes interesser.

Hovedfunn fra prosjektet:

- Skilsmisser øker i landbruket
- Samboerskap blir mer vanlig

- Bare en liten andel samboere har samboeravtale
- Ektepakt opprettes for å sikre gårdeier
- Ektepakt blir ikke brukt til å sikre tilflyttet ektefelle
- Mye usikkerhet blant landbrukspar omkring regelverk som regulerer parets økonomi, eiendoms- og formuesforhold
- Krevende tema å ta opp med partner
- Tilfeldig hvilken rådgivning paret får eller søker
- Ulike par krever ulike løsninger, ikke ett fasitsvar
- Mange er svært sårbare ved samlivsbrudd
- Kompliserte oppgjør
- Høyt konfliktnivå rundt samlivsbrudd

Landbrukspar må ha kunnskap for å gjøre gode valg. Spørsmål landbrukspar må reflektere over og eventuelt søke ekspertkompetanse for:

- Hvilke juridiske konsekvenser har de ulike samlivsformene (samboerskap og ekteskap)?
- Hvis en eller begge parter har særkullsbarn, hvilke juridiske implikasjoner har det?
- Jurister anbefaler samboeravtale (og testamente), men hva skal avtalen inkludere?
- Er ektepakt et godt alternativ – hvordan kan i så fall begges interesser sikres?
- Hva passer for oss? En standard avtale vil ikke omfatte alle relevante forhold som:
 - Hvordan verdsette og kompensere arbeidsinnsats i gårdsdrifta, omsorgsarbeid, tapte lønnsinntekter, pensjonspoeng?
 - Hvordan sikre tilflyttedes investeringer på gården, enten det er fra lønnsinntekt, egenkapital eller andre midler?
 - Hvordan sikre gården og videre drift ved eventuelt samlivsbrudd?
- Er det fornuftig å skille driftsøkonomi, husholdsøkonomi og personlig økonomi og eventuelt hvordan skal det gjøres?
- Hvordan unngå at en av partene betaler forbruksvarer, mens den andre bygger opp egenkapital ved å investere i varige verdier?
- Hvem tar opp lån, og hvilke konsekvenser får dette og gjeldens størrelse ved et samlivsbrudd?
- Er situasjonen etter noen år forandret slik at en på nytt skal vurdere spørsmålet om avtale (ektepakt, samboeravtale), eller endre på innholdet i allerede inngått avtale?

Referanser

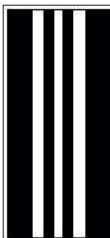
- Bolstad, Tove M. (1994): Om kårkontrakter og om tilgiftede kvinners eiendomsforhold til gårder. Kvinnerettslige studier nr. 35, Institutt for offentlig retts skriftserie nr. 6/1994. Oslo: Institutt for offentlig rett, Universitet i Oslo.
- Bolstad, Tove M. (1995): *Eiendomsforhold til gårder – om kårkontrakter og tilgiftedes rettigheter*. Oslo: Landbruksforlaget.
- Bolstad, Tove M. (2003): Odel i spenn mellom slekt, familie og marked - noen av odelsrettens mange sider på familiebruket. Kvinnerettslige arbeidsnotater nr. 60. Oslo: Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo.
- Dine Penger (2007): Nr. 7/2007.
- Fjellhammer, Eivinn (2007): Gjeld blant norske bønder og utviklingen i markedet for driftskreditt. Notat 2 – 2007. Oslo: Landbrukets Utredningskontor.
- Follo, Gro og Marit S. Haugen (2010): Sivil status i landbruket. Ekteskap, samboerskap og skilsmisser. Rapport 3/10. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Jusstorget.no (2009): Samboerkontrakt. Hentet 14.08.2012 fra:
<http://www.jusstorget.no/article.asp?Key=2&FagKey=33&ArtKey=148>
- Logstein, Brit (red.) (2010): Trender i norsk landbruk 2010. Frekvensrapport. Rapport 4/10. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- LOV 1965-06-18 nr 06: Lov om sameige.
- LOV 1991-07-04 nr 45: Lov om rett til felles bolig og innbo når husstandsfellesskap opphører [husstandsfellesskapsloven].
- LOV 1991-07-04 nr 47: Lov om ekteskap.
- Lødrup, Peter og Tone Sverdrup (2004): *Familieretten* (5. utg.). Oslo: Institutt for privatrett, Universitetet i Oslo.
- Milford, Anna Birgitte og Torbjørn Haukås (2011): Økonomisk inntjening over tid sett i lys av partners involvering. I Marianne E. Fostervold (red.) Jo mere vi er sammen, jo rikere vi blir? – Betydningen av partners involvering i gårdsdrift. Rapport 2/2011. Steinkjer: KUN, s. 13-29.
- Moxnes, Kari (1990): *Kjernesprengning i familien? Familieforandring ved samlivsbrudd og dannelse av nye samliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Noack, Turid (2010): *En stille revolusjon: Det moderne samboerskapet i Norge*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Rognstad, Ole og Trond Amund Steinset (2010): Landbruket i Norge 2009. Statistiske analyser (SA 116). Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- SSB (2010): Statistikkbanken, 10 Næringsvirksomhet, 10.04 Jordbruk og skogbruk. Hentet 2010 fra: http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/Default_FR.asp?Productid=10.04&PXSid=0&nvl=true&PLanguage=0&tilside=selecttable/MenuSelP.asp&SubjectCode=10

Vedlegg

Vedlegg 1: Skjema for ektepakt

Vedlegg 2: Veiledning, Samboeravtale, Testamente (JURK)

Vedlegg 3: Eksempel på samboeravtale (DnB)

Ektepakt

Ektepaktregisteret
8910 Brønnøysund

Innsender

Etternavn, fornavn og mellomnavn / Firmanavn		Kundenummer i Brønnøysundregistrene
Adresse		Telefon
Postnummer	Poststed	

Ektefelle 1

Fødselsnummer (11 siffer)	Etternavn	Fornavn og mellomnavn
Adresse		
Postnummer	Poststed	

Ektefelle 2

Fødselsnummer (11 siffer)	Etternavn	Fornavn og mellomnavn
Adresse		
Postnummer	Poststed	

I. Ekteskapelig status

- Vi er ektefeller
- Vi akter å inngå ekteskap

II. Avtale om

- Første gangs opprettelse av ektepakt
- Ektepakt som opphever tidligere inngått(e) ektepakt(er)
- Ektepakt som supplerer/endrer tidligere inngått(e) ektepakt(er)

Ekteskapsloven kapittel 9 regulerer ektefellenes adgang til ved avtale å fravike lovens regler om formuesordningen. Ektepaktblanketten gir ikke en uttømmende oppregning av hvilke avtaler om formuesordningen som kan inngås mellom ektefeller, jf. ekteskapsloven kapittel 9 og §§ 37 og 50. Avkryssingsalternativene kan også suppleres med nærmere vilkår i henhold til ekteskapsloven §§ 42-44. I de tilfeller hvor det fremgår av ektepaktblanketten skal avkryssingsalternativene suppleres nærmere på side 3 i ektepakten. Avtaler og vilkår for øvrig reguleres i supplerende tekst på side 3.

Ekteskapsloven kapittel 9, samt §§ 37 og 50 gir en uttømmende regulering av hvilke avtaler om formuesordningen som kan inngås, og hvilke vilkår som kan stilles. Ekteskapsloven kapittel 11 gir regler om de formkrav som må være oppfylt for at ektepakten skal være gyldig.

Dato	Underskrift ektefelle 1
Dato	Underskrift ektefelle 2

Etter inngåelse av denne ektepakt gjelder følgende avtale:

(Valg av formuesordning markeres med kryss)

III. Gave

- Ektepakten inneholder gave mellom ektefellene, jf. ekteskapsloven § 50
(Hva som er gaven og hvem som er giver/mottaker må spesifiseres i supplerende tekst på side 3)

IV. Særeie

- Vi skal ha fullt særeie, jf. ekteskapsloven § 42, 1. ledd
(Alle eiendeler er unntatt fra deling ved ekteskapets opphør)
- Vi skal ha delvis særeie, jf. ekteskapsloven § 42, 2. ledd
(Enkelte eiendeler er unntatt fra deling ved ekteskapets opphør. Må spesifiseres i supplerende tekst på side 3. Det må angis hvem sitt særeie eiendelene tilhører)

V. Særeie i live, felleseie ved død

- Særeie blir felleseie ved død, jf. ekteskapsloven § 42, 3. ledd
(Avtale om unntak fra deling opphører uavhengig av hvem som dør først. Avtalen kan begrenses til bare å gjelde dersom en bestemt av ektefellene dør først. Dette må eventuelt spesifiseres i supplerende tekst på side 3)

VI. Uskifte med særeie

- Vi skal begge ha rett til å sitte i uskiftet bo med den annens særeie, jf. ekteskapsloven § 43, 1. ledd
(Gjenlevende ektefelle har fri rådighet over boformuen i levende live med de begrensninger arveloven setter. Avtalen kan begrenses til bare å gjelde dersom en bestemt av ektefellene dør først. Dette må eventuelt spesifiseres i supplerende tekst på side 3)

VII. Felleseie

- Vi skal gjenopprette felleseie for hele særeiet, jf. ekteskapsloven § 46, 1. ledd
- Vi skal gjenopprette felleseie for deler av særeiet, jf. ekteskapsloven § 46, 1. ledd
(Må spesifiseres i supplerende tekst på side 3)

VIII. Felleseie – Unntak fra skjevdeling

- Formuen skal ikke skjevdeles, jf. ekteskapsloven § 44, 1. ledd
(Avtalen kan begrenses til å gjelde en bestemt ektefelles formue eller deler av denne. Dette må eventuelt spesifiseres i supplerende tekst på side 3)

IX. Felleseie – Skjevdeling i live, likedeling ved død

- Skjevdelingsformuen blir likedelt ved død, jf. ekteskapsloven § 44, 3. ledd
(Avtalen kan begrenses til bare å gjelde dersom en bestemt av ektefellene dør først. Dette må eventuelt spesifiseres i supplerende tekst på side 3)

Dato	Underskrift ektefelle 1
Dato	Underskrift ektefelle 2

Supplerende tekst

Her kan det som reguleres i ektepakten spesifiseres og utdypes. For øvrig kan det inntas bestemmelser som etter loven kan avtales i ektepakts form, og som er gjenstand for tinglysing etter tinglysningsloven § 34. Omhandler ektepakten fast eiendom må partene oppgi gårdsnummer, bruksnummer, eventuelt festenummer og/eller seksjonsnummer, samt hvilken kommune eiendommen ligger i. For borettslagsandeler må andelsnummer og borettslagets organisasjonsnummer oppgis. En ektepakt som overdrar fast eiendom fra den ene ektefellen til den andre, må dessuten tinglyses på eiendommens blad i Grunnboken for å få rettsvern mot ektefellenes kreditorer, jf. ekteskapsloven § 55, 2. ledd. Partene må selv besørge en eventuell tinglysing i Grunnboken.

Dato	Underskrift ektefelle 1
Dato	Underskrift ektefelle 2

GA-4379B Elektronisk utgave

Side 3 av 4

For øvrig avtaler vi følgende som ikke er gjenstand for tinglysing i Ektepaktregisteret:

Underskrifter

Ektepakten må underskrives i henhold til formkravene i ekteskapsloven § 54.

Ektefelle 1	Sted, dato og underskrift
Ektefelle 2	Sted, dato og underskrift

Vi bevitner at partene har opprettet og underskrevet denne ektepakt i vårt nærvær/vedkjent seg sine tidligere underskrifter i vårt nærvær. Vi er begge myndige ved full sans og samling.

Vitne	Sted, dato og underskrift
Vitne	Sted, dato og underskrift

Plass for tinglysingsattest:

Ektepaktregisteret har utarbeidet en brosjyre som er veiledende ved opprettelse av ektepakt. Brosjyren og ektepaktblankett kan bestilles fra:

Brønnøysundregistrene
Ektepaktregisteret
8910 Brønnøysund

www.brreg.no

Telefon 75 00 75 00

GA-4379B Elektronisk utgave

Side 4 av 4

Turkø
juridisk rådgivning
for kvinner
stiftet 1974

SAMBOER- AVTALE

- **Veiledning**
- **Samboerkontrakt**
- **Testament**

VEILEDNING FOR UTFYLING AV SAMBOERAVTALE

Det er ingen egen lov som spesielt regulerer de økonomiske forhold mellom samboere, men både sameieloven av 1965, husstandsfellesskapsloven av 1991 og arveloven av 1972 kan komme til anvendelse og regulere enkelte sider av samboerforholdet. Nærmere juridisk informasjon og veiledning kan dere få ved å kontakte JURK.

Ekteskapsloven kommer ikke til anvendelse på et samboerforhold, men det er full avtalefrihet. Dette betyr at dere kan avtale hva dere vil.

En samboeravtale bør avklare alt vedrørende eierforhold, gjeldsforpliktelser, forpliktelser partene har ovenfor hverandre og hvorledes en deling skal foretas ved et eventuelt samlivsbrudd. JURK anbefaler at det opprettes en skriftlig samboeravtale.

LES VEILEDNINGEN NØYE VED UTFYLING AV SAMBOERAVTALEN. VEILEDNINGEN KAN OGSÅ BRUKES SOM MAL VED UTFORMING AV EGEN AVTALE.

Generelt om utfyllingen:

- Stryk ut punkter som ikke er relevante for deres tilfelle.
- Begge parter bør ha en kopi av kontrakten. Selve kontrakten bør oppbevares på et trygt sted, for eksempel i bankboks eller hos en nøytral tredjemann.
- Der hvor man i avtalen har krysset av for punktet "i henhold til særskilt avtale", bør denne legges ved.
- Dersom man ønsker å endre eller legge til nye punkter i avtalen, strykes de gamle punkter ut og nye endringer vedlegges.

1. EIENDOM OG LØSØRE

1.1 BOLIG/ BOLIGGJELD

Det er viktig at eierforholdet klart fremgår av avtalen. Den enkeltes eierandel føres opp i prosent. Dersom boligen er den enes eieeie, oppføres denne med en eierandel på 100 %. I tillegg bør eierandelene fremgå av skjøtet. Skjøtet tinglyses på tinglysningskontoret i eiendommens tinglysingsdistrikt.

Det må avtales hvordan boliggjelden skal fordeles mellom partene (ansvar innad). Dette er særlig viktig hvor det bare er den ene parten som står ansvarlig for gjelden overfor kreditor (ansvar utad). Ved et samlivsbrudd vil den som formelt har påtatt seg ansvaret for lånet, fortsatt være ansvarlig overfor kreditor, men avtalen vil da gi grunnlag for å kreve den andre part for dennes andel av gjelden. Dette kan være praktisk der den ene i perioder er hjemmевærende og tar ansvar for hjem og barn, men ikke har egen lønnsinntekt.

1.2 PROGRESSIV EIERFORDELING

Progressiv fordeling betyr at dere avtaler at eierforholdet skal endres/utvikles over tid. For eksempel at dere i år 2010 har en eierandel på 20/80, men i 2020 skal eierandelen være 50/50.

2. FRITIDSEIENDOM

Fylles ut på samme måte som punkt 1. Ansvar for gjeld fremkommer av punkt 10.

3. BILER

Bilens formelle eier fremgår av motorvognregisteret i Brønnøysund. Det er derfor særlig viktig å regulere det reelle eierforhold i avtalen dersom bilen er i sameie mellom partene. Ansvar for gjeld på bilen må fremkomme av punkt 10.

4. CAMPINGVOGN, MOTORSYKKEL, BÅT, TILHENGER, ANNET

Tilsvarende som for punkt 3.

ORDFORKLARING

Når det i punkt 1 til 4 brukes uttrykket "alle utgifter", menes utgifter knyttet til vedkommende formuesobjekt, for eksempel påkostnings- og vedlikeholdsutgifter. Utgifter knyttet til forbruk, for eksempel strøm, reguleres i punkt 11.

5. VANLIG INNBO

Se avtalens punkt 5.

6. ANDRE EIENDELER, KUNST OG ANTIKVITETER

Se avtalen punkt 6.

7. SELSKAP (FIRMA)

Se avtalen punkt 7.

8. BANKINNSKUDD OG PENGEFORHOLD (aksjer/obligasjoner/ fordringer)

Se avtalen punkt 8.

9. FORSIKRINGER OG ERSTATNINGER

Innbeforsikringen bør partene ha i fellesskap. Ved en eventuell forsikringsutbetaling fordeles erstatningsbeløpet i henhold til eierforhold.

10. GJELD OG FORPLIKTELSER (unntatt boliglån)

Lån som er tatt opp i fellesskap vil ofte være billån og forbrukslån. Dersom noe annet ikke er avtalt, vil partene som regel være ansvarlig for en halvpart hver. Se avtalens punkt 1.3

11. UTGIFTSDEKNING UNDER SAMLIVET

Arbeid i hjemmet og omsorgsarbeid for barn likestilles med lønnet arbeid. Dette innebærer at arbeid i hjemmet anses for å ha økonomisk verdi. Den hjemmearbeidende og den med mest inntekt anses for å anskaffe formuesgjenstandene i fellesskap, og blir dermed å anse som sameiere i disse. Dette prinsippet ble slått fast av Høyesterett først for ekteskap jf. Rt.1975 side 220, og senere i samboerforhold jf. Rt 1978 side 1352.

12. DELING VED SAMLIVSBRUDD

VEDERLAG (ØKONOMISK KOMPENSASJON)

Utgangspunktet ved et økonomisk oppgjør etter samlivsbrudd er at hver av partene beholder sitt. Det forekommer imidlertid at en slik deling ikke gjenspeiler den reelle innsats partene har presentert under samlivet. Et vederlag har til formål å rette opp slike skjevheter.

Husarbeid, omsorgsarbeid, vedlikeholds- og oppussingsarbeid og andre bidrag av økonomisk art kan medføre at den ene parten ved samlivsbrudd kan kreve et vederlag for sin innsats under samlivet.

Uavhengig av hva partene avtaler, er en part i ettertid likevel ikke avskåret fra å kreve et vederlag fra den andre på bakgrunn av sitt bidrag til fellesskapet. Se avtalen punkt 12.

13. ANNEN FAST EIENDOM

Se avtalen punkt 13.

14. REGISTRERBARE EIENDELER OG ANDRE EIENDELER

Se avtalen punkt 14.

15. VANLIG INNBO

Med "omsetningsverdi" menes den verdien som tilsvarer det en brukt gjenstand kan selges for på delingstidspunktet.

16. DISPOSISJONSRETT

Med "rettslig disposisjon" menes for eksempel salg, pantsettelse eller stiftelse av bruks- og leierettigheter.

Med "faktisk disposisjon" menes bruk av eiendommen/gjenstanden.

Med "ordinær bruk" menes normal bruk av eiendommen eller gjenstanden. Det innebærer at eiendommen eller gjenstanden ikke kan benyttes til andre formål enn det som er vanlig bruk.

Hva som er "vesentlig tap" må vurderes konkret i forhold til eiendommen eller gjenstandens verdi.

17. GJELD KNYTTET TIL FAST EIENDOM/ EIENDEL

Når den ene parten overtar fast eiendom eller gjenstand, samt gjeld knyttet til dette, er det viktig å være oppmerksom på at en avtale mellom partene om å overføre gjelden ikke får virkning overfor långiver. Långiver kan altså fortsette å kreve full dekning av den som ikke overtar boligen og gjelden knyttet til denne. Det er derfor viktig å ta kontakt med långiver for å inngå avtale med denne om at man blir fri fra sitt gjeldsansvar overfor långiver.

Det bør fremgå av avtalen når kjøpesummen skal betales.

18. BANKINNSKUDD OG PENGEFORHOLD

Se avtalens punkt 18.

19. SAMLIVSOPPHØR VED DØD

Når samlivet opphører ved at den ene samboeren dør, må man først fastslå hvem av samboerne som eide hvilke eiendeler, og hvem som var ansvarlig for hvilken gjeld. Deretter må man finne ut hvem som skal arve det den avdøde etterlater seg. Partene må i kontrakten velge om de skal arve hverandre eller ikke. Samboere uten felles barn har ingen automatisk arverett etter hverandre.

Samboere som har bodd sammen i fem år forut for dødsfallet har rett på 4G (grunnbeløpet) i arv uten hensyn til arvelaterens livsarvinger. Imidlertid må det opprettes testament for at samboeren skal få rett på arven.

Samboere som har, har hatt eller venter barn sammen har en automatisk arverett på 4G, uten hensyn til livsarvingene. Dersom man ønsker at samboeren skal arve mer enn 4G må det fastsettes i testament.

Samboere som har, har hatt eller venter barn sammen har for enkelte verdier mulighet til å sitte i uskiftet bo. Gjenlevende samboer kan ta over felles bolig med innbo og bil, uten å skifte med avdødes arvinger. Dersom samboerne hadde en fritidseiendom som var til felles bruk, kan denne også overtas uskiftet med innbo. Dersom samboerne ønsker at også andre verdier skal inngå i uskifteboet, må dette fastsettes i testament før dødsfallet. Dersom det ikke er opprettet slikt testament, kan den gjenlevende samboeren likevel sitte i uskifte med andre verdier dersom arvingene til den avdøde samtykker til dette. Hvis den avdøde samboeren har barn med andre enn gjenlevende samboer, såkalte særkullsbarn, må disse samtykke til at gjenlevende samboer skal få sitte i uskifte.

Samboere som ikke har levd sammen de siste fem årene for dødsfallet, men som likevel ønsker å arve hverandre,

må opprette testament. Barn etter arvelateren har en lovbestemt arverett på 2/3 av foreldrenes formue begrenset opptil en million. Har man livsarvinger, kan man dermed ikke testamentere bort mer enn 1/3 av sin nettoformue.

Ved undertegningen av testamentet er det meget viktig at formkravene er oppfylt. Testamentsvitnene skal være myndige. De skal være tilstede samtidig ved undertegning. Partene skal underskrive testamentet mens vitnene er tilstede, eller vedkjenne seg underskriften med begge vitnene tilstede.

Nærmere informasjon om arv- og testamentsreglene kan fås ved å kontakte JURK, advokat eller andre rettshjelpere. Du kan også bestille brosjyren "Arv" ved å henvende deg til JURK.

Husstandsfellesskapsloven regulerer rett til felles bolig og innbo ved opphør av samlivet. Loven gjelder både når samlivet opphører ved død og når det opphører på annen måte. Vilklårene for å overta bolig og innbo etter husstandsfellesskapsloven er at partene har bodd sammen i minst to år, eller at de har hatt, eller venter barn sammen.

Oslo 2011 © JURK

HVA er JURK?

JURK består av kvinnelige jusstudenter som gir gratis råd og veiledning i juridiske spørsmål.

Vi er en uavhengig organisasjon, og vårt formål er å bedre kvinners rettslige stilling ved å yte gratis rettshjelp.

HVEM kan JURK hjelpe?

Vi tilbyr juridisk hjelp til alle kvinner uansett alder, økonomi og bosted.

HVORDAN kan JURK hjelpe deg?

Vi gir råd og veiledning i konkrete saker. Vi kan for eksempel hjelpe deg med spørsmål angående familierett, arverett, barnerett, ugift samliv, trygderett, arbeidsrett, boligrett og erstatningsrett. JURK kan også gi generell informasjon på ulike rettsområder.

Telefon:
22 84 29 50
Faksnr:
22 84 29 51

Telefonhenvendelse:
Man kl 09 - 15
Tir kl 17 - 20
Ons kl 09 - 15

Klientmottak:
Tir kl 17 - 20
Ons kl 12 - 15

Adresse:
Arbins gate 7
0253 Oslo
www.jurk.no

SAMBOERAVTALE

Undertegnede.....født.....
og.....født..... har i dag inngått
følgende avtale i anledning samlivet:

Avtalen skal regulere det økonomiske forhold mellom oss under samlivet, og formuesdelingen ved et samlivsbrudd eller dødsfall. Utenom det som er regulert i avtalen her, er det sameielovens regler som kommer til anvendelse i forhold til eiendom og eiendeler som er i sameie mellom partene.

1. EIENDOM OG LØSØRE

1.1 BOLIG / BOLIGGJELD

a)

Boligen i
(adr).....
..... gnr..... bnr..... i
..... kommune eies av partene etter
følgende eierforhold:

(Navn).....eier.....%
(Navn).....eier.....%

Alle utgifter vedrørende boligen, både nåværende og fremtidige, er partene ansvarlige for:

- a I forhold til eierbrøker
b I forhold til særskilt avtale *Vedlegg (...)*

Uavhengig av hvem som er ansvarlig for boliglånet overfor kreditor, er partene ansvarlig seg imellom for lånet på følgende måte:

Lån nr.....i
(finansinst).....er
(navn).....ansvarlig for med.....% og
(navn).....ansvarlig for med.....%

b)

Boligen i
(adr).....
..... gnr..... bnr..... i
..... kommune eies av partene etter
følgende eierforhold:

(Navn).....eier.....%
(Navn).....eier.....%

Alle utgifter vedrørende boligen, både nåværende og fremtidige, er partene ansvarlige for:

- a I forhold til eierbrøker
b I henhold til særskilt avtale *Vedlegg (...)*

Uavhengig av hvem som er ansvarlig for boliglånet overfor kreditor, er partene ansvarlig seg imellom for lånet på følgende måte:

Lån nr.....i
(finansinst).....er

(navn).....ansvarlig for med.....% og
(navn).....ansvarlig for med.....%

1.2 PROGRESSIV EIERFORDELING

- a Partene har avtalt progressiv eierfordeling. *Vedlegg (...)*
b Partene har ikke avtalt progressiv eierfordeling.

2. FRITIDSEIENDOM

Fritidseiendom
(adr).....
.....
gnr..... bnr..... i kommune eies av
partene etter følgende eierforhold:

(Navn).....eier.....%
(Navn).....eier.....%

Alle utgifter vedrørende eiendommen, både nåværende og fremtidige, er partene ansvarlige for:

- a I forhold til eierbrøker
b I forhold til særskilt avtale *Vedlegg (...)*

Ansvar for gjeld avtales i punkt 10.

3. BILER

a)

Bil reg nr eies av partene etter følgende eierforhold:

(Navn).....eier.....%
(Navn).....eier.....%

Alle utgifter vedrørende denne bilen er partene ansvarlige for:

- a I forhold til eierbrøker
b I henhold til særskilt avtale *Vedlegg (...)*

Ansvar for gjeld avtales i punkt 10.

b)

Bil reg nr eies av partene etter følgende eierforhold:

(Navn).....eier.....%
(Navn).....eier.....%

Alle utgifter vedrørende denne bilen er partene ansvarlige for:

- a I forhold til eierbrøker
b I henhold til særskilt avtale *Vedlegg (...)*

Ansvar for gjeld avtales i pkt 10.

4. CAMPINGVOGN, MOTORSYKKE, BÅT, TILHENGER, ANNET

Eiendel.....
reg nr....., eies av partene etter følgende eierforhold:

(Navn).....eier.....%
(Navn).....eier.....%

Alle utgifter vedrørende denne er partene ansvarlige for:

- a I forhold til eierbrøker
b I henhold til særskilt avtale *Vedlegg (...)*

Ansvar for gjeld avtales i punkt 10.

5. VANLIG INNBO

Det innbo hver av partene eide ved samlivets begynnelse er vedkommendes eneeie.

Innboliste, vedlagt som *Vedlegg (...)*, viser eierforholdet for de ulike innbøgenstandene. Vedlegget skal være signert av begge parter for å være gyldig. Nytt innbo påføres vedlegg med ny signatur og dato etter hvert som det erverves.

Innbo som er ervervet i fellesskapet i samboertiden, men som ikke er påført vedlegget, anses for å være i sameie mellom partene med en halvpart hver, med mindre noe annet klart fremgår av forholdene.

6. ANDRE EIENDELER, KUNST OG ANTIKVITETER

Det hver av partene eier ved samlivets begynnelse, er vedkommendes eneeie. Det samme gjelder gjenstander som partene erverver i fremtiden til personlig bruk.

Arv og gave som den enkelte mottar skal være vedkommendes eneeie, uansett om det er til personlig bruk eller ikke. Arv og gave til begge fra den enes familie regnes som vedkommendes eneeie. Gaver til begge fra den enes familie eies av partene med en halvpart hver.

Eiendeler som er ervervet i fellesskap i samboertiden skal eies med en halvpart hver, med mindre annet fremgår av *Vedlegg (...)*.

Vedlegg (...) viser eierforholdet for eiendelene. Nye eiendeler påføres vedlegget etter hvert som de erverves. Eiendeler som ikke er påført, anses å være i sameie mellom partene med en halvpart på hver.

7. SELSKAP (FIRMA)

Firma.....eies
av.....

- Se eventuelt egen avtale. *Vedlegg (...)*

8. BANKINNSKUDD OG PENGEFORHOLD (aksjer/ obligasjoner/ fordringer)

Bankinnskudd, verdipapirer og andre pengefordringer skal være eneeie til den som er registrert som kontoinnehaver, eller eier. Det samme gjelder verdistigning og avkastning av disse.

Felles spare- og forbrukskonti, som disponeres i fellesskap, skal være sameie. Disposisjoner må ikke være i strid med avtaler og forutsetninger som ligger til grunn for felleskontoen.

Dersom en samboer har disposisjonsrett over den andres konto, må disposisjoner ikke være i strid med en lojal bruk av fullmakten.

Sparekonto for barn:

Vårt/ våre barns sparekonto tilhører barnet, og skal disponeres over til barnets beste.

- a Ved samlivsbrudd skal den som barnet bor fast sammen med disponere over kontoen
b Ved samlivsbrudd skal kontoen være sperret til barnet er år. (Maksimalt 18 år)

9. FORSIKRINGER OG ERSTATNINGER

9.1 LIVSFORSIKRING

a Vi har tegnet livsforsikring der vi gjensidig begunstiger hverandre. Eventuell gjenkjøpsverdi er i sameie mellom oss.

b En av oss har tegnet livsforsikring Denne begunstiger den andre part.

Dersom partene har begunstiget hverandre i livsforsikring forplikter de seg til å oppheve begunstigelsen ved samlivsbrudd.

9.2 INNBOFORSIKRING

- Partene har tegnet innboforsikring
 Partene har ikke tegnet innboforsikring

9.3 ERSTATNING FOR PERSONSKADE OG FORSIKRINGSUTBETALING

Erstatning for personskade og forsikringsutbetaling, som er eksempel livsforsikringer og lignende rettigheter, skal være vedkommendes eneeie.

Erstatning for tingsskade skal fordeles ut fra tingens eierforhold.

10. GJELD OG FORPLIKTELSE (unntatt boliglån se punkt 1.1)

Gjeld og forpliktelser som ikke er boliglån og som den ene har pådratt seg, er vedkommende ansvarlig for alene, med mindre noe annet er avtalt nedenfor.

Uavhengig av hvem som står som ansvarlig ovenfor kreditorene, er partene ansvarlig for lån på følgende måte:

a)

Lån nr. i
(finansinst)er
(navn) ansvarlig for
med%
og (navn) ansvarlig for
med%

b)

Lån nr. i
(finansinst)er
(navn) ansvarlig for
med%
og (navn) ansvarlig for
med%

Lån fra andre spesifiseres i *vedlegg (...)*.

11. UTGIFTSDEKNING UNDER SAMLIVET

11.1 UTGIFTSDEKNING

Vi er inneforstått med at arbeid i hjemmet likestilles med lønnet arbeid. Det samme gjelder omsorg for barn.

a Partene bidrar med en halvpart hver til dekning av utgiftene til felles hushold.

b Partene bidrar til felles hushold i forhold til egen økonomi.

c Partene bidrar med annen spesifisert prosent til dekning av utgiftene til felles hushold. (vedlegg...)

11.2 UNDERHOLDSPLIKT

Partene avtaler gjensidig underholdsplikt under samlivet. Dersom den ene parten er ute av stand til å forsørge seg selv under samlivet, har den andre parten plikt til å forsørge denne.

Partene avtaler ikke gjensidig underholdsplikt.

12 DELING VED SAMLIVSBRUDD

Ved samlivsbrudd beholder hver av partene verdier tilsvarende det de eier.

Denne avtalen begrenser ikke partenes rettigheter etter sameieloven og husstandsfellesskapsloven. Avtalen begrenser heller ikke partenes rett til å kreve vederlag, jf. ulovfestet rett (se veiledningen punkt 12).

12.1 FELLESE BOLIG

Ved uenighet om hvem som skal overta boligen, fastsettes verdien til markedsverdi basert på takst foretatt av offentlig godkjent takstmann.

Dersom ingen av partene vil overta boligen, skal denne selges til høystbydende på det åpne markedet. Salgssummen skal deles mellom partene i forhold til eierbrøken. Partene gjør selv opp sin andel av gjelden knyttet til boligen.

Ved uenighet om hvem som skal overta boligen som er i sameie, skal denne selges til høystbydende på det åpne markedet. Hver av partene har forkjøpsrett. Dersom begge vil tre inn i høyeste bud, avgjøres det ved loddtrekning hvem som skal overta boligen.

Det beløp som blir til fordeling etter det ovenstående, justeres i forhold til et eventuelt vederlagskrav.

13. ANNEN FAST EIENDOM

Fast eiendom som er i eneeie holdes utenfor deling.

For eiendom som er i sameie gjelder det samme som for felles bolig (se punkt 12.1).

14. REGISTRERBARE EIENDELER OG ANDRE EIENDELER (VEDLEGG ...) Se punkt 6

Eiendeler som er i eneeie holdes utenfor deling.

For eiendeler som er i sameie gjelder følgende:

- o Hvis ikke annet avtales på delingstidspunktet, skal verdien fastsettes til gjenstandens omsetningsverdi på delingstidspunktet.
- o Ved uenighet om hvem som skal overta gjenstanden, selges den til høystbydende på det åpne markedet. Begge partene har lik rett til å tre inn i det høyeste bud.
- o Dersom ingen av partene vil overta gjenstanden, skal den selges til høystbydende på det åpne markedet. Salgssummen deles mellom partene i forhold til eierbrøken. Partene gjør selv opp for sin andel av gjelden knyttet til gjenstanden.

15. VANLIG INNBO (VEDLEGG ...) Se punkt 5

Innbo som er eneeie holdes utenfor deling.

For innbo som er i sameie gjelder følgende:

- o Dersom partene ikke er enige om verdien på delingstidspunktet, skal denne fastsettes til gjenstandens omsetningsverdi på delingstidspunktet.
- o Eiendelene fordeles ved at verdien av dem fastsettes. Deretter trekkes det lodd om hvem som skal velge først. Partene velger annenhver gang inntil alle eiendeler er fordelt. For hver gjenstand noteres hvilket beløp den andre kjøpes ut med. Til slutt summeres beløpene for hver av partene.

16. DISPOSISJONSRETT

Inntil delingen er gjennomført har ingen av partene rett til, uten den annens samtykke, å disponere rettslig eller faktisk over felles bolig eller andre sameiegjenstander. Dette gjelder likevel ikke disposisjoner som anses for å være til ordinær bruk.

Det ovenstående gjelder likevel ikke dersom slik disponering er nødvendig for å hindre at gjenstanden utsettes for vesentlig tap.

17. GJELD KNYTTET TIL FAST EIENDOM/ EIENDEL

Den som overtar felles bolig, annen fast eiendom eller gjenstand overtar også gjelden knyttet til eiendommen/gjenstanden. Den part som overtar eiendommen/gjenstanden betaler den andres nettoandel av eiendommen/gjenstanden.

Den parten som kjøpes ut skal ha sikkerhet for sitt krav, enten ved et gjeldsbrev eller ved en pantobligasjon som tinglyses med sikkerhet i eiendommen.

Den som overtar eiendommen/gjenstanden skal betale ut den andre senest innen..... måneder etter overtakelsen.

18. BANKINNSKUDD OG PENGEFORHOLD

Eventuell disposisjonsrett over den andre samboers konto opphører ved samlivbruddet.

Felles spare- og forbrukskonti, jf punkt 8, deles med en halvpart på hver av partene.

19. SAMLIVSOPPHØR VED DØD

Ved samlivets opphør beholder gjenlevende samboer verdier tilsvarende det vedkommende eier.

Denne avtalen begrenser ikke gjenlevende samboers rettigheter etter lov om sameige og lov om husstandfellesskapsloven

a Partene har ikke opprettet testament til fordel for hverandre, og vi skal ikke arve hverandre. Gjenlevendes rettigheter reguleres ved husstandfellesskapsloven.

b Partene har opprettet gjensidig testament. Dersom samlivet blir oppløst ved død, reguleres gjenlevendes rettigheter i testamentet. Testamentet ligger vedlagt denne avtalen. I tillegg er et eksemplar innlevert skrifteretten til oppbevaring.

c Partene har felles barn og arver dermed etter arvereglene for samboere.

Livsforsikringer der vi gjensidig begunstiger hverandre, blir gjenlevendes eneie. Forsikringssummen går ikke inn i avdødes dødsbo.

Vi avtaler denne avtalen med de tilføyelser og endringer som er gjort.

Sted dato

Sign Sign

Som tilkalt **vitner** kan vi bekrefte at samboeravtalen ble underskrevet av partene etter deres frie vilje Og ønske. Vi erklærer at begge var ved fulle sans og samling ved opprettelse av avtalen.

Steddato

Navn Navn

Sign, født..... Sign, født.....

Adresse..... Adresse

Denne kontrakten er utarbeidet av Juridisk rådgivning for kvinner (JURK)
Oslo 2011 © JURK

Telefon:
22 84 29 50
Faksnr:
22 84 29 51

Telefonhenvendelse:
Man kl 09 - 15
Tir kl 17 - 20
Ons kl 09 - 15

Klientmottak:
Tir kl 17 - 20
Ons kl 12 - 15
www.jurk.no

Adresse:
Arbins gate 7
0253 Oslo

TESTAMENT
(Hver part fyller ut eget testament)

Undertegnede, født
har opprettet følgende testament.

Jeg ønsker som min siste vilje at, født.....skal arve meg, så langt det ikke kommer i strid med arvelovens pliktdelsregler.

Dette gjelder Alt Deler av det jeg etterlater meg, med mindre annet er bestemt.

Jeg ønsker at (gjenstand)skal tilfalle

(navn)

Jeg ønsker at (gjenstand)skal tilfalle

(navn)

Bestemmelser om hvem gjenstandene skal tilfalle, er spesifisert i eget vedlegg (vedlegg ...)

Dersom min arving faller fra, og jeg ikke etterlater meg livsarvinger, skal arven etter meg fordeles på følgende måte (eventuelt eget vedlegg):

.....
.....
.....
.....

Ved samlivsbrudd, bortfaller arveretten etter dette testament.

Sted Dato

Sign.....

Som tilkalte **vitner** kan vi bekrefte at testamentet ble underskrevet av testatorene etter deres frie vilje og ønske. Vi erklærer at begge var ved full sans og samling ved opprettelsen av testamentet.

Sted Dato

Navn Navn

Sign, født Sign, født

Adresse Adresse

Oslo 2011 © JURK

Tilbakekallelse av testament

Testator kan fritt endre eller tilbakekalle et testament, se arveloven § 55.

Endringer og tilbakekallelse skal oppfylle formkravene etter § 49, se arveloven § 57.

Et testament er likevel tilbakekalt dersom det er ødelagt eller overstrøket eller det på annen måte er trolig at disposisjonen ikke lenger skal gjelde, se arveloven § 57 andre ledd.

Oslo 2011 © JURK

Telefon:
22 84 29 50
Faksnr:
22 84 29 51

Telefonhenvendelse:
Man kl 09 - 15
Tir kl 17 - 20
Ons kl 09 - 15

Klientmottak:
Tir kl 17 - 20
Ons kl 12 - 15
www.jurk.no

Adresse:
Arbins gate 7
0253 Oslo

TESTAMENT
(Hver part fyller ut eget testament)

Undertegnede, født
har opprettet følgende testament.

Jeg ønsker som min siste vilje at, født.....skal arve meg, så langt det ikke kommer i strid med arvelovens pliktdelsregler.

Dette gjelder Alt Deler av det jeg etterlater meg, med mindre annet er bestemt.

Jeg ønsker at (gjenstand)skal tilfalle

(navn)

Jeg ønsker at (gjenstand)skal tilfalle

(navn)

Bestemmelser om hvem gjenstandene skal tilfalle, er spesifisert i eget vedlegg (vedlegg ...)

Dersom min arving faller fra, og jeg ikke etterlater meg livsarvinger, skal arven etter meg fordeles på følgende måte (eventuelt eget vedlegg):

.....
.....
.....
.....

Ved samlivsbrudd, bortfaller arveretten etter dette testament.

Sted Dato

Sign.....

Som tilkalte **vitner** kan vi bekrefte at testamentet ble underskrevet av testatorene etter deres frie vilje og ønske. Vi erklærer at begge var ved full sans og samling ved opprettelsen av testamentet.

Sted Dato

Navn Navn

Sign, født Sign, født

Adresse Adresse

Oslo 2011 © JURK

Tilbakekallelse av testament

Testator kan fritt endre eller tilbakekalle et testament, se arveloven § 55.

Endringer og tilbakekallelse skal oppfylle formkravene etter § 49, se arveloven § 57.

Et testament er likevel tilbakekalt dersom det er ødelagt eller overstrøket eller det på annen måte er trolig at disposisjonen ikke lenger skal gjelde, se arveloven § 57 andre ledd.

Oslo 2011 © JURK

Telefon:
22 84 29 50
Faksnr:
22 84 29 51

Telefonhenvendelse:
Man kl 09 - 15
Tir kl 17 - 20
Ons kl 09 - 15

Klientmottak:
Tir kl 17 - 20
Ons kl 12 - 15
www.jurk.no

Adresse:
Arbins gate 7
0253 Oslo

Sted og dato:

Samboeravtalen er inngått mellom:

Navn:

Personnummer:

Navn:

Personnummer:

Eiendeler som eies alene

Det hver av partene hadde med seg inn i samboerforholdet skal være den enkeltes eneie, også ved et evt. samlivsbrudd. Det hver av oss eier i dag skal eies alene i henhold til:

Navn:

Gjenstander:

Navn:

Gjenstander:

Endringer eller mer utfyllende liste følger som vedlegg til denne avtalen.

Listen er oppdatert siste gang (dato):

Andre eiendeler, arv mv.

Eiendeler anskaffet underveis i samlivet eies med en halvdel hver med mindre noe annet er avtalt eller klart framgår ved anskaffelsen. Dette gjelder ikke personlige ting som klær, smykker, hobbyartikler, artikler som hører til den enkeltes yrke/ jobb og lignende.

Verdipapir, aksjer og lignende, inkludert avkastning/verdistigning, eies av den det lyder på. Bankinnskudd eies av den kontoen lyder på. Dersom kontoen står i begge navn, eies innskuddet med en halvdel på hver.

Det hver av partene erverver i fremtiden i form av arv eller gaver er vedkommendes eneie, uansett om det er til personlig bruk eller ikke.

Disse reglene gjelder ikke for eiendeler som er særlig regulert i denne avtalen.

Eiendeler som eies sammen

Som hovedregel eies våre felles gjenstander med en halvpart på hver. Større eiendeler eies etter følgende fordeling:

Bolig

Adresse, gårds- og bruksnr., seksjonsnr. i kommune eller leilighetsnr. i borettslaget.

Navn:

Eier %

Navn:

Eier %

Fritidsbolig/bolig

Adresse, gårds- og bruksnr., seksjonsnr. i kommune eller leilighetsnr. i borettslaget.

Navn:

Eier %

Navn:

Eier %

Bil/motorsykel

Navn:

Reg. nr.

Eier %

Navn:

Reg. nr.

Eier %

Andre verdifulle eiendeler

Navn:

Eier %

Navn:

Eier %

Endringer eller mer utfyllende liste følger som vedlegg til denne avtalen.

Listen er oppdatert siste gang (dato):

Gjeld og andre forpliktelser

Gjeld og andre forpliktelser som den ene har pådratt seg er vedkommendes eneansvar. For felles gjeld er ansvarsforholdet delt med en halvpart på hver, med mindre noe annet er avtalt. Ansvar for betjening av lånene skal fordeles med de samme proSENTSATSER. Rentefradraget fordeles på samme måte dersom ikke annet er avtalt.

Følgende lån skal ha ansvarsfordeling:

Lånenr.:	<input type="text"/>	I bank eller lignende:	<input type="text"/>
Navn:	<input type="text"/>	Ansvar	%
Navn:	<input type="text"/>	Ansvar	%
Lånenr.:	<input type="text"/>	I bank eller lignende:	<input type="text"/>
Navn:	<input type="text"/>	Ansvar	%
Navn:	<input type="text"/>	Ansvar	%

Endringer eller mer utfyllende liste følger som vedlegg til denne avtalen.

Listen er oppdatert siste gang (dato):

Forsikringer

Forsikringsutbetalinger og andre erstatninger er den enkeltes eneansvar med unntak for forsikringsbeløp som erstatter eiendeler som eies sammen. Rettigheter ved tingskadeerstatninger avgjøres ut fra tingenes eierforhold. Forsikringer og deres verdi og eventuelle utbetalinger eies av den som står som forsikringstaker, dersom forsikringen ikke inneholder andre bestemmelser.

Dersom partene har tegnet forsikringer på den andres liv eller forsikringer på eget liv med den andre som begunstiget gjelder følgende:

Forsikringsselskap:	<input type="text"/>	Forsikringstaker:	<input type="text"/>
Dato:	<input type="text"/>	Forsikret/begunstiget person:	<input type="text"/>
Navn:	<input type="text"/>	Ansvar	%
Forsikringsselskap:	<input type="text"/>	Forsikringstaker:	<input type="text"/>
Dato:	<input type="text"/>	Forsikret/begunstiget person:	<input type="text"/>
Navn:	<input type="text"/>	Ansvar	%

Endringer eller mer utfyllende liste følger som vedlegg til denne avtalen.

Listen er oppdatert siste gang (dato):

Dekning av utgifter og forsørgelse

Begge parter skal bidra til å dekke utgifter i felles husholdning og andre løpende utgifter som strøm, telefon, vedlikehold mv. med en halvpart hver. Ingen av partene kan kreve å bli forsørgt av den andre med mindre det avtales særskilt.

Deling ved samlivsbrudd

- Eiendeler som er en persons eneie skal holdes utenom fordelingen.
- Felles eiendeler i form av fast eiendom, bil eller andre verdifulle gjenstander settes til markedsverdi ved samlivsbruddet og etter takst hvis den ene krever det. Dersom det ikke er enighet om valg av takstmann brukes to takstmenn og middelverdien av de to takstene legges til grunn for delingen.
- Alminnelig oppussing av eiendom(mer) skal ikke tas i betraktning ved deling.
- Dersom eiendelen er beheftet, verdsettes gjenstanden til nettoverdi (minus heftelser). Den av partene som overtar eiendelen overtar også heftelsen. (Dette forutsetter samtykke fra kredittinstitusjoner e.l.)
- Ved enighet kan den ene overta eiendeler mot å kjøpe ut den andre.
- Ved uenighet om hvem av partene som skal kunne kjøpes ut gjelder følgende:
 - Ved ulik eierandel skal den med størst eierandel har fortrinnsrett til å kjøpe ut den andre.
 - Ved lik eierandel skal det trekkes lodd om hvem som skal velge først. Deretter velger partene etter tur til alle eiendeler er fordelt.
- Fordelingen av det partene eier sammen skal totalt resultere i en verdimessig lik deling.
- Ved delingen skal det fastsettes verdier for hver eiendel så lenge en av partene ønsker det slik at summen av verdier kan avregnes. Dersom en av partene tar ut mer enn sin halvpart av det de eier sammen, avregnes differansen mellom partene og dette gjøres opp kontant senest en måned etter fordeling. Ved for sen betaling beregnes 12 % rente.
- Dersom fordelingen av eiendeler ikke er gjort innen en måned etter samlivsbruddet kan hver av partene kreve eiendelen solgt.
- Ved samlivsopphør forplikter partene seg til gjensidig å oppheve begunstigelsen i eventuelle forsikringsavtaler.

Samlivsopphør ved død

Dersom den ene av samboerne dør, blir forsikringer tegnet med begunstigelse for den gjenlevende part denne personens eneie og går ikke inn i verdiene i avdødes dødsbo.

Gjensidig testamente er opprettet som vedlegg til denne avtalen.

Dato:

Endringer

- Dersom vi inngår ekteskap opphører denne avtalen.
- Ved samlivsbrudd opphører avtalen etter at alle eiendeler er fordelt.
- Ved enighet kan avtalen endres skriftlig. Endringer skal være undertegnet av begge parter og går inn som vedlegg til denne avtalen. Dato for endringer tas inn i denne avtale for forhold som gjelder eiendeler som eies alene, eiendeler som eies sammen, gjeld og andre forpliktelser eller forsikringer.
- Uenighet om avtalen løses ved rettsmægling der dette er mulig, deretter ved de alminnelige domstoler.

Ansvarsfraskrivelse

DNB Bank ASA tilbyr som en service overfor kundene en standard samboerkontrakt og et standard gjensidig testament. Banken fraskriver seg ethvert ansvar for dokumentenes innhold. Det kan være en fordel at samboeravtalen og/eller testamentet dere skriver blir forelagt en advokat.

Underskrifter

Begge parter har hvert sitt eksemplar av samboeravtalen med evt. vedlegg og et tredje eksemplar er hos:

Sted/dato:

Navn:

Sted/dato:

Navn:

